

ALLMENN STEMMERETT FOR KVINNER I LYS AV STORTINGSDEBATTENE FRA 1880 TIL 1913

Universitetet i Oslo
Det juridiske fakultet

Kandidatnummer: 207

Leveringsfrist: 1. juni 2012

Til sammen 39 917 ord

01.06.2012

Innholdsfortegnelse

<u>LISTE OVER FORKORTELSER</u>	IV
<u>DEL I – INNLEDNING OG BAKGRUNN</u>	1
<u>1 INNLEDNING</u>	1
1.1 Tema, problemstillinger og aktualitet	1
1.2 Metode, kilder og avgrensninger	4
1.3 Avhandlingens struktur	7
<u>2 HISTORISK BAKGRUNN</u>	8
2.1 Kvinnestemmerettens idégrunnlag	8
2.2 Politisk klima og stemmerettskampens organisering og strategi	11
2.3 Utvikling og endring av stemmerettsregler	14
2.4 Stortingets sammensetning i debattperioden	17
<u>DEL II – MEDBORGERSKAP</u>	18
<u>3 SAMTIDENS STATSFORFATNINGSRETT</u>	18
3.1 Historisk overblikk	18
3.1.1 Stemmerett som en menneskerettighet	18
3.1.2 Borgerbegrepet i relasjon til stemmerett	21
3.2 Terminologien i samtidens statsforfatningslitteratur	26
3.2.1 Statsrettslig litteratur før 1833	26
3.2.2 Frederik Stang (1833)	29
3.2.3 Statsrettslig litteratur mellom 1833 og 1875	33
3.2.4 Torkel Halvorsen Aschehoug (1875)	37
3.2.5 Dansk statsrettslig litteratur mellom 1875 og 1900	42

3.2.6	Bredo Von Munthe af Morgenstjerne (1900)	42
<u>DEL III – DEBATTENE I STORTINGET</u>		45
4	<u>INDIVIDORIENTERTE ARGUMENTER</u>	45
4.1	Menneskerettighetsargumentet	45
4.1.1	Hva mente representantene med «menneskerettigheter»?	45
4.1.2	Hvordan ble menneskerettighetsargumentet brukt i debattene?	48
4.1.3	Hvorfor ble ikke menneskerettighetsargumentene benyttet i større grad?	50
4.2	Medborgerskapsargumentene	52
4.2.1	Debatten om borgerbegrepet i Grunnloven § 50	52
4.2.2	Argumenter knyttet til det å være en medborger	57
4.3	Rettferdighetsargumentet	60
<u>5 ARGUMENTASJON KNYTTET TIL REPRESENTANTENES KVINNE – OG MENNESKESYN</u>		65
5.1	Grunnlaget for stortingsrepresentantenes kvinnesyn	65
5.1.1	Kvinner er fysisk underlegne eller overlegne menn	66
5.1.2	Kvinner er åndelig underlegne menn	69
5.1.3	Kvinner er åndelig overlegne menn	73
5.1.4	Likhetsargumentasjon	74
5.2	Representantenes syn på konsekvensene av kvinnestemmerett	76
5.2.1	Konsekvensargumentasjon	76
5.2.2	Kvinner som deltakere i det offentlige liv	76
5.2.3	Oppløsning av samfunnet	78
5.2.4	Maktforskyvning	80
5.2.5	Kvinnestemmerett uten negative konsekvenser	81
6	<u>SAMFUNNSORIENTERTE ARGUMENTER</u>	85
6.1	Samfunnsnytteargumentene	85
6.1.1	Stemmerett for kvinner er nyttig for samfunnet	85
6.1.2	Stemmerett for kvinner er ikke samfunnsnyttig	89

6.1.3	Kvinneres indirekte og direkte innflytelse	92
6.2	Demokratiargumentene	95
6.2.1	Kvinnestemmerett som betingelse for demokratisk utvikling og som konservativ garanti	95
6.2.2	Betydningen av krav om stemmerett	97
6.2.3	Nasjonale hensyn	102
7	<u>ARGUMENTER OM ERFARING FRA UTLANDET OG FORSIKTIGHETSARGUMENTER</u>	104
7.1	Erfaring fra utlandet	104
7.1.1	Utenlandsk erfaring som argument	104
7.1.2	Utenlandserfaring som argument mot kvinnestemmerett	105
7.1.3	Utenlandserfaring som argument for kvinnestemmerett	107
7.2	Forsiktighetsargumenter	110
7.2.1	Skrittvis utvikling	110
7.2.2	Samfunnsutvikling	114
7.2.3	Erfaring	116
	<u>DEL IV – STORTINGSDEBATTENE I ET FUGLEPERSPEKTIV</u>	120
8	<u>AVSLUTTENDE VURDERINGER OG MERKNADER</u>	120
8.1	Juristenes rolle i stortingsdebattene	120
8.2	Utviklingslinjer	123
8.2.1	Partiholdninger	123
8.2.2	Linjer og trekk i argumentasjonen	126
8.2.3	Kjønnsperspektiv	128
8.2.4	Medborgerskapsperspektiv	130
8.2.5	I kjølvannet av kvinnestemmeretten og stemmerettsdebatten i dag	131
9	<u>LITTERATURLISTE</u>	A
10	<u>LISTER OVER TABELLER OG FIGURER M V</u>	P

Liste over forkortelser

V	Venstre
H	Høyre
DMV	Det Moderate Venstre
AD	Arbeiderdemokratene
SP	Samlingspartiet
AP	Det Norske Arbeiderparti
FV	Frisinnede Venstre
MP	Manglende parti
SV	Sosialistisk Venstreparti
Grl.	Grunnloven
Innst.S./Indst.S	Innstilling til Stortinget
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
NOU	Norges offentlige utredninge

DEL I – INNLEDNING OG BAKGRUNN

1 Innledning

1.1 Tema, problemstillinger og aktualitet

Innføringen av allmenn stemmerett for kvinner markerer en milepæl i Norges likestillingshistorie. Kvinnestemmeretten var også viktig for utviklingen av hva det vil si å være en medborger. Ikke desto mindre finnes det fortsatt ingen rettshistorisk gjennomgang av denne betydningsfulle etappen i utviklingen av vårt demokrati, snart hundre år etter innføringen av allmenn kvinnestemmerett.

For å bidra til en slik rettshistorisk drøftelse vil jeg i denne avhandlingen beskrive argumentasjonen i stortingsdebattene om stemmerett for kvinner fra den første debatten i 1890¹ til den enstemmige vedtakelsen av allmenn kvinnestemmerett i 1913.

Min *hovedproblemstilling* er følgende: Hvilke argumenter var avgjørende for vedtakelsen av allmenn stemmerett for kvinner og hvilke argumenter var avgjørende for bremsingen av utviklingen?

I forbindelse med argumentasjonen i debattene har jeg særlig stilt meg følgende spørsmål: Hva kan argumentasjonen fortelle oss om representantenes kvinne- og menneskesyn? Hva kan stemmerettsdebattene fortelle oss om hva stemmerett *er*,

¹ Forslag og stemmerett for kvinner ble første gang fremsatt på Stortinget i 1886. I tråd med Grunnloven § 112, kunne saken først debatteres etter stortingsvalget i 1888.

foruten å stemme ved valg? På hvilken måte handlet debattene om hvem som skulle regnes som medborgere? Ved å søke etter svar på sistnevnte spørsmål, forstod jeg at samtidens representanter hadde en annen forståelse av det å være en borger enn vi har idag. Det ledet meg til spørsmålet om hvordan samtidens statsrettslitteratur behandlet borgerbegrepet i relasjon til stemmerett.

Jeg vil i det følgende presentere et innledende omriss av hvordan jeg vurderer innføringen av allmenn kvinnestemmeretts betydning for likestillingskampen og utviklingen av medborgerskapsbegrepet.

For *likestillingskampen* var vedtakelsen av allmenn kvinnestemmerett i 1913 en forutsetning for den videre kampen for formell og reell likestilling mellom kvinner og menn. Først ved formell politisk likestilling kunne også kvinner delta i utforming av politikk og i styringen av landet. Selv om det fortsatt var mye som gjenstod før en kunne snakke om formell og reell likestilling på alle samfunnsområder, bidro allmenn kvinnestemmerett til at kravene fra kvinnesaksbevegelsen fikk stadig større oppmerksomhet. Med en kvinnelig velgermasse og valgbare kvinner kunne ikke deres krav lenger fullstendig overses.²

Hva gjelder forståelsen av *hva det innebærer å være en medborger*, var det først da kvinner fikk allmenn stemmerett at dagens forståelse av medborgerskap kunne bli en realitet. I dag forstår vi *statsborgerskap* som en formalisering av ideen om samfunnskontrakten mellom stat og borger gjennom etablering av juridiske rettigheter og plikter for den enkelte.³ *Medborgerskap* forstås både ellers og i denne avhandlingen

² Formell rettslig likestilling på alle samfunnsområder ble først oppnådd lenge etter annen verdenskrig, og begrenses enda av tradisjonalisme. *Grunnlaget* for formell likestilling ble likevel lagt i et kort tidsrom; cirka 1850 til 1915(Halvorsen(1985) s.1).

³ Europarådskonvensjonen av 1997 art.2 definerer statsborgerskap som det rettslige båndet mellom person og stat. Statsborgerskap reguleres av Statsborgerloven av 2005. Rettsvirkningene reguleres av Grunnloven, formelle lover, forskrifter, andre offentligrettslige vedtak, private avtaler m.m.(Ot.prp.nr.41(2004-2005) pkt.3.1).

som noe mer. Begrepet inkluderer *tilknytningsforholdet*, eller det juridiske båndet, mellom stat og individ, men omfatter også et symbolsk og faktisk fellesskap mellom individer og mellom grupper av individer. I medborgerskapet er borgerne likestilt og likeverdige overfor staten, og stadig større likhet borgerne imellom søkes oppnådd.⁴ Ved at stemmerett i dag er beskyttet av det internasjonale menneskerettighetsregimet, anses stemmerett ikke bare som en individuell *borgerrett*, men også som en *menneskerettighet*.

På dette grunnlag forbinder vi i dag det å ha stemmerett med det å være en fullverdig medborger i en demokratisk rettsstat.⁵ Vi forstår demokratiets kjerne som tanken om at borgerne selv skal styre staten de styres av.⁶

Det er naturlig å se allmenn stemmerett for kvinner som en etappe i utviklingen av det menneskerettslige aspektet ved de *politiske rettigheter*.⁷ Denne etappen ble fullført da stemmeretten ble vedtatt beskyttet som en menneskerettighet i det internasjonale menneskerettighetsregimet gjennom FNs verdenserklæring i 1948 og Den europeiske menneskerettighetskonvensjon vedtatt av Europarådet i 1950.

En rettshistorisk gjennomgang av stortingsdebattene om allmenn stemmerett for kvinner kan bidra med viktig innsikt for forståelsen av vårt demokrati; historisk, i dag og for fremtiden.

Stemmerettsdebattens *aktualitet* i Norge i dag fremgår både av diskusjonen om stemmerett for 16-åringer og av diskusjonen om vilkår for statsborgerskap.

⁴ *Kjønn og velferdsstat*(1998) s.85. Til sammenligning kan en se på *sosial klasse* som et system av ulikhet (Marshall(2003) s.78). Mer om dagens forståelse av «medborgerskap» i Marshall(2003), Björk(1999), Lister(1997), Delanty(2002), *Medborgerskap*(1993) og Bernitz(2004).

⁵ Statsborgerlig stemmerett er i dag et av de viktigste rettigheter som betinges av status som statsborger, og er dermed også et av de viktigste elementer av medborgerskapet(Ot.prp.nr.41(2004-2005) pkt.3.3).

⁶ Holter(1996) s.223

⁷ Politiske rettigheter er en samlebetegnelse for de rettigheter som gir borgerne «rett til å ta del i sitt lands styre, direkte eller gjennom fritt valgte representanter», jf. FNs Verdenserklæring av 1948 art.21 nr.1.

Internasjonalt er debatten om allmenn stemmerett fortsatt høyaktuell i enkelte deler av verden.⁸

Om selve stortingsdebattene om kvinnestemmerett, vil jeg i det følgende kort skissere to perspektiver som er viktige for forståelsen av argumentasjonen. For det første vitner stortingsdebattene om en prinsipiell debatt hvor livs- og menneskesyn støtte hardt mot hverandre.⁹ Selv om ikke alle representanter stemte i tråd med sitt parti, viste det seg et tydelig skille mellom Høyre og Venstre.

For det andre ble stemmerett av de fleste i samtiden ansett å være et *statsanliggende*. Stemmerett var først og fremst et verktøy for organisering av staten, og utvidelser kunne derfor ikke foretas i strid med det *samfunnsnyttige*. Ved siden av hensynet til det beste for samfunnet, sto hensynet om hva som var *til det beste for individet*. En rekke argumenttyper utspilte seg fra disse to hovedsyn.

1.2 Metode, kilder og avgrensninger

Rettshistoriens formål er blant annet å øke forståelsen for «rettslige fortider»; rettskilder kan bare forstås i full bredde gjennom forståelse av fortidige sosiale strukturer og ideologiske oppfatninger som formet forholdene.¹⁰ Etersom samfunnets sosiale struktur har en gjennomgripende betydning for retten, må vissheten om at vårt samfunn før det sene 1900-tallet anså kjønnsulikhet som en naturlig sosial orden, leses inn i forståelsen av retten og dens tilblivelse.¹¹ Enkelte rettslige ordninger omhandler også sosial struktur direkte, slik som de opprinnelige stemmerettsreglene nedfelt i Grunnloven av 1814.

⁸ Se som eksempel *Frykten for de andres frihet*(2012) hvor Henrik Thune stiller spørsmål ved om man kan være mot demokrati i Den arabiske verden fordi man er uenig i hvordan den enkelte bruker stemmeretten.

⁹ Worm-Müller(1933) s.117

¹⁰ Michalsen(2011) s.13-14

¹¹ Michalsen(2011) s.40

Ved undersøkelse av rettens fortid, behøves historiske kilder og oppfatninger om rett og historie. De historiske kildene må tolkes og settes i sammenheng.¹² Mine historiske kilder har vært de trykte stortingsforhandlingene om statsborgerlig- og kommunal stemmerett for kvinner fra 1890 til 1913. Hva gjelder oppfatninger om rett og historie, søker jeg gjennom avhandlingen å lage en ramme for utviklingen av kvinnestemmeretten ved å sette debattene inn i en historisk, ideologisk og rettslig kontekst.¹³

Avhandlingen har fordret en systematisk gjennomgang av følgende kvinnestemmerettsdebatter:¹⁴

- Stortingsforhandlinger i 1890 s. 1252-1301
- Stortingsforhandlinger i 1893 s. 1599-1665
- Stortingsforhandlinger i 1895 s. 704-778
- Odelstingsforhandlinger i 1896 s. 633-740
- Stortingsforhandlinger i 1898 s. 485-509
- Odelstingsforhandlinger i 1900/01 s. 299–479 og 507-522
- Lagtingsforhandlinger i 1900/01 s. 55–88 og 90-104
- Odelstingsforhandlinger i 1903/1904 s. 730 - 761
- Lagtingsforhandlinger i 1903/04 s. 273 – 275
- Stortingsforhandlinger i 1906/07 s. 3518 - 3550
- Odelstingsforhandlinger i 1910 s. 171 - 196
- Lagtingsforhandlinger i 1910 s. 24 – 51

¹² Michalsen(2011) s.47

¹³ I rettshistoriske drøftelser vil gjerne det *anakroniske språkproblem* gjøre seg gjeldende. Dette innebærer at rettslige begreper har endrer innhold over tid. Nåtidens forståelse kan dermed ha innvirkning på undersøkelsen av fortiden(Michalsen(2011) s.52).

¹⁴ Se vedlegg 3 for en fullstendig oversikt over stortingsdokumenter i forbindelse med kvinnestemmeretten.

- Stortingsforhandlinger i 1911 s. 2608 - 2623
- Stortingsforhandlinger i 1913 s. 1591 – 1599

I debattene i 1893, 1895, 1896 og 1898 ble både stemmerett for menn og kvinner diskutert. Jeg har også gjennomgått andre stortingsdokumenter i relasjon til kvinnestemmeretten, men ettersom de ikke ga ytterligere argumentasjonsfunn, presenteres ikke disse like systematisk.

Jeg har fremstilt argumentasjonen i debattene etter en analytisk inndeling i argumenttyper. Overgangene mellom argumenttypene vil naturligvis til dels være flytende. Argumentasjon fra både tilhengerne og motstanderne blir presentert under hver argumenttype, så sant de fremgår av referatene. Plasshensyn har begrenset eksempelbruken. Utvalget av eksempler er gjort med tanke på å få frem de utsagnene som er mest representative for de respektive argumenttypene.

For å belyse samtidens forståelse av borgerbegrepet i relasjon til stemmerett, har jeg gjennomgått samtidens statsrettslitteratur. De mest sentrale verkene fra samtiden og i denne avhandlingen er Stang (1833), Aschehoug (1875) og Morgenstjerne (1900).

Avhandlingen avgrenses mot en utførlig gjennomgang av utviklingen av kvinners rettigheter og historien om den øvrige likestillingskampen.¹⁵ Det betyr at stemmerettsdebatten utenfor Stortinget, herunder kvinnenenes egne stemmer, utelates. Videre avgrenser jeg mot en gjennomgang av stortingsdebattene om stemmerettsreglene for menn. Dette innebærer også en avgrensning mot den delen av den generelle stemmerettsdebatten som relaterte seg til allmenngjøringen av stemmeretten.¹⁶ Ettersom

¹⁵ Les om dette i blant annet Agerholt(1973), Moksnes(1984), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*(2005), Cappelens kvinnehistorie(1992), Gamme(2001), Hagemann(2003), *Demokratisk teori og historisk praksis*(2010), Skjøsberg(1974), *Kvinner selv. Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*(1977), Blom(1980), Blom(1987), Blom(1993), Blom(2008), Hagemann(2005), Hagemann(2009), *Norske kvinder*(1925). Om innføring av allmenn stemmerett i brennevinsloven av 1894, se Berget(2011).

¹⁶ Med allmenngjøring mener jeg den delen av stemmerettsdebatten som angår andre betingelser for stemmerett enn kjønn, for eksempel skattbar inntekt.

argumentasjonen med hensyn til kvinnestemmerett og allmenn stemmerett i stortingsdebattene tidvis er flytende, vil skillet heller ikke være skarpt i avhandlingen. Det samme gjelder skillet mellom argumentasjonen i relasjon til kommunevalg og stortingsvalg. De respektive debattanters partitilhørighet og yrke vil til enhver tid fremgå, men jeg avgrenser mot en utførlig analyse av debattene på individnivå.

1.3 Avhandlingens struktur

Avhandlingen er delt inn i fire hoveddeler med tilhørende underkapitler. Del I fortsetter med en historisk bakgrunn. I del II følger en gjennomgang av den historiske utvikling av stemmerett som en menneskerettighet, samt utviklingen av borgerbegrepet i lys av samtidens statsforfatningslitteratur.

Stortingsdebattene presenteres i del III. Jeg begynner gjennomgangen med de *individorienterte argumentene* (kapittel 4). Etersom vi i dag anser stemmerett å være en menneskerettighet, presenteres menneskerettighetsargumentet først. Det var imidlertid få representanter som argumenterte for kvinnestemmerett ut fra et menneskerettighetssynspunkt. Tilhengerne argumenterte snarere med andre individorienterte argumenter, særlig rettferdighets-, likebehandlings og-medborgerskapsargumenter. Motstandernes svar på de individorienterte argumentene har jeg valgt å omtale som *kvinne- og menneskesynsargumenter* (kapittel 5). Ved at kvinner ble ansett underlegne menn var ikke utelukkelse av kvinner urettferdig, men nødvendig av hensyn til samfunnet. Tilhengerne argumenterte også med *samfunnsnyttehensyn*, men mente at stemmerett for kvinner ville være nyttig for samfunnet og for demokratiet (kapittel 6). Som støtte for sitt syn viste begge parter til *utenlandske erfaringer* (punkt 7.1). Endelig ble forsiktighetsargumenter fremsatt for å bremse stemmerettsutviklingen (punkt 7.2).

I del IV følger et avsluttende kapittel hvor jeg beskriver utviklingslinjer og refleksjoner.

2 Historisk bakgrunn

2.1 Kvinnestemmerettens idégrunnlag

Vår forståelse av *kjønn* og av kjønns betydning for samfunnsstrukturen har vært, og er, et stort tema som har utviklet seg gjennom en lang argumentativ og filosofisk prosess.¹⁷ Ettersom kjønnsbetraktninger har betydning for rettsutvikling, er en idéhistorisk skisse nyttig for forståelsen av stemmerettsdebattene.¹⁸

Som vi skal se i del III var representantene opptatt av kvinner og menns *natur*. De aller fleste representantene hadde et dualistisk syn på mennesket. Dette innebar at de så på menneskets natur som avgjørende for intellektet. Biologien måtte derfor være determinerende for samfunnsorganiseringen og for sosiale normer. De fleste representantene mente at biologi produserte kognitive forskjeller og at kvinner og menn derfor var intellektuelt *forskjellige*. Tilhengerne av kvinnestemmerett argumenterte med at forskjellene mellom kvinner og menn tilsa at kvinner burde få stemmerett fordi samfunnet hadde behov for kvinners *evner og erfaringer*. Motstanderne mente at forskjellene utelukket kvinner fra den offentlige sfære fordi de *ikke egnet seg* for politisk tenkning. For teologene i debatten ble *forskjellsargumentasjonen* forsterket med at kvinnen i tillegg var gitt en annen rolle i samfunnet fra Gud. Enkelte representanter

¹⁷ En bør ha *in mente* at hva de enkelte tenkere har ment, kan skille seg fra hva vedkommende har blitt tatt til inntekt for å mene og fra hvordan ideene senere har blitt overført i andres argumentasjon (Pettersen(2011) s.15).

¹⁸ Avhandlingen gir ikke rom for en fullstendig gjennomgang om feministisk filosofi. Ved siden av det som fremgår av notene, er inspirasjon hentet fra Okin(1979), Feminismens klassikere(1994), Malnes og Midgaard(2009), Vogt(1991) s.65, s.234, Hernes(1982), Skirbekk og Gilje(1992), Hughes(2002), *Verdensborgerskapets idéhistorie*(2010), Owsen(2010) og Beauvior(2000).

så på forskjellene mellom kvinner og menn som delvis *sosialt konstruert* som følge av ulik oppdragelse og ulike muligheter. Noen få tilhengere påpekte gjennom *likhetsargumentasjon* at det var nettopp var mangelen på forskjeller som legitimerte kvinners krav på allmenn stemmerett. Det var likevel ingen som ga uttrykk for tanker om at kropp og sjel ikke var adskilt, eller uttrykte en gjennomgående forståelse av kvinner og menn som like.¹⁹

Vi finner røtter fra forskjells- og likhetsargumentasjonen helt tilbake i antikken. To hovedleverandører for argumentasjonsformene var Platon (424 f.Kr.–348 f.Kr.) og Aristoteles (384 f.Kr.–322 f.Kr.).²⁰ I strid med datidens rådende samtidsoppfatning, har Platon blitt tatt til inntekt for å ha argumentert for likestilling. Det som muliggjør likhetsargumentasjonen er hans syn om at kjønn ikke er signifikant for samfunnsstrukturen. Aristoteles tas på den annen side til inntekt for å bruke biologiske kjønnsforskjeller som argument for å behandle kvinner og menn ulikt. Gjennom den katolske filosof og teolog Thomas Aquinas (1225-1274) fikk den aristoteliske tankegang et religiøst tilsnitt. Tanker om kvinner som overlegne eller underlegne menn ble videre utviklet gjennom *querelle des femmes*,²¹ hvor en av bidragsyterne var Ludvig Holberg (1684-1754).²² Og med René Descartes' (1596-1650) teori om den metodiske tvil, kunne dogmatiske antakelser erstattes med fornuftsbasert viten, noe som muliggjorde rasjonell argumentasjon.²³

¹⁹ Mine betraktninger om representantenes kjønnsforståelse er inspirert av *Kjønnsforskning – en grunnbok*(2006) s.42 flg., *Kjønnssteori*(2008) s.323 og Moi(1998) s. 33-38. Se mer om samtidens biologisme i Brooks(1883), Geddes og Thomson(1901) samt overgangen fra en enkjønnsmodell til en tokjønnsmodell i Laqueur(1990).

²⁰ Pettersen(2011) s.18-37. Gjelder frem til neste note.

²¹ *Querelle des femmes* er betegnelsen for den europeiske diskusjon om forholdet mellom kjønnene og kvinners stilling i samfunnet fra omkring 1400 til 1789.

²² Det er særlig i tekstene *Zille hans dotters gynaicologia eller Forsvarsskrift for qvinde-kjønnen*(1721), *Niels Klims underjordiske reise*(1741) og *Adskillige Heltinders og Navnkundige Damers Sammenlignende Historier*(1745) at Holberg forsvarer «qvinde-kjønnen». I Norge gis Camilla Collett(1813-1895) æren for å ha startet emansipasjonen i Norge med *Amtmannens Døtre*(1854).

²³ *Kjønnespektiver i filosofihistorie*(1999) s.78. Les mer om Descartes' metode i Lloyd(1995) s.66 flg.

Gjennom bruk av forskjellsargumentasjon har filosofer som Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) og Immanuel Kant (1724-1804) tatt til orde for at kvinnen på grunn av sin underlegenhet og irrasjonalitet må stenges ute fra offentligheten i tråd med Georg Wilhelm Friedrich Hegels (1770-1831) idé om to atskilte sfærer.²⁴

Den britiske filosofen Mary Wollstonecraft (1759-1797) tok et oppgjør med Rousseaus kvinnesyn i *Et forsvar for kvinners rettigheter* (1792).²⁵ Hun la stor vekt på oppdragelse og utdanning som middel for fremskritt, og var opptatt av betydningen av erfaring.²⁶ Hun mente at forutsetningen for frihet er et samfunn basert på likhet.²⁷

Den eneste som siteres hyppigere i kvinnestemmerettsdebattene i Norge enn Wollstonecraft er den britiske filosofen John Stuart Mill (1806-1873). Mill forstås som likhetsideenes høydepunkt.²⁸ I *Kvinneundertrykkelsen* (1869) skriver han at den grunnleggende tanke som leder til det ene kjønnets juridiske overlegenhet over det andre hindrer menneskelig utvikling, og må byttes ut med et likeverdighetsprinsipp.²⁹ Bare gjennom like politiske rettigheter for kvinner og menn vil samfunnets velferd øke. Mill ga kvinner fortsatt hovedansvaret for hjemmet og mente at det var liten fare for at kvinner ville velge bort familien til fordel for offentligheten. Han mente derfor at motstandernes frykt for familie- og samfunnsoppløsning var uberettiget. Selv om Mill var den av nyttetenkerne og de sene liberalistene som tydeligst forsvarte kvinners rettigheter, var den praktiske implikasjonen av hans syn på kvinners rolle i samfunnet at kvinner vanskelig ville ha anledning til å delta i det politiske liv.

²⁴ Se Rousseaus bok *Emilie* (1762), som var en av kildene til motstanderne av kvinnesaken, se (Emilie(2010)).

²⁵ Wollstonecraft(2003) s.93

²⁶ *Kjønnspespektiver i filosofihistorien*(1999) s.131

²⁷ Wollstonecraft(2003) s.11

²⁸ Hernes(1982) s.19

²⁹ Se mer i Mill(2006).

2.2 Politisk klima og stemmerettskampens organisering og strategi

Norge var i 1913 blant de første statene i verden som innførte allmenn stemmerett for kvinner.³⁰ Stemmerettsdebatten fulgte mange av de samme utviklingstrekk som i andre europeiske land, men med hensyn til når det organiserte stemmerettsarbeidet startet, gikk det relativt raskt i Norge.³¹ Begrunnelsen for dette kan sies å være todelt: For det første, de historiske begivenheter og særlige forutsetninger, herunder det spesielle politiske klima på siste del av 1800-tallet; for det andre, kvinnes egen organisasjon og kampstrategi.³²

Det *samfunnspolitiske klima* i Norge på slutten av 1800-tallet var preget av spenningene mellom de fremste ideologiene i samtidens europeiske politikk – liberalisme og konservatisme.³³ På Som følge av blant annet industrialisering, urbanisering og en stadig høyere aktivitet hos sentrale politiske institusjoner, var Norge i en rivende økonomisk, sosial og politisk utvikling.³⁴ En kan si at stemmerettsreformene var et naturlig resultat av 1880-årenes demokratiske gjennombrudd. Mange års maktstrid medførte at stortingsflertallet og velgerflertallet i 1884 seiret over kongen og embetsmannsregimet: Statsrådene fikk adgang til Stortinget og parlamentarismen ble innført. Systemskiftet innebar en overføring av makt fra regjeringen til de folkevalgte, ved at kongen måtte «velge sine rådgivere blant personer, som nasjonalforsamlingens flertall aksepterer».³⁵ Embetsstandens innflytelse over norsk politikk ble redusert.³⁶ I samme periode sto selvstendighetskampen i Norge sterkt, og beslutningen om allmenn

³⁰ New Zealand(1893), Australia(1902) og Finland(1906) innførte allmenn kvinnestemmerett før Norge.

³¹ Hagemann(2008) s.121.

³² Det var selvsagt en rekke faktorer som bidro til utvikling og vedtakelse av allmenn kvinnestemmerett. Se førøvrige note 15.

³³ Michalsen(2011) s.316

³⁴ Blom(1987) s.18 og Blom(1980) s.3

³⁵ Castberg(1935) s.193

³⁶ Fuglum(1978) s.10-12 og Smith(2008) s.280 flg.

kvinnestemmerett kan også sees som et ledd i nasjonsbyggingsprosessen.³⁷ I selvstendighetskampen var unionsoppløsningen i 1905 en nøkkelhendelse.³⁸

Fremveksten av organisasjonssamfunnet og partidannelsene fra og med 1884 satte en ramme for politikken. Dette bidro til en mer raffinert argumentasjon og kanalisering av interesser.³⁹ Ideen om menneskerettigheter vokste også frem i denne perioden, og sosiale fordommer ble gradvis brutt ned. Kvinnene ble rettslig frigjort, noe som gjorde kvinnene bedre i stand til politisk deltakelse.⁴⁰

En stadig sterkere *kvinneorganisering* bidro til skrittvis gjennomslag i kampen for kvinners rettigheter og til slutt allmenn stemmerett.⁴¹ Det formelle startskuddet for den organiserte kampen for kvinnestemmerett gikk i 1883 ved opprettelsen av diskusjonsforumet *Skuld*. I årene etter ble flere kvinnestemmerettsorganisasjoner etablert.⁴² Både organisasjonene og de enkelte forkjemperne, med kvinneaktivistene Gina Krog (1847-1916) og Fredrikke Marie Qvam (1843-1938) i spissen, utviste en imponerende innsats og dyktighet. Underskriftsaksjonen i forbindelse med unionsoppløsningen 1905 er ett eksempel. Da kvinnene ikke fikk delta i den offisielle folkeavstemningen, insisterte de på å vise sin støtte til unionsoppløsningen ved å samle inn 279 878 underskrifter til Stortinget. Marit Halvorsen har betegnet denne aksjonen som et «symbol på det demokratiske gjennombrudd i vår statshistorie» og en «nøkkelhendelse for å forstå etableringen av det virkelige norske demokrati».⁴³ Norske kvinner oppfattet seg som *medborgere*.

³⁷ Blom(1993) s.420

³⁸ Se Hagemann(2009), Blom(1993), Halvorsen(2005).

³⁹ Fuglum(1978) s.20 og Michalsen(2011) s.316

⁴⁰ Se oversikt over utvikling av kvinners rettigheter i Halvorsen(1985) s.5 flg. og oversikt over viktige lover for kvinner i *Nordisk lovoversikt*(1985) s.145 flg. Om kvinners politiske innflytelse før (og etter 1814) Sandvik(2011) s.229.

⁴¹ Holst(2009) s.48

⁴² Oversikt over kvinnestemmerettsorganiseringen i Agerholt(1973), Moksnes(1984) og Gamme(2001).

⁴³ Halvorsen(2005) s.278 flg.

Norges moderne historie preges av fredelige kamper sammenlignet med mange andre land og stemmerettskampen var derfor ikke unik i norsk historisk sammenheng. Stemmerettsutviklingen bar preg av forhandlinger snarere enn av kamp. De sentrale aktørene understreket betydningen av samarbeid med menn all den tid det var menn som kunne foreta formelle endringer. Det nære forholdet mellom sentrale stemmerettsaktivister og venstrepolitikere kan ha vært en medvirkende årsak.⁴⁴

Om *stemmerettsorganisasjonenes strategi* skal to forhold fremheves; argumentasjonsstrategi og gjennomføringsstrategi. Begge deler reflekteres i argumentasjonen på Stortinget, som det vil fremgå i del III.

Organisasjonenes *argumentasjonsstrategi* reflekterer ulike forståelser av kjønn, og viser tydelige sammenhenger med de ulike historiske tenkeres ideer, jf. punkt 2.1.

Argumentasjonstrategien var todelt: Delvis var strategien influert av den naturrettslige tankegang om at alle individer er født med samme potensial og derfor skal tilkjennes like rettigheter og lik samfunnsfunksjon. Logikken ledet til krav om stemmerett for kvinner på grunnlag av *likhetsargumentasjon*. Delvis hadde strategien røtter i blant annet Rousseaus dikotomiske forståelse av kvinner og menn som forskjellige og komplementære individer.⁴⁵ Dette ledet til et krav om like rettigheter som menn på grunnlag av at kvinnelige kvaliteter var nødvendig i den offentlige sfære, basert på *forskjellsargumentasjon*.

Helga Maria Hernes skiller i sin bok *Staten – kvinner ingen adgang?* (1982) mellom tre argumentasjonstyper som hun mener har vært avgjørende i kampen for kvinners representasjonsrettigheter. Kategoriene har mye til felles med min gjennomgang av argumentasjonen i stortingsdebattene:⁴⁶

- Kvinner har krav på å få være med (rettferdighetsargument).

⁴⁴ Eksempler er kvinneaktivist Fredrikke Marie Qvam som var gift med stortingsrepresentant Ole Anton Qvam(V) og kvinneaktivist Ragna Nielsen som var søsteren til stortingsrepresentant Viggo Ullmann(V). Se Gamme(2001) s.128-129

⁴⁵ Hernes(1982) s.31 flg.

⁴⁶ Hernes(1982) s.91

- Samfunnet går glipp av kvinners erfaringsgrunnlag, som er forskjellig fra menns (ressursargument).
- Kvinner og menn har ofte forskjellige og ofte motstridende interesser, og kvinneinteresser er som oftest urepresentert (interesseargument).

Angående *gjennomføringsstrategien* var stemmerettsorganisasjonene uenige om hvordan en raskest kunne nå målet om allmenn stemmerett. Skulle de kreve allmenn stemmerett for kvinner, eller skulle de arbeide for en skrittvis utvikling gjennom først å kreve begrenset stemmerett?

2.3 Utvikling og endring av stemmerettsregler

Eidsvollsmennene lot seg inspirere av opplysningstidens ideologi, og som en motvekt til den eneveldige styreform måtte Grunnloven bygge på de følgende tre politiske ideer: maktfordelingsprinsippet, folkesuverenitetsprinsippet og ideen om menneskerettighetene.⁴⁷ Det var Rousseaus idé om *folkesuverenitet* som var det aller største og viktigste tema.⁴⁸ Aller klarest kommer dette til uttrykk i Grunnloven § 49: «Folket udøver den lovgivende Magt ved Stortinget».

Før 1814 hadde vi ingen regler om stemmerett.⁴⁹ Ved utarbeidelsen av Grunnloven av 1814 var organiseringen av det lovgivende organ, herunder stemmeretten, et av de viktigste prinsipielle tema for Riksforsamlingen.⁵⁰ Grunnlaget for diskusjonen var Grunnlovens andre grunnsetning: «Folket bør udøve den lovgivende Magt gjennom sine Repræsentanter».⁵¹ Det skulle være et element av folkestyre, men i samsvar med samtidens idealer skulle det ikke være et direkte demokrati.⁵² Selv om

⁴⁷ Mer om ideene som inspirerte Eidsvollsmennene i Michalsen(2011) s.311 flg., Holmøyvik(2012) s.399 flg., Andenæs og Fliflet(2006) s.66 og Koht(1914) s.266 flg., *Forfatningsteori møter 1814*(2008), Ringvej(2011).

⁴⁸ Koht(1914) s.125, Andenæs og Fliflet(2006) s.70.

⁴⁹ Mer om Norges forfatning før 1814 i blant annet Aschehoug(1866) og Andenæs og Fliflet(2006) s.65. flg. Se også Sars(1882).

⁵⁰ Holmøyvik(2012) s.422

⁵¹ *Grunnloven vår* s.133.

⁵² Holmøyvik(2011) s.423 og Morgenstjerne(1909) s.12

stemmerettsreglene var et viktig tema for Riksforsamlingen, ble spørsmålet om kvinner skulle omfattes, ikke viet oppmerksomhet.⁵³

Et sentralt spørsmål for Riksforsamlingen var om vi skulle ha vide og demokratiske stemmerettsregler, eller om de stemmeberettigede skulle ha et bestemt minstemål av formue og utdanning. Etter mye diskusjon ble den endelige stemmerettsregelen i § 50 som følger:⁵⁴

Stemmeberettigede ere kun de norske Borgere, som have fyldt 25 Aar, have Været bosatte i Landet i fem Aar, opholde sig der, og enten:

- a. ere, eller have været, Embetsmænd;
- b. paa Landet eie, eller, paa længre Tid end 5 Aar, have bygslet matriculeret Jord;
- c. ere Kjøbstadsborgere, eller i Kjøbstad eller Ladested eie Gaard eller Grund, hvis Værdi i det mindste er 300 Rigsbankdaler Sølværdie.⁵⁵

Det er en gjengs oppfatning i litteraturen at stemmerettsreglene var liberale for sin tid.⁵⁶ De *aktive borgere*⁵⁷ utgjorde ca. 45 % av alle menn over 25 år og ca. 10 % av befolkningen i sin helhet.⁵⁸

På tross av hyppige forslag om stemmerettsutvidelser fra og med 1848-51, forble stemmerettsreglene uforandret frem til 1884.⁵⁹ I 1884 ble *censussystemet*⁶⁰ innført, og

⁵³ I et av grunnlovsutkastene, *Holstein-Holsteinborg*, ble kvinner likevel gitt stemmerett på like vilkår som menn: «Men Fruentimmer? Betroer Staten dem en urørlig Eiendom – hvorfor skulde de da mindre være interesserede for Statens gode Forvaltning? eller mindre kjende de dertil duelige Mænd i deres Egn?»(Riksforsamlingens forhandlinger III s.105).

⁵⁴ Se de opprinnelige forslagene: *Konstitutionskomiteen I* § 49(Riksforsamlingens forhandlinger I s.299) og *Konstitusjonskomiteen II* § 54(Riksforsamlingens forhandlinger III s.439 flg).

⁵⁵ Ca.400 kroner

⁵⁶ Se Seip(1997) s.42 og Koht(1947) s.143 flg. for mulige årsaker til at grensen ble trukket slik den ble. Se også Michalsen(2011) s.314.

⁵⁷ Mer om borgerbegrepet i del II.

⁵⁸ Fure(1989) s.201, Holmøyvik(2011) s.372 og Ringvej(2011) s.127.

⁵⁹ «Rettigheds mænd i Finmarken» fikk stemmerett i 1821. Se for eksempel Indst. S.VI(1881) s.2 flg. for en gjennomgang av forslag og behandlingen av forslagene, samt *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bind 2, s.26flg. Les for øvrig om Thranebevegelsen i blant annet Ringvej(2011) s.170 flg og Sars(1904) s.398 flg. Seip(1997) s.109, Svare(1950) s.311 flg.

valgreglene tok fra da av sikte på å inkludere enhver økonomisk uavhengig mann. I 1886 ble det første forslaget om kvinnestemmerett fremlagt på Stortinget. Den første debatten fant sted i 1890, og forslaget om allmenn statsborgerlig kvinnestemmerett oppnådde 15 av 114 stemmer. Det mer begrensede forslaget oppnådde 44 stemmer. Statsborgerlig kvinnestemmerett ble debattert i hver stortingsperiode frem til 1913.

Parallelt med debattene om de statsborgerlige stemmerettsreglene gikk utviklingen av de kommunale stemmerettsreglene. Kommunal stemmerett ble opprinnelig regulert i Formannskapslovene av 1837 og 1838.⁶¹ Som ved utformingen av Grunnloven, handlet debatten om Formannskapslovenes utforming i stor grad om stemmerettsreglene, herunder hvem som skulle regnes som «*folket i kommunane*»⁶² Den statsborgerlige stemmerettsmodellen ble lagt til grunn.⁶³

Kommunal stemmerett for kvinner ble første gang debattert i 1896, hvor allmenn kommunal kvinnestemmerett oppnådde 21 av 86 stemmer i Odelstinget. I samme år ble allmenn kommunal stemmerett for menn vedtatt. I 1898 ble allmenn statsborgerlig stemmerett for menn vedtatt og i 1901 fikk kvinnene sin første delseier gjennom vedtakelsen av begrenset kommunal stemmerett. I 1907 oppnådde kvinnene sin andre delseier med begrenset statsborgerlig stemmerett. I 1910 ble den kommunale kvinnestemmeretten gjort allmenn. I 1913 ble allmenn statsborgerlig stemmerett endelig vedtatt enstemmig og uten diskusjon.

Aldersgrensen for stemmerett har blitt endret flere ganger siden 1913, og ytterlig senkning av stemmerettsalder er fortsatt under vurdering.⁶⁴ Siden 1978 har imidlertid Grunnloven § 50 vært formulert slik:

Stemmeberettigede ved Storthingsvalg ere de norske Borgere, Mænd og Kvinder, som senest i det Aar, Valgthinget holdes, have fyldt 18 Aar.

⁶⁰ Et system som binder stemmerett til ligning av en viss formue eller inntekt.

⁶¹ Les om formannskapslovene i Bergsgård(1937), Lauten(2010), Pryser(1999) s.149 flg.

⁶² Lauten(2010) s.130

⁶³ Les mer i Lauten(2010) s.73flg.

⁶⁴ Stemmerettsalderen ble i 1920 senket til 23 år, i 1946 til 21 år, i 1967 til 20 år, og 1978 til 18 år.

Regelen om endring av Grunnloven er plassert i § 112. Forslag til grunnlovsendringer må fremsettes på første, annet eller tredje storting etter nytt valg. Det tilkommer deretter første, annet eller tredje storting etter neste valg å ta stilling til forslaget.

Grunnlovsendringer krever to tredjedelers flertall. Endringsregelen begrenser statens myndigheters legitime kompetanse ved at endringer i strid med Grunnlovens *ånd og prinsipper* aldri må finne sted.⁶⁵ I tillegg må *erfaring* tilsi at endring er nødvendig. De kommunale stemmerettsregler har alltid vært hjemlet i alminnelig lov.⁶⁶ For endring av de kommunale stemmerettsreglene kreves dermed bare alminnelig flertall.

2.4 Stortingets sammensetning i debattperioden

I 1890 hadde Stortinget 114 representanter. I 1903/04 hadde antallet økt til 117, og fra og med 1906/07-debatten, var antallet representanter 123. Som det fremgår av tabellen i vedlegg 2, var Venstre og Høyre de partiene med utvilsomt flest representanter gjennom hele debattperioden. Venstre hadde i de fleste perioder flere representanter enn Høyre. Det Moderate Venstre hadde et jevnt middels antall representanter frem til 1903/04. Mot slutten av debattperioden økte antallet representanter fra andre partier noe, særlig fra Det norske arbeiderparti og Frisinnede Venstre.

⁶⁵ Mer om Grunnloven § 112 Andenæs og Fliflet(2006)s.55 flg. og Smith(2008) s.87 flg.

⁶⁶ Formannskapslovene av 1837, Kommunevalgloven av 1925 og Valgloven av 1985. Se oversikt i NOU 2001:3 kap.3.

DEL II – MEDBORGERSKAP

3 Samtidens statsforfatningsrett

3.1 Historisk overblikk

3.1.1 Stemmerett som en menneskerettighet

Politisk medbestemmelse anses i dag som en menneskerettighet, som vist nedenfor. I det følgende vil jeg kort skissere hvordan stemmerett historisk har blitt betraktet i menneskerettighetssammenheng.

Eneveldet i Norge (1661-1814) var ikke et rettsløst samfunn, men formelle forfatninger eller spesifiserte individuelle rettigheter som satte skranker for maktutøvelsen var ikke akseptert.⁶⁷ Dette motiverte utviklingen av et overordnet rettssystem for å regulere lovgivningen. Teorier om individuelle rettigheter vokste frem og festet seg etterhvert i den politiske språkbruk i tiden etter vedtakelsene av menneskerettighetserklæringene av 1776 og 1789.⁶⁸ Opplysningstidens (1690-1800) diskusjon om menneskerettighetene og nedtegning av menneskerettighetserklæringene tok utgangspunkt i en forståelse av menneskerettigheter som pre-politiske.⁶⁹ Det var en erkjennelse av at alle mennesker er skapt like, og at de er i besittelse av et eget og ukrenkelig menneskeverd.⁷⁰ Statens legitime makt var basert på en idé om en samfunnskontrakt mellom stat og individ.

⁶⁷ Michalsen (2011) s.44 og 275, Andenæs og Fliflet(2006) s.65

⁶⁸ Michalsen(2011) s.272-273, Høstmælingen(2005) s.9

⁶⁹ Menneskerettighetene var også tema i de filosofiske diskusjonene i antikken, men hadde vært glemt og ikke respektert. Menneskerettighetene kom på nytt i fokus etter annen verdenskrig og ble løftet til det internasjonale plan(Andenæs og Bjørge(2011) s.17).

⁷⁰ Les om naturrettens ideer i Halvorsen(2008).

Med utgangspunkt i tanken om at menneskene er født frie og like, forseglet Grunnloven av 1814 ideen om samfunnskontrakten mellom borgerne og staten. Som Sverre Steen skriver, skulle hele lovverket reises på grunnlag av de naturlige menneskelige rettigheter.⁷¹ Grunnlovsforfatterne unnlot likevel vedtakelse av en høytidelig menneskerettighetserklæring.⁷² Både Johs. Andenæs og Asbjørn Eide begrunner dette med at Norge anno 1814 var uten erfaring med undertrykkelse, og dermed ikke følte behov for en slik erklæring. Bare enkelte grunnleggende individuelle rettigheter ble vedtatt i Grunnloven av 1814. De fleste ble formulert som begrensinger på statens makt, herunder også den lovgivende makt.⁷³ Bestemmelsene ble hovedsakelig plassert i kapittel E.

Stemmerett ble plassert i kapittel C «Om Borgerret og den lovgivende Magt». At stemmerett ble ansett å være en borgerrett, til forskjell fra en menneskerett, korresponderer med samtidens oppfatning av stemmerett som et *statsanliggende*. Det var unaturlig å tenke at det tilkom ethvert menneske å styre staten. Hensynet til staten tilsa at bare individer med særskilte interesser og egenskaper skulle bidra til organiseringen av den.

Betegnelsen «menneskerettigheter» ble først inntatt i Grunnloven i 1994 i § 110 litra c. Det rettighetsvern som fremkommer av Grunnloven i dag er fortsatt fragmentert, og i stor grad sammenfallende med det rettighetsvern som ble etablert i 1814. I det hele kan menneskerettighetene i forfatningen virke snevre og tilfeldige.⁷⁴ Om menneskerettigheter i større grad bør inntas i Grunnloven, er en pågående diskusjon.⁷⁵ For øvrig kan det presiseres at norsk statsborgerskap ikke gir en privilegert status med hensyn til menneskerettighetene. Enkelte forbehold kan likevel gjøres, som å fastsette betingelser for stemmerett, se nedenfor.⁷⁶

⁷¹ Steen(1951) s.143 flg.

⁷² Andenæs(1942) s.475, Eide(1990) s.39 flg.

⁷³ De opprinnelige bestemmelsene om individets rettigheter i Grunnloven av 1814: §§ 96, 99, 97, 100, 101, 102, 104 og 105.

⁷⁴ Andenæs og Fliflet(2006) s.380

⁷⁵ Se Menneskerettighetsutvalgets rapport: Dokument 16(2011-2012).

⁷⁶ Andenæs og Fliflet(2026) s.376

I dag blir menneskerettighetene ansett som individenes grunnleggende krav overfor statens myndigheter, uansett rettssystem.⁷⁷ Som nevnt i punkt 2.3 uttrykker Grunnloven § 49 prinsippet om folkesuverenitet. Bestemmelsen sier imidlertid ingenting om den menneskerettslige status av politisk medbestemmelse.⁷⁸ De internasjonale menneskerettighetskonvensjonene er også sparsomme med hensyn til politiske rettigheter, men *valg og valgbarhet* er fastslått som menneskerettigheter i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) artikkel 25 og i Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) første tilleggsprotokoll (TP) artikkel 3.⁷⁹ Selv om det lenge var uklart om bestemmelsene bare indikerte krav til samfunnsorganisering, har Den internasjonale menneskerettighetsdomstolen (EMD) klargjort at individuelle rettigheter også omfattes.⁸⁰ Det er videre klart at myndighetene kan stille krav til de stemmeberettigede, men kravene kan ikke diskriminere med hensyn til kjønn, etnisk bakgrunn, språk og lignende, jf. EMK artikkel 14 og TP 12 (som Norge ikke har ratifisert).⁸¹ Det er bare valg til den lovgivende forsamling som garanteres ved EMK TP 1 artikkel 3, noe som medfører at norske kommunale og fylkeskommunale organer faller utenfor.⁸²

⁷⁷ Se Opsahl(1991) s.1, Andenæs og Bjørge(2011) s.11, Møse(2002) s.25, Aall(2007) s.22, Høstmælingen(2005) s.8, Høstmælingen(2003) s.27.

⁷⁸ Ifølge Aall er det derfor mer treffende å betegne stemmeretten som en borgerrett enn en menneskerettighet, se Aall(2007) s.250.

⁷⁹ Ifølge Menneskerettsloven §2 nr.1 og 3 og §3 går konvensjonene foran øvrig norsk lovgivning ved motstrid.

⁸⁰ *Mathieu-Mohin og Clerfayt v. Belgium* fastslår at EMK TP1 art.3 gir enhver borger rett til å stemme og til å være valgbar. Se Høstmælingen(2005) s.63, Aall(2007) s.250.

⁸¹ EMK art.16 sier at utlendingers politiske deltakelse kan begrenses uhindret av EMK TP1 art.3. Begrensninger kan også oppstilles med hensyn til statsborgere, se Aall(2007) s.250. Begrensninger kan være alder, psykisk helse, bruk av rusmidler og alvorlig kriminalitet, se *Gitonas and others v. Greece* og Høstmælingen(2006) s.63. I *Hirst v. The United Kingdom* ble det imidlertid fastslått at et blankettforbud mot stemmerett for enhver som sonet fengselsstraff var konvensjonsstridig. Se også *Frodl v. Austria* og Andenæs og Bjørge(2012) s.50.

⁸² Aall(2007) s.250-251

Endelig følger det av FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (Kvinnekonvensjonen) artikkel 7 og 8 at kvinner skal sikres like politiske rettigheter som menn på alle politiske nivåer og på alle samfunnsområder.⁸³

Etter dette kan vi fastslå at menneskerettighetene – som alltid har omfattet alle mennesker - lenge utelukket politisk medbestemmelse. Det var derfor en fremmed tanke å anse stemmerett som en menneskerettighet i perioden da debatten om kvinnestemmerett pågikk. Det var naturlig å betinge politiske rettigheter med kriterier som kjønn og økonomisk selvhjulpenhet. I dag er det imidlertid som Eivind Smith skriver: «Stemmerett er ikke bare en statsfunksjon, men også en individuell rettighet av politisk karakter».⁸⁴ Og i 1948/1950 fikk altså rettigheten menneskerettslig status i det internasjonale menneskerettighetsregimet.⁸⁵ Mulighetene for begrensning av rettigheten er betydelig innskrenket. Mer om utviklingen av begrensninger i form av tap og suspensjon av stemmerett i punkt 3.1.2.

3.1.2 Borgerbegrepet i relasjon til stemmerett

Som det vil fremgå av del III, forholdt representantene i kvinnestemmerettsdebattene seg til et todelt borgerbegrep. De skilte mellom aktive og passive borgere. Bare de aktive borgerne hadde stemmerett. Bare menn kunne betegnes som aktive borgere, ettersom «norske Borgere» i Grunnloven § 50 ble forstått som mannkjønn. Dette reiser spørsmål om hvordan borgerbegrepet ble forstått i samtiden og hva som påvirket representantenes forståelse av begrepet. Før jeg i punkt 3.2 vil gjennomgå hva som fremgår av samtidens statsrettslitteratur, vil jeg i det følgende gi en oversikt over borgerbegrepet og dets historiske bakgrunn, særlig i relasjon til stemmerett.⁸⁶ Siden

⁸³ Ifølge Menneskerettsloven §2 nr.5 og §3 går Kvinnekonvensjonen foran øvrig norsk lovgivning ved motstrid. Mer om Kvinnekonvensjonen og politiske rettigheter i Köhler-Olsen(2006), Graff(2003) og Graff(2005).

⁸⁴ Smith(2008) s.193

⁸⁵ Mer om stemmerett som en menneskerettighet i Kesby(2012) s.69 flg.

⁸⁶ Jeg avgrensner mot en fullstendig oversikt over utviklingen av *statsborgerretten*. Dette finnes i Dons(1947) og Nordhaug(2000). Se også Borchmann and Kjedstadli(2008) s.89 flg.

borgerbegrepet har vært i en stadig utvikling, gjør det anakroniske språkproblem seg særlig gjeldende.

Så lenge eneveldet varte var det unaturlig å betegne individer som annet enn undersåtter. Begrepet «borger» ble tatt i bruk som betegnelse på *tilknytningsforholdet* mellom stat og individ utover på 1700-tallet. Individet var ikke lenger bare en undersått med plikter, men også en borger med visse rettigheter. Grunnloven av 1814 markerte et brudd med det autoritære styresett ved at individene skulle beskyttes fra statsmaktens overgrep.⁸⁷ Med dette økte også bevisstheten rundt, og striden om, hvem som skulle karakteriseres som norske borgere. 1800-tallets forståelse av *borger* var uavhengig av stemmeretten.

Thomas Humphrey Marshall (1893-1981) har i sin bok *Citizenship and Social Class* (1949) knyttet utviklingen av borgerbegrepet til den generelle utviklingen av individuelle rettigheter. Marshall definerer *citizenship* som en status som tildeles de fullverdige medlemmer av et samfunn.⁸⁸ Han ser utviklingen av borgerbegrepet og statsborgerskapet i lys av en tredelt rettighetsutvikling hvor de sivile rettigheter knyttes til 1700-tallet, de politiske rettighetene til 1800-tallet, og de sosiale rettighetene til 1900-tallet.⁸⁹ Ved å knytte rettighetsutviklingen til borgerbegrepet og utviklingen av statsborgerskapet, kan en tenke seg borgere på ulike nivåer avhengig av hvilke rettigheter den enkelte var tilkjent.

I Grunnloven av 1814 brukes betegnelse «Statens Medlemmer», «Borger», «Statsborger», «Undersaat», «Indvaaner» og «Nordmand». Det ble imidlertid ikke fastslått hvem betegnelse omfattet. Dette skapte problemer ved tolkningen av hvem som var omfattet av for eksempel stemmerettsreglene i Grunnloven § 50. Under

⁸⁷ Dons(1947) s.25

⁸⁸ Se Marshall(2003) s.53 flg. Han bygger sine teorier på sosiologer som Karl Marx, Max Weber og Èmilie Durkheim.

⁸⁹ Hernes mener at denne rekkefølgen antakelig må modifiseres med hensyn til kvinner ettersom mange fikk sosiale rettigheter før de fikk juridisk, politisk eller økonomisk status(Hernes(1982) s.32).

utarbeidelsen i 1814 foreslo konstitusjonskomiteen følgende definisjon av borgerbegrepet:

«Norsk borger er, efterat have svoret Constitutionen Troskab, enhver der har fyldt sit 18de Aar, taler Landets Sprog, enten er indfødt af norske Forældre eller har været bosatt i Riget i fem Aar. De fremmede, som nu ere bosatte i Riget og sværge Constitutionen, samt de nu ansatte Embedsmænd ansees for norske Borgere».⁹⁰

Forslaget ble ikke etterkommet. Eidsvollsmennene etterlot heller ikke lovforarbeider som ga svar på spørsmålet om hvem som var statens borgere. Som Frederik Stang uttrykte det, var man dermed henvist til «almindelige Sprogbrug og Sagens Natur».⁹¹

Den eneste juridiske fasthet var den fra eneveldets videreførte bestemmelse om innfødsrett. Christian den syvendes forordning av 15. januar 1776 slo fast at «[a]ldgangen til Embeder i Hans Majestæts Riger og Lande forbeholdes aleene de infødte Undersaatter».⁹² Bestemmelsen ble videreført i Grunnloven av 1814 § 92. Erverv av innfødsrett ved stortingsvedtak betegnes i Norge som «naturalisasjon». Forordningen om innfødsrett vitner om at tankegangen om individets forhold til staten allerede var i endring i 1776.

I mangel av avklaring i lov lot man gammel praksis være gjeldende rett. Hovedregelen for fastsettelsen av hvem som var norske borgere fulgte dermed bostedsprinsippet. *Varig og stadig opphold* kvalifiserte til å bli betegnet som medlem av staten. Legitimasjon for fast bolig i riket var altså tilstrekkelig, og attest for anmeldelse av ønske om å bli norsk borger var ikke nødvendig.⁹³

Ved vedtakelsen av Lov om norsk statsborgerrett (Statsborgerrettloven) av 1888 ble rettskildetypen klargjort ved at loven avgjorde hvem som var statens borgere. For stemmeretten var dette viktig ved at «norsk Borger» i Grunnloven § 50 ble rettslig definert. Dette endret likevel ikke samtidens forståelse av «norsk Borger» i § 50 som mannkjønn. En kan derfor si at Statsborgerrettloven bare ga svar på hvem som var *passive borgere*. Den ga ikke svar på hvem som var de *aktive borgere* med stemmerett.

⁹⁰ Konstitusjonskomiteen II § 53

⁹¹ Stang(1833) s.134

⁹² Innfødsretten ble inntatt i Grunnloven av 1814 § 92 som betingelse for offentlige embeter. Se for øvrig *Dansk identitetshistorie*(1991) s.111-230 og Morgenstiernes bemerkninger i Morgenstjerne(1891) s.1-10.

⁹³ Dons(1947) s.24. Se også Deuntzers vurdering av statsborger- og undersåttsforholdet i Deuntzer(1881).

Skillet mellom passive og aktive borgere og diskusjonen om hvem som skulle gis politiske rettigheter preget den norske borgerdebatten gjennom hele 1800-tallet. På laveste borgernivå ble individene tilkjent grunnleggende sivile rettigheter. For å oppnå status som aktiv borger, krevdes særskilte egenskaper. Frem til 1913 var det å være mann den mest grunnleggende av disse. Frem til vedtakelse av allmenn stemmerett for menn i 1898 var det også krav om økonomisk selvhjulpenhet, fordi man antok at dette sikret at de stemmeberettigede var intellektuelt i stand til å utøve stemmerett til det beste for staten. For i tillegg å være valgbar, krevdes enda ytterligere egenskaper. En delte dermed de aktive borgerne i to grupper; simple aktive borgere (de stemmeberettigede) og høyere aktive borgere (stemmeberettigede og valgbare).

Først etter innføringen av allmenn stemmerett for kvinner i 1913 er det naturlig å si at skillet mellom aktive og passive borgere begynte å miste sin betydning. Fullstendig oppløst er likevel ikke dette skillet før alle borgere er stemmeberettiget. Hva som menes med *alle* borgere avhenger av om barn kategoriseres som passive borgere, eller om skillet mellom aktive og passive borgere gjelder de som oppfyller aldersbetingelsen. Samtidens statsrettslitteratur er uklar ettersom dette spørsmålet ikke problematiseres særskilt. Likevel har enkelte omfattet både barn og kvinner i kategorien passive borgere, jf. punkt 3.2.4. Jeg tar derfor utgangspunkt i at barn er passive borgere på linje med kvinner. Jeg opplever imidlertid at skillet mellom aktive og passive borgere inneholder ulike dimensjoner i den forstand at forfatterne finner det nødvendig å presisere kvinners utelatelse. At barn utelates fremstår som en enda større selvfølge.

I diskusjonen om det vi i dag kaller *medborgerskap*; hvem som skulle anses fullverdige borgere, har vi derfor alltid hatt å gjøre med to aspekter: diskusjonen om stemmerett for kvinner og diskusjonen om allmenn stemmerett. Med *allmenn* mener jeg her diskusjonen om stemmerett skulle begrenses av andre kvalifikasjoner enn kjønn, så som alder, skattbar inntekt, mottakelse av sosialhjelp og lignende, umyndiggjørelse og lovlydighet. Historien viser at de ulike samfunnsgrupper har blitt gradvis inkludert som aktive borgere. I tillegg til utviklingen av å stille stadig færre betingelser for stemmerett i Grunnloven § 50, er utviklingen av Grunnlovens taps- og suspensjonsregler viktige i denne forbindelse. Som vi skal se er disse reglene fortsatt i utvikling.

Tap av stemmerett innebærer at en mister retten til å stemme. *Suspensjon av stemmerett* innebar en midlertidig hindring for å utøve stemmeretten. Andenæs og Fliflet skriver at etter lovens uttrykk kan en tenke at retten tapes for godt, men etter vanlig tolkning gjelder tapet bare så lenge tapsgrunnen varer.⁹⁴ Castberg skriver at i de tilfellene da tap av stemmerett er tidsbegrenset, blir det ikke noen vesentlig forskjell mellom tap og suspensjon av stemmerett.⁹⁵

I Grunnloven av 1814 kunne stemmeretten suspenderes eller tapes av flere årsaker, etter henholdsvis Grunnloven §§ 52 og 53.⁹⁶ Når det gjelder *suspensjon av stemmerett* er det interessant at da allmenn stemmerett for menn ble innført i 1898, ble også suspensjonsreglene endret slik at «Understøttelse af Fattigvæsenet» ble en suspensjonsgrunn (Grl. § 52 litra d).⁹⁷ Dette viser at lovgiverne fortsatt ønsket å utelukke de som ikke var økonomisk uavhengige fra stemmeretten. Denne regelen ble opphevet i 1919. Regelen om suspensjon som følge av konkurs (Grl. § 52 c) ble opphevet i 1914. Hele suspensjonsinstituttet i § Grunnloven § 52 ble opphevet i 1954.

Reglene om *tap av stemmeretten* har også vært i utvikling. Inntil 1980 gikk stemmeretten tapt ved umyndiggjørelse (Grl. § 53 litra e).⁹⁸ Særlig interessant er det at Straffeloven av 2005 opphever den tidligere bestemmelsen i Straffeloven av 1902 § 31. Etter Straffeloven av 1902 § 31 kunne den som ble dømt for visse forbrytelser fradømmes stemmeretten.⁹⁹ Dette betyr at Grunnloven § 53 litra a, som sier at stemmeretten tapes ved domfellelse for straffbare handlinger i overensstemmelse med hva som fastsettes i annen lov, nå bare omfatter brudd på Militær straffelov av 1902 § 20.¹⁰⁰ At grunnlaget for tap av stemmeretten ble innskrenket i 2005, innebærer en ytterligere allmenngjøring av stemmeretten.

⁹⁴ Andenæs og Fliflet(2006) s.144-145

⁹⁵ Castberg(1947) s.371

⁹⁶ Se oversikt over reglene i frem til 1947 i Castberg(1947) s.367 flg.

⁹⁷ Se tidligere Grunnloven § 52 i *Grunnloven vår*(2001).

⁹⁸ Se imidlertid Grunnloven § 50 tredje ledd, som ble innført samtidig.

⁹⁹ Det gjelder forbrytelser i kapittel 8, 9 og 10.

¹⁰⁰ Se Ot.prp.nr.90(2003-2004) pkt.24.5.

Selv om begrepene borger og statsborger alltid vil være videre begreper enn stemmeberettiget som følge av aldersbetingelse, ser vi at utviklingen innebærer stadig større sammenfall mellom begrepene. Slik ser vi at stemmerett har utviklet seg til å bli en sentral del av det å være fullverdig borger av staten. Viktig i denne forbindelse er også at FNs verdenserklæring om menneskerettigheter artikkel 15 fastslår at enhver har rett til statsborgerskap. Slik bindes stemmerett som menneskerettighet og borgerbegrepet i relasjon til stemmerett sammen. Som Frede Castberg uttrykte det, har vår forfatning på dette felt stadig blitt mer demokratisk, og kommet i stadig større overensstemmelse med det likhetsprinsipp som folkesuverenitetsideen er uløselig forbundet med.¹⁰¹

I det følgende vil jeg gjennomgå samtidens statsforfatningslitteratur som er relevant for forståelsen av borgerbegrepet i relasjon til stemmerett. Sentrale spørsmål er hva den juridiske litteratur skrev om stemmerett, borgerlig deltakelse, medborgerskap, kjønn og sosiale klassers betydning for dette? I tillegg til all norsk statsrettslitteratur fra samtiden, har jeg også sett på store deler av samtidens danske litteratur. Dette fordi Norge og Danmark har vært nært rettslig tilknyttet. Det siste vil fremgå av noter og petitavsnitt, men bare i den grad jeg har funnet noe særskilt og nytt om temaet.

3.2 Terminologien i samtidens statsforfatningslitteratur¹⁰²

3.2.1 Statsrettslig litteratur før 1833

I *Bemerkninger om Norges Grundlov af 4 November 1814* (1815) gjennomgår Henrik Steenbuch (1774-1839) betingelsene for stemmerett i bokens avsnitt «§ 50».¹⁰³ Om stemmeberettigede, sier han:

¹⁰¹ Castberg(1947) s.364

¹⁰² Kapitlet er basert på Lars Björnes litteraturoversikt i Björne(1998) og (2002).

¹⁰³ Det som i det følgende siteres fra Steenbuch(1815) er hentet fra s.89-97.

«Kun den færreste Deel af Statens Indvaanere er i en saa uafhængig Stilling, eller saa oplyst, at den ved disse Valg trygt kan betroes Stemmeret. Det Heles Vel fordrer, at Folket inddeles i Stemmeberettigede og Ikke-Stemmeberettigede».

Steenbuch slår fast at «norsk Borger» ikke defineres i Grunnloven. Ved å sammenholde forskjellige bestemmelser i Grunnloven hvor borgerbegrepet nevnes, mener han at det «synes temmelig klart, at ved Norsk Borger og Norsk Undersaat forsaaes eet og det samme». En stats undersått i *egentlig* forstand er «ethvert virkelig Medlem af Staten; hvorved man sædvanlig tænker sig alle dem, som i følge Lov eller Sædvane ei allene nyde de almindelige borgerlige Rettigheder, men og har Adkomst til de specielle, saasom Embeder og Værdigheder i Staten». I *uegentlig* forstand tolkes undersåttsbegrepet i en så vid betydning at det omfatter «[e]nhver, som staar under Statens almindelige Love, og følgelig saavel Udlændige, saalenge de her paa deres Reiser maatte opholde sig, som Statens faste eller egentlige Medlemmer». Steenbuch mener at det bare er den første og egentlige betydningen av undersåttsbegrepet som brukes i Grunnloven.

Vi ser at Steenbuch deler inn individene på grunnlag av hvilke rettigheter de er gitt. I stedet for å benevne individene som aktive og passive borgere, betegner han dem som egentlige og uegentlige undersåtter.

Om tilknytningsforholdet mellom stat og individ skriver han at begrepsbruken i Grunnloven § 92, «temmelig tydelig synes at vise, at Udtrykket Undersaat er brugt som aldeles eensindigt med det strax ovennævnte Norsk Borger, og kun for at variere Udtrykket». Dette mener han vil «lede til at forklare hvilke Personer Grundloven paa de øvrige Steder har tænkt sig under Norske Borgere». Steenbuch mener altså ikke at det kan distingveres mellom *begrepene* «Borger» og «Undersått». Dette til forskjell fra senere forfattere som mener at borgerbegrepet bare brukes om tilknytningsforholdet i relasjon til individets rettigheter mens undersåttsbegrepet benevner tilknytningsforholdet i relasjon til individets plikter, se punkt 3.2.4.

Steenbuch skriver oppsummeringsvis at unntatt fra stemmerett er den «talrigeste Deel af Folket, *alle Qvinder* og alle de, som ihenseende til deres Ophold i almindelighed kunne ansees *meer eller mindre afhængige af andre*. Maaskee udgjør de *active* eller stemmeberettigede Borgeres antal neppe 1/3 Deel af Nationen»(min uth.).

I *Norges Grundlov gennemgaaet i Spørgsmaal og Svar* (1816) stiller Christian Magnus Falsen (1782-1830) spørsmål om «[h]vilke ere de Egenskaber, som udfordres for at være stemmeberettiget norsk Borger?»¹⁰⁴ Han svarer:

«Ingen er *Borger* i Ordets strengeste Betydning, eller *activ Borger*, uden han selv har Deel i Lovgivningen, d.e. uden han er *Stemmeberettiget*. Men det kan ikke tilkomme Enhver i Staten, der staaer under Lovene og nyder deres Beskyttelse, at medvirke til disse Loves Frembringelse. Kun den kan dertil være berettiget, som har *Villie*, og derhos en *uafhængig Villie*, eller som, med andre Ord, er *selvstændig*. Børn, Qvinder og alle de, som selv have gjort sig afhængige af en Andens Villie, f.X. Tjenere, Huusmænd o.s.v. ere derfor uskikkede til at være *stemmeberettigede Borgere*. Dette er der, ved Udarbeidelsen af vor Grundlov, ogsaa taget behørigt Hensyn paa [ved utarbeidelsen av § 50]»(min uth.).¹⁰⁵

Vi ser at også Falsen skiller mellom aktive og passive borgere. Han gjennomgår betingelsene for stemmerett, men utdyper ikke borgerbegrepet ytterligere.

I *Anmærkninger ved Constitutionsforslagene af 1815 og 1816* (1817) viser Steenbuch til det fremlagte forslaget om å sette «norske Borgere» i Grunnloven § 50 i parentes etter «Stemmeberettigede». Hensikten med endringen skal være å «... faae en Definition eller Forklaring over hvem Grundloven paa de forskjellige Steder har tænkt sig under Benævelsen Norsk Borger». ¹⁰⁶ Han er enig med konstitusjonskomiteens innvendinger til dette forslaget, og tilføier at dersom Grunnloven § 50 endres slik uten at Grunnloven § 92 også endres, vil resultatet bli at ingen kan utnevnes til embetsmenn uten å ha stemmerett. Han viser videre til forslaget om å tilføye «af Mandkjøn» i Grunnloven § 50. Til dette har han følgende bemerkning: «til No. 2 er overflødig at sige mere end Comitteen har sagt».

¹⁰⁴ Falsen(1816) s.68

¹⁰⁵ Falsen(1816) s.68

¹⁰⁶ Steenbuch(1817) s.52-55. Dette gjelder frem til neste note.

I *Kongeriget Norges offentlige Ret* (1830) definerer Fredrik Georg Lerche (1807-1883) borgerbegrepet på følgende måte:

«En stats Indvaanere inddeles i active og passive Borgere. *Active Borgere* kaldes de Indvaanere, der deeltage enten umiddelbart, eller middelbart ved nemlig at udnævne Reepresæntanter, i Lovgivningen; *passive Borgere* kaldes derimod de, der ikke deeltage i Statens Lovgivning, men dog nyde de øvrige Fordele, der kunne være forbundne med at være Indvaaner af en Stat»(min uth.).¹⁰⁷

Lerche skriver videre at denne inndelingen av innbyggerne gjøres med god grunn. Han mener «[d]et skulde være ilde faren, om f. Ex. Børn, Anklagede, eller deslige Personer kunde deeltage i denne Ret».¹⁰⁸

Karl Wilhelm Friedrich Schlegels (1772– 1829) behandler innfødsretten i *Danmarks og Hertugdømmenes Statsret med stadigt Hensyn til deres ældre Forfatning* (1927), men jeg har ikke funnet noe av særskilt interesse for forståelsen av borgerbegrepet i relasjon til stemmerett.¹⁰⁹

3.2.2 Frederik Stang (1833)¹¹⁰

I *Systematisk Fremstilling af Kongeriget Norges constitutionelle eller grundlovbestemte Ret* (1833) beskriver Frederik Stang (1808-1884) borgerbegrepet i relasjon til stemmerett slik:

«Den *active Borgerret*, eller Ret til i Egenskab af Statsborger at deeltage middelbart eller umiddelbart i den lovgivende Magts Udøvelse, kan efter Grundloven inddeles i *den simple active Borgerret*, der nemlig tilkommer Enhver, som har Adgang til at afgive Stemme ved Valget af den lovgivende Forsamlings (Storthingets) Medlemmer, og den *høiere active Borgerret*, der blot tilkommer dem, som selv kunne vælges til Medlemmer af Storthinget. Den sidste forudsætter alle de samme Betingelser som hiin, og desuden Besiddelsen af visse særdeles Egenskaber. *Simpel activ Borgerret* benævnes i Grundloven *Stemmeret*, og dens Besiddere Stemmeberettigede; (see § 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 60, o.s.v.)»(min uth.).¹¹¹

¹⁰⁷ Lerche(1830) s.20-21

¹⁰⁸ Lerche(1830) s.20-21

¹⁰⁹ Se Schlegel(1927) s.240

¹¹⁰ Dette var det første fullstendige og vitenskaplig solide verk i norsk statsforfatningsrett (Björne(1997) s.139.

¹¹¹ Stang(1833) s.132

Som vi ser, forholder Stang seg til det samme skillet mellom aktive og passive borgere som de foregående forfattere. Stang innfører i tillegg et tredje nivå borgere ved at han deler opp aktive borgere i *simple aktive borgere* og *høyere aktive borgere*. Bare de sistnevnte er valgbare.

Stang gjør videre rede for de «absolut nødvendige» og de «alternativt nødvendige» betingelsene for stemmerett. Den mest sentrale betingelsen med hensyn til stemmerett er betingelsen om å være «norsk Borger».

Angående *betingelsen om å være «norsk Borger»* sier Stang at «[v]ed Udtrykket: norsk Borger saavel som Statens Borger (see Grundlovens §er 12, 15, 23, 50, 92, 109) kan naturligviis, hvad allerede § 50 selv tilsiger, Grundloven ikke mene active eller stemmeberettigede Borgere af Staten».¹¹² Stang mener at dette fremgår klart av ordlyden i § 50, samt av hvordan borgerbegrepet brukes i andre bestemmelser, eksempelvis i Grunnloven §§ 15 og 92. Det avgjørende for en slik forståelse mener han finnes i Grunnloven § 109, som «paalægger alle Statsborgere en Forpligtelse, som den idetmindste forudsætter Muligheden af at kunne ophøre i den Alder, da den active Borgerret efter § 50 først begynder». Endelig viser han til overskriften for Grunnlovens kapittel tre; «om Borgerrett og den lovgivende Magt». Han mener det er åpenbart at «Borgerrett» i overskriften ikke sikter til betingelsene for aktiv borgerrett, men snarere må sees i sammenheng med konstitusjonskomiteens forslag fra 1814 om å definere «norsk Borger» i Grunnloven, jf. punkt 3.1.2.¹¹³

Ettersom konstitusjonskomiteens forslag ikke fikk gjennomslag, sier han at en ved forståelsen av «norsk Borger» derfor er henvist til «den almindelige Sprogbrug og Sagens Natur». Stang fortsetter:

«Begge Dele [almindelige Sprogbrug og Sagens Natur] tilsige da, at ved Borger maa forstaaes ethvert fast Medlem af Statssamfundet, med Udelukkelse altsaa af Enhver, der enten som Udlænding... slet ikke staaer i noget personligt undersaatligt Forhold til Riget,

¹¹² Stang(1833) s.133-136. Dette gjelder frem til neste presisering.

¹¹³ Se Konstitusjonskomiteen II § 53 i Riksforsamlingens forhandlinger I s.447

eller som Fremmed i indskrænket Forstand..., det vil sige ved temporairt Ophold i Riget, vel staaer i et undersaatligt Forhold til Staten, men kun et forbigaaende, saa at han ei kan regnes til Statssamfundets faste Medlemmer».

Stang konkluderer med at «norsk Borger» er alle de som er *faste medlemmer av, eller stadig undersått, i den norske stat*. Essensen i borgerbegrepet er altså et tilknytningsforhold mellom individ og stat av et slikt omfang og varighet at det er naturlig å se på individet som et fast medlem av staten.

Om hvem som omfattes av denne definisjonen av borgerbegrepet, sier Stang at det for det første gjelder alle som er *født av statens medlemmer*. Dette betyr, sier Stang, at begrepet «fremmede», slik det brukes i Grunnloven §§ 92, 75 og 82, ikke nødvendigvis betegner en motsetning til «norsk Borger». Alle som er født av statens faste medlemmer omfattes av borgerbegrepet, selv om de oppholder seg utlandet. Videre vil de som er født i fremmede stater og har innvandret til Norge, omfattes av borgerbegrepet dersom de etter *sakens natur har trådt inn i et tilknytningsforhold til staten*.

Stang skriver at det ikke kan stilles opp en skarp grense med hensyn til hvilke betingelser som må være oppfylt for å kunne anses å være norsk borger. Det vil typisk være når innvandrerer «tager fast Bopæl her i Riget... etablerer en Næringsvei, eller modtager Ansættelse i et Embede». Hvorvidt betingelsene er oppfylt beror på en totalvurdering av «[l]angvarigheden», «[s]tadigheden» og «[b]eskaffenheden» av oppholdet i Norge.

Om betingelsene for valgbarhet - «den høiere active Borgerret, eller for at kunne vælges til Repræsentant paa Stortinget...» - sier Stang at vedkommende må oppfylle betingelsene for den simple aktive borgerrett i tillegg til å oppfylle enkelte særbetingelser.¹¹⁴

Stang vier videre betydelig plass til de «*alternative nødvendige betingelser*» for stemmerett.¹¹⁵ Han sier at forståelsen av betingelsene er omstridt. Han minner om at betingelsene er ment som en sikkerhet for at de som gis stemmerett ikke bare har en alminnelig interesse for «Statens Tarv», men også en «vis særdeles Interesse for Statens Vee og Vel». Videre skal de sikre at de stemmeberettigede er tilstrekkelig modne og har kunnskap om landets forhold. Slik «borgerlig Værdighet» kan ikke oppnås «uden ved at

¹¹⁴ Se mer om betingelsene for valgbarhet i Stang(1833) s.175-181.

¹¹⁵ Stang(1833) s.141-157. For dette og neste avsnitt, se s.141-143.

indskrænke Stemmeretten til visse borgerlige Stillinger, som de, der i Regelen maatte give Præsumtion om Besiddelsen af disse Egenskaber».

Stang mener at sammenlignet med andre land ble ikke formue tillagt stor vekt ved utformingen av stemmerettsreglene i 1814. Likevel er det slik at alle betingelsene som stilles i Grunnloven § 50 gir formodning om formue. Selv om enkelte individer som oppfyller betingelsene mangler «borgerlig Værdighed» og omvendt, måtte grunnlovsforfatterne forholde seg til «det Almindelige, hvor megen Unormalie dette end maatte føre til i det Enkelte».

Ut fra hvordan Stang bruker begrepet «Borger» og «Undersaat», fremstår det klart at han forholder seg til det nevnte skillet hvor en betegnes borger i relasjon til rettigheter og undersått i relasjon til plikter. Han problematiserer imidlertid ikke dette. I forbindelse med valgbarhet presiserer Stang at *indfødsrett* ikke er en betingelse for stemmerett og valgbarhet. Indfødsretten omtales for øvrig under avsnittet «Om Forskjellen mellem indfødte og optagne Borgeres Rettigheder».¹¹⁶

Om *kvinner* vier Stang bare et par setninger i sin gjennomgang av stemmerettsreglene:

«At Udtrykket Borger forøvrigt – eftersom Contexten paa ethvert Sted tilsiger det – maa forstaaes snart om Mandkjønnet allene, snart baade om Mand- og Qvindekjønnet (see paa den ene Side Grundlovens § 15 og paa den anden Side §erne 12, 50, 92 og 109), er det fast overflødig at bemærke».¹¹⁷

Det må være så selvsagt for Stang at «norske Borgere» i enkelte bestemmelser i Grunnloven betyr mannkjønn alene at en utredning er unødvendig. Som det fremgår av sitatet mener han at dette er tilfellet når det gjelder stemmerett (Grl. § 50), å kunne velges inn i Regjeringen (Grl. § 12), å inneha embetsstillinger (Grl. § 92) og verneplikt (Grl. § 109). Grunnloven § 15 mener han var av en annen karakter ved at den bestemmer: «Alle andragender fra Norske Borgere til Kongen, skulle først indleveres til den Norske Regjering, og forsynes med samme Betænkning, forinden de afgjøres». Det er naturlig at borgerbegrepet i denne sammenheng omfatter både kvinner og menn – altså det første nivået av borgerbegrepet.¹¹⁸

¹¹⁶ Stang(1833) s.588-605

¹¹⁷ Stang(1833) s.137

¹¹⁸ Grunnloven § 15 ble opphevet ved stortingsvedtak 18.november jf. 7. juni 1905.

Oppsummeringsvis faller altså kvinner utenfor det aktive borgerbegrepet, men innenfor det passive borgerbegrepet. Stang gir ellers ingen normativ vurdering av kvinner og stemmerett.

3.2.3 Statsrettslig litteratur mellom 1833 og 1875

Niels Treschow (1751-1833) sin bok *Om Norges Grundlov* (1834) avgrenses mot ettersom forfatteren ikke er jurist.

Ole Munch-Ræder (1815-1895) vier mye plass til stemmerettssystemet i *Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen* (1841). Stemmerett for kvinner nevnes imidlertid ikke. Kvinner blir ei heller nevnt i forbindelse med borgerbegrepet. Om hvem som bør ha stemmerett, skriver han:

«Det kan vel antages, at man igjennem Valgene til Repræsentationen kun bør søge at erholde et saadant Udvalg, som bedst udtrykker de Godes og Dannedes Overtydning, uden at afspeile de Fordomme og Lidenskaber, som røre sig i Folket, eller de tilfældige, hyppig vevlende Meninger, som Øieblikket gjør til herskende, og Øieblikket udsætter; det lette Vindstød, der kruser Havets Overflade, lægger ikke det, som ruger i Dybet, for Dagens Lys».¹¹⁹

Han skriver videre at det som diskuteres i andre stater – at enhver myndig mann bør ha «umiddelbar og aktiv Indflydelse» - ville være «saare fordærvelig». Dette fordi et slikt system bygger på det «slette, rigtignok fordetmeste med Inkonsequents gjennomførte, Princip, at enhver Indvaaner af et Land har som saadan en personlig Ret til at gjøre sin Stemme gjældende i Statens Anliggender»(min uth.).¹²⁰ Munch-Ræder mener altså at prinsippet om allmenn stemmerett et uheldig prinsipp.

Han mener at den egentlige vanskelighet ligger i å bestemme hvem den aktive borgerrett bør tilkomme. En vurdering av hvert enkelt individ vil bli vilkårlig. En må derfor forholde seg til presumsjoner om samfunnsgrupper. Han mener at cencusgrensen er for lav byene og at i et «fattigt og demokratisk Land med en god styrelse» er det embetsmennene som har den fremste oppdragelse og opplysning. Dermed er det

¹¹⁹ Munch-Ræder(1841) s.88

¹²⁰ Munch-Ræder(1841) s.88

naturlig at det er embetsmennene som utvikler landet som «Civilisationens Emisfærer».¹²¹

Vi ser at Munch-Ræder også forholder seg til et todelt borgerbegrep. At han skriver om både «envher myndig mann» og «enhver Indvaaner» viser hvilken selvfølge det er å utelukke kvinnene fra resonnementet.

Peder Krabbe Gaarders (1814-1883) *Fortolkning over Grundloven og de øvrige Love, som danne Norges Riges offentlige Ret* (1845) inneholder bemerkninger til alle grunnlovsbestemmelsene. Om Grunnloven § 50 heter det blant annet at ethvert folk er berettiget til selv å bestemme dets regjeringsform og selv styre statens anliggender.¹²²

Det heter videre:

«Det ligger imidlertid i Sagens Natur, at i ingen Stat det hele Folk eller hver Enkelt af dette kan deeltage i Statsstyrelsen. En mængde Personer i Staten ere nemlig paa Grund af personlige eller udvortes Egenskaber og Forholde hertil uskikkede, og gjælder dette navnlig *hele Kvindekjønnen*.. »(min uth.).

Gaarder skriver at stemmerett kun kan være en rett for de som «have en fornuftig Villie og indtage et saadant intellektuelt Standpunkt, at de kunne leve et Liv i Staten udenfor deres eenslige Kreds og Interesser...». De stemmeberettigede må altså erkjenne at det som er til allmennhetens beste, også er til det beste for dem selv. Han skriver videre at for individer *uten* de nevnte egenskaper, vil stemmerett ikke være et gode, men «skulde alene lede til Fordærvelse baade for dem og de øvrige Statsborgere», ettersom alles «Tarv bedst fremmes ved at Statens Styrelse er i Hænderne hos den fornuftigere Deel af Folket». Han mener at det er nettopp dette som begrunner skillet mellom de passive og aktive borgerne.

Gaarder mener at antallet *aktive borgere* vil variere fra land til land, avhengig av hvor «... indviklede et Lands offentlige Forholde ere...». Jo mer innviklede samfunnsforhold, desto større dyktighet kreves. Antallet aktive borgere vil da synke. Samtidig vil antallet stige proporsjonalt med hvor opplyst folket er. Statsstyrelsen vil

¹²¹ Munch-Ræder(1841) s.95-100

¹²² Det som i det følgende siteres fra Gaarder(1845) er hentet s.100-108.

lide av ufullkommenheter både om grensen er trukket for høyt og om den er trukket for lavt; resultatet vil enten være «Pøbelherredømme» eller «Aristokrati». «Det sande Demokrati» ligger mellom disse ytterpunkter, skriver Gaarder.

For å unngå de «slette og udugelige» i utvelgelsen av de aktive borgerne, er det nødvendig å betinge stemmerett av «ydre og angivelige Forholde, som give Præsumption for hine indre Kvalifikationers Tilstedeværelse». Gaarder mener det må være slik selv om det leder til utelukkelse av kvalifiserte borgere.

Om vilkåret «norsk Borger», sier han, i likhet med Stang (1833), at dette må fastsettes i overensstemmelse med «... Sprogbrugen og Sagens Natur, hvorefter Enhver som er fast Medlem af en Stat, betragtes som Borger til denne. 'Norsk Borger' bliver følgelig Enhver, som er 'fast Medlem' af den norske Stat, og er altsaa eensbetydende med 'norsk Undersaat'...». Han slår han fast at det er «... det faste Ophold, som betinger Borgerretten...». Det vil dermed ikke «... være til nogen Nytte, at skjelne imellem indfødte og indvandrede norske Borgere». Innfødsretten har altså bare betydning i relasjon til Grunnloven § 92.

Gaarder viser til at enkelte har ment at det er overflødig å bestemme hva som ligger i uttrykket «norsk Borger» i relasjon til Grunnloven §§ 50 og 92 siden bestemmelsene også oppstiller ytterligere betingelser. «Dette er imidlertid ingenlunde saa...», sier han, ettersom en kan oppfylle de øvrige vilkårene uten å fylle kravet for å være norsk borger.

Avslutningsvis vier Gaarder én setning om kvinner: «Det kan forresten bemærkes at Udtrykket 'Borger' brukes snart om Mandkjønnet alene (Grl.s §§ 12, 50, 92, 109), snart om begge Kjøn (Grl.s § 12, jfr. § 99)».

Bernhard Dunker (1809-1870) kommenterer Gaarders utgivelse i 1945 i boken *Om den Norske Constitution: Bemærkninger foranledigede ved P.K. Gaarders «Fortolkninge over Grundloven»* (1845). Dunker nevner ikke § 50 særskilt. Han sier heller ikke noe om hvordan borgerbegrepet er å forstå. Han nevner imidlertid at Norge ikke har strenge stemmerettsregler. I den forbindelse sammenligner han med Frankrike hvor hver

180'ende innbygger har stemmerett, mens det i Norge er hver 70'ende. Han sier også at en nasjonalforsamling uten en stor andel bønder, ikke ville være en virkelig nasjonal forsamling etter Norges naturlige forhold.¹²³

Gaarders utgivelse *Om den Norske Konstitution, Modbemærkninger til B.Dunker Skrift om samme Gjenstand* (1846) tilføyer ikke noe særskilt sammenlignet med hans utgivelse i 1945. Ei heller Frederik Georg Lerches *Systematisk Oversikt over constitutionel Forfatnings Væsen og dens Indflydelse paa Lovgivning og borgerlige Forholde belyst ved en udførlig Fremstilling af 1851 Aars Storthings Virksomhed* (1853).

Det kan nevnes at også Peter Jonas Collett behandler individenes rettslige status i sin *Forelæsninger over Personretten efter den norske Lovgivning* (1865). Til forskjell fra de statsforfatningsrettslige verk, omfatter denne egne kapitler om kvinnens rettsstilling.¹²⁴

Når det gjelder *dansk litteratur* har jeg undersøkt følgende verk fra tidsperioden: Julius Benzon-Buchwald (1821-1877) *Kongeriget Danmarks Statsret* (1846), Johannes Ephraim Larsen (1799-1656) sin bok *Statsretlige Foredrag og Afhandlinger før 1848*, bind 2 (1857) og *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag* bind 1 (1861), Carl Georg Holck (1834-1868) *Den danske Statsforfatningsret*, første og anden del (1869).

Larsen (1857) forholder seg til egentlige og uegentlige borgere i relasjon til borgerlige rettigheter. Han omtaler borgerlige rettigheter som adgangen som «activ borger å delta i kommunale og stændiske forhandlinger», og at denne rettigheten er avhengig av særlige betingelser. Innfødsrett spiller en vitkig rolle i dansk rett sammenlignet med norsk rett, og er en betingelse for stemmerett.¹²⁵

Holck (1869) *anden del* behandler stemmerettsreglene. Det nevnes kort at «Fruentimmer er utelukket». Han forklarer stemmerettens positive og negative betingelser og forholder seg ellers til begrepene «undersaat» og «statsborger», og deler borgerne inn i passive og aktive, hvorav de aktive har stemmerett.¹²⁶

¹²³ Dunker(1845) s.130-131

¹²⁴ Se Collet(1865) s.37 flg.

¹²⁵ Larsen(1857) s.59 flg. og s.73 flg.

¹²⁶ Holck(1869) s.9 flg. og 317 flg.

3.2.4 Torkel Halvorsen Aschehoug (1875)

I *Norges nuværende Statsforfatning*¹²⁷ sier Aschehoug (1822-1909) at «Statens Medlemmer» er de «[p]ersoner ved hvem og for hvem den bestaaer». Ettersom Grunnloven ikke definerer hvem dette er, er vi henvist til «vor almindelige Ret». Han referer til Stang (1833).¹²⁸

Aschehoug mener at *tilknytningsforholdet mellom stat og individ* har to sider: I relasjon til plikter anses individet som undersått, som for eksempel i Grunnloven § 92 a og b. I relasjon til rettigheter anses individet som borger, som for eksempel i Grunnloven § 15.¹²⁹

Aschehoug viser til at utlendinger [uten fast opphold] betraktes som undersåtter i andre land: faste og midlertidige, avhengig av oppholdets lengde. Han mener at denne begrepsbruken også fikk innpass i vår eldre lovgivning, og at den ved ett tilfelle (Criminalloven av 1842 §§ 2-5) fortsatt finnes. Aschehoug mener imidlertid at en slik begrepsbruk er villedende og unyttig, og at det er «aabenbart» at hvor lovgivningen for øvrig bruker begrepet undersått, menes kun 'Statens Medlemmer'.¹³⁰

På bakgrunn av en slik forståelse av begrepene «Borger» og «Undersaat» skriver Aschehoug videre at det er naturlig å tenke at begrepenes omfang fullstendig dekker hverandre. Dette er tilfellet i de fleste andre land. Aschehoug mener imidlertid at en slik forståelse ikke kan gjennomføres fullt ut i norsk rett. To forhold må i den forbindelse undersøkes:

«Først vor almindelige Rets Terminologi, der afgiver Beviset for, at Undersaat og Borger i det hele taget falde sammen. Dernæst, hvorledes Borgerret hos os erhverves. Det er nemlig vor Statsrets Regel herom, som hindrer os i ubetinget at tilkjende enhver Undersaat fuld Borgerret».¹³¹

¹²⁷ *Norges nuværende Statsforfatning* bind I (1875), bind II (1879) og bind III (1885) utgjør 1. utgave. *Norges nuværende Statsforfatning* bind I (1891), bind II (1892) og bind III (1893) utgjør 2. utgave.

¹²⁸ Aschehoug(1875) s.81

¹²⁹ Aschehoug(1875) s.82

¹³⁰ Aschehoug(1875) s.83

¹³¹ Aschehoug(1875) s.84

Om *terminologien* skriver Aschehoug at uttrykket «Borgere» eller «Statsborgere» ofte anvendes i en snevrere betydning utenfor den juridiske språkbruk, til bare å omfatte samfunnsmedlemmer med politiske rettigheter. Dette er en etterligning etter fransk statsrett, hvor «Citoyen» har en slik betydning. Aschehoug mener at denne begrepsforståelsen ikke sammenfaller med norsk statsrettslig språkbruk. Ettersom vi skiller mellom aktive og passive borgere, omfatter borgerbegrepet også de uten politiske rettigheter. Han sier at dette fremgår av Grunnloven § 50 som stiller opp ytterligere vilkår for stemmerett, ved siden av borgerkriteriet.¹³² Ved at borgerbegrepet ikke alene kan forstås som individene med politiske rettigheter, er det laveste borgernivået altså for enhver. Det neste borgernivået er for de som tilkjennes politiske rettigheter. Det er de ulike borgernivåene som er kjernen i hvorfor Aschehoug mener at «borger» og «undersaat» ikke dekker hverandre som begreper.

Videre viser Aschehoug til at det har vært sagt at kjernen i tilknytningsforholdet mellom stat og individ ligger i at statsforfatningen er statsborgernes eiendom. For at dette skal gi mening, må det innebære at «de Rettigheder Statsforfatningen sikrer Individet, ikke tilkommer andre end Statsborgerne». Aschehoug mener at dette ikke er tilfellet for Grunnloven av 1814. Enkelte rettigheter, som at ingen må straffes uten etter dom, at ingen må berøves eiendom uten erstatning, at lover ikke må gis tilbakevirkende kraft osv., er rettigheter som skal «beskytte ligesaavel den fremmede, som Statens egne Undersaatter mod Forurettelser af Norges Statsmagter». Han sier at dette «fremgaer af den Forskjel i Udtryksmaade, der finder Sted mellem § 99 tredie Punctum og Grundlovens øvrige Forbund af samme Art». Han minner om at det er i tråd med folkeretten at ethvert menneske nyter beskyttelse for enkelte rettigheter på grunnlag av opphold.¹³³ Selv om det ikke presiseres, viser også denne gjennomgangen at Aschehoug forholder seg til ulike borgernivåer.

Når det kommer til *hvordan borgerrett erverves*, skiller Aschehougs første- og annenutgave seg. Førsteutgaven (1875) gir en utførlig gjennomgang av terminologi om,

¹³² Aschehoug(1875) s.83

¹³³ Aschehoug(1875) s.82

og ervervelse av, status som statens borger. Annen utgave (1891) redegjør kort for rettstilstanden før 1888, men forholder seg ellers til Statsborgerrettloven av 1888.¹³⁴

Etter 1888 kunne statsborgerrett erverves ved «[f]ødsel, hans egne Handlinger, offentlig Bevilgning, eller umiddelbart gjennom Ægtefællen eller Forældres Handlinger».¹³⁵ Til forskjell fra tidligere, kunne ingen bli norsk borger ved å ta fast bopel (definert som «saadant Ophold, som vidner om den Hensigt at forblive her for bestandigt», jf. Statsborgerrettloven av 1888 § 17) i landet. Dersom vedkommende hadde innfødsrett, ble det imidlertid gjort et unntak: statsborgerretten fulgte da ikke bosettelsen. Oppsummeringsvis sier Aschehoug følgende om ordningen etter Statsborgerrettloven av 1888:

«Individets varige Retsforhold til den norske Stat er forskjelligt, eftersom angjældende er norsk Statsborger, indfødt Nordmand eller Indvaaner af Norge. En og samme Person kan have alle tre Egenskaper eller blot een af dem. Her er kun Tale om et særligt og varigt Retsforhold mellom Staten og Individet».¹³⁶

Aschehoug mener altså at borgerrettens beskaffenhet er avhengig av hvordan den erverves. Både terminologi om og erverv av borgerrett tilser derfor at borger- og undersåttsbegrepene ikke dekker hverandre fullstendig.¹³⁷

Om *statsborgerskapets* kjerne sier Aschehoug det følgende (etter 1888):

«Kjærnepunktet i Statsborgerskabet er at være Medlem af det norske Statsamfund, have Ret til at opholde sig her i Landet og nyde godt af den Beskyttelse, Staten til enhver Tid er istand til at yde sine Borgere. Den sidste Bestanddel af Statsborgerretten afføder intet aftvingeligt Retskrav mod Staten, er saaledes mere af moralsk og politisk end af retslig Character og er derfor ikke nævnt i Loven».¹³⁸

¹³⁴ Det vil føre for langt å gjennomgå 1.utgaven i full bredde og jeg forholder meg i det følgende derfor hovedsakelig til 2.utgaven. Aschehougs 2.utgave(1891) inkluderes her i stedet for under pkt.3.5.2. av hensyn til sammenhengen.

¹³⁵ Aschehoug(1891) s.100 flg.

¹³⁶ Aschehoug(1891) s.116

¹³⁷ Aschehoug(1891) s.98-99

¹³⁸ Aschehoug(1891) s.127

Her ser vi at Aschehoug illegger statsborgerskapsbegrepet noe mer enn det juridiske tilknytningsforhold mellom stat og individ. Det kan synes som at Aschehoug her har i tankene det vi i dag omtaler som medborgerskap. Medborgerskapsbegrepet ble ikke brukt i samtiden. Det er likevel interessant hvordan Aschehoug forholder seg til de ulike aspekter ved det å være borger.

Hvilke rettigheter som tilkommer statsborgerne beror på hva staten finner hensiktsmessig å yte. Dette vil endre seg over tid:

«Af Grl.s § 50 og Lovene om Formandskaber af 14 Januar 1837, begges § 2, flyder, at alene norske Statsborgere kunne erhverve constitutionel og communal Stemmeret. Hvilke Rettigheder der *forøvrigt* skulle tilkomme norske Statsborgere som saadanne, beroer paa, hvad Staten i sin Lovgivning derom bestemmer. Disse Rettigheder danne saaledes ingen Bestanddel af Statsborgerrettens egentlige Indhold, idet de kunne indskrænkes eller udvides, uden at selve Statsborgerretten derved forandres».(min uth.).¹³⁹

For rett til å stemme blir skillett mellom aktive og passive borgere avgjørende, ikke definisjonen av hvem som er statsborgere etter Statsborgerrettloven av 1888.

Om *hvilke borgere som bør ha rett til politisk deltakelse*, gir Aschehoug enkelte normative betraktninger med utgangspunkt i to forskjellige synspunkter.¹⁴⁰

For det første mener han at den politiske deltakelsen kan betraktes som et offentlig tillitsverv. Til grunn for et slikt synspunkt ligger tanken om det er nasjonalforsamlingens hensikt å vareta samfunnets anliggender på best mulige måte. Også slik må stemmerettsgrunnlaget fastsettes; bare de med innsikt nok til å forstå hvem som vil være de beste representanter, og de som er uavhengige nok til å følge sin overbevisning, bør ha stemmerett. Stilles disse betingelser strengt, vil antallet stemmeberettigede neppe noensinne bli høyt, skriver han.

¹³⁹ Aschehoug(1891) s.128

¹⁴⁰ Aschehoug(1891) s.321-323

For det andre kan adgangen til politisk deltakelse betraktes som en naturlig rett som ethvert voksent samfunnsmedlem har, «der ei har forbrudt den ved slet Opførsel». Et slikt synspunkt grunnes i at Stortinget skal vareta alles interesser og at alle dermed kan forlange at deres synspunkter og vilje skal gis innflytelse på Stortingets sammensetning. Å nekte noen denne rett medfører alltid uheldige konsekvenser. Aschehoug forklarer:

«Først for de Individier, som udelukkes. Til en sund og fyldig Udvikling af Personligheden kræves fri og selvstændig Deeltagelse i Arbeidet for de vigtigste menneskelige Fællesinteresser. De Classer, hvem Adgangen dertil spærres, komme altid til at ligge lavt. Dernæst for Samfundet, hvis offentlige Liv ikke bliver tilstrællelig alsidigt, naar nogen udelukkes».

Han skriver at denne betraktning først og fremst leder til det man kaller «almindelig Stemmeret», som er «at give den til alle myndige Mandspersoner af ustraffelig Vandel». Nylig «... har man begyndt af Princippet at udlede den videre Følge, at Stemmeret ei heller kan negtes Kvinder».

Aschehoug sier at ingen av de to synsmåtene kan fastholdes ensidig:

«Man har lige liden Ret til at udelukke nogen Classe, hvem Stemmeret uden iverveiende Skade kan betroes, som til at optage den under Vilkaar, der vilde sætte det hele Samfunds eller andre Classers Interesser i virkelig Fare. At en saadan Følge kan forekomme af den almindelige Stemmeret kade sig ikke negte. Saa lavt kan Oplysningen staa hos den store Mængde, at den maa ansees uskikket til at deeltage i offentlige Valg».

Vi ser her de to grunnpilarene i argumentasjonen om stemmerett for kvinner: hensynet til samfunnet og hensynet til individet, se del III.

I likhet med de øvrige forfatterne, viet heller ikke Aschehoug mye plass til kvinner i relasjon til borgerbegrepet: «Hvor Grundloven ellers bruger dette Ord [norsk Borger] (§§ 12, 92 og 109) omfatter det kun Mandspersoner».¹⁴¹

Kvinner er altså så å si fraværende i Aschehougs resonnementer. Til sammenligning er gjennomgangen av betingelsene for medlemskap i staten på et svært høyt detaljnivå.

¹⁴¹ Aschehoug nevner ikke § 50 her, men presiserer at «norsk Borger» forstås som mannkjønn i § 50 under behandlingen av stemmerettsreglene.

3.2.5 Dansk statsrettslig litteratur mellom 1875 og 1900

Fra perioden 1875 til 1900 har jeg sett på følgende dansk statsrettslitteratur: Carthon Kristoffer Valdemar Nyholms (1829-1912) *Grundtræk af Danmarks Statsforfatning og Statsforvaltning* (1880), Henning Matzen (1840-1910) *Den danske Statsforfatningsret, Første Del* (1888), *Anden Del* (1888) og *Tredje Del* (1899), Carl Goos (1835-1917) *Forelæsninger over den almindelige Retslære, Første Del* (1889) og bokens *Anden Del* (1901).¹⁴²

Nyholm gir uttrykk for at «undersåtter» er sammenfallende med «statsborgere». Han skriver at norsk statsborgerrett har et noe videre innhold enn dansk rett, og at innfødsretten derfor er av mindre betydning etter norsk rett.¹⁴³

Matzen er klar og informativ om borgerbegrepet og inkluderer et eget punkt om kjønn i relasjon til stemmerett. Han skriver blant annet at kjønn er av «gjennomgribende Betydning i statsretlig Henseende», og slår fast at den likestillingen kvinner har oppnådd på andre samfunnsområder ikke gjelder på statsrettens område.¹⁴⁴

3.2.6 Bredo Von Munthe af Morgenstjerne (1900)

I *Lærebog i den norsk Statsforfatningsret*¹⁴⁵ skriver Morgenstjerne (1851-1930) at «folket» i statsrettslig forstand er den «... sammenknyttede Kreds af Personer, saaledes som den findes paa det enkelte givne Tidspunkt. Det norske Folk bestaar med andre Ord i hvert enkelt Øieblik af Statssamfundets daværende Medlemmer... Disse Medlemmer af det norske Statssamfund betegnes i vor Lovgivning som Statsborgere».¹⁴⁶

Morgenstjerne presiserer at ikke alle personer står i det samme tilknytningsforholdet til staten. Fastheten av tilknytningen varierer mellom utlendinger som oppholder seg midlertidig i Norge, innvandrere som ikke står i noe fast forhold til staten, innfødte nordmenn uten norsk statsborgerrett, norske statsborgere med innfødsrett og norske statsborgere uten innfødsrett. Statsborgere er altså ikke de eneste personene som står i et

¹⁴² Goos(1901) inkluderes her av hensyn til sammenhengen.

¹⁴³ Nyholm(1880) s.156 flg. og 218

¹⁴⁴ Matzen(1899) s.217

¹⁴⁵ *Lærebog i den norsk Statsforfatningsret* utkom i 1900. Omarbeidede utgaver utkom i 1909 og i 1926-1927.

¹⁴⁶ Morgenstjerne(1900) s.42-43

statsrettslig forhold til staten. Ei heller står alle statsborgere i det samme statsrettslige tilknytningsforholdet.¹⁴⁷

Han skriver at det er norske statsborgere som «... danner Statssamfundets egentlige Medlemmer, der besidder alle *almindelige* Borgerrettigheder, og hvem alle *almindelige* Borgerpligter paahviler. Statsborgerretten er saaledes hverken afhængig af Kjøen, Alder eller andre særlige Kvalifikationer»(min uth.).¹⁴⁸ Som motsetning til statsborger, bruker likevel statsborgerloven uttrykket «Udlænding». Alle statsborgere tilkjennes ikke de samme rettigheter. Bare statsborgere med særlige kvalifikasjoner gis stemmerett og er valgbare. Dette indikerer skillet mellom *passive og aktive borgere*. Han mener imidlertid at denne terminologien hviler på «en uriktig Opfatning af Stemmeretten. Denne er et offentligt Hverv, der ligesaa lidt som Tjenesteforhold til Staten berører Personens almindelige statsborgerlige Stilling».¹⁴⁹ Man kan altså være statsborger uten å være tilkjent stemmerett.

Med dette uttrykker Morgenstjerne at stemmeretten er å anse som et statsanliggende snarere enn en individuell rettighet. Noen realitetsforskjell fra Stang og Aschehoug medfører dette ikke. De mener alle at rett til å stemme fordrer at ytterligere særskilte betingelser er oppfylt, i tillegg til å være statsborger.

I likhet med de øvrige forfatterne, nevner også Morgenstjerne *kvinnene* i form av en utelukkelse. I gjennomgangen av betingelsene for stemmerett, skriver Morgenstjerne følgende: «Det er... ikke Grundlovens Mening at tillægge alle Statsborgere, der besidder øvrige Stemmeretsbetingelser, men kun de mandlige Stemmeret». I en fotnote vises til forslaget i 1818 om ordene « af Mandkjøn» skulle tilføyes i bestemmelsen, se punkt 4.2.1. Det nevnes at det flere ganger har vært foreslått å utvide stemmerettsgrunnlaget til å omfatte kvinner, men at forslagene hittil ikke har fått

¹⁴⁷ Morgenstjerne(1900) s.43

¹⁴⁸ Morgenstjerne(1900) s.49-51

¹⁴⁹ Morgenstjerne(1900) s.51

gjennomslag i Stortinget.¹⁵⁰ Han nevner i sin 2. utgave fra 1909 at kvinner er tilkjent begrenset statsborgerlig stemmerett.¹⁵¹ Når Morgenstjerne utgir 3. utgave i 1926, inngår allmenn kvinnestemmerett i oversikten over stemmerettsreglene. I kapittelet om «Land og folk», heter det imidlertid fortsatt at «ikke alle statsborgere besidder de samme statsborgerlige eller samfundsmæssige rettigheder. Saaledes er ikke alle statsborgere, men kun saadanne med visse andre særlig angivne kvalifikationer tillagt stemmeret eller valgbarhet i stat og kommune». Dette reflekterer datidens relativt vide taps- og suspensjonsregler, jf. punkt 3.1.2.

Morgenstjerne gir ingen vurdering av kvinnestemmerett. Dette forstår jeg slik jeg har forstått de øvrige forfatterne: utelukkelse av kvinner i statsrettslig forstand var en selvfølgelighet. For Morgenstiernes del gjelder dette til tross for at debatten om stemmerett for kvinner verserte på Stortinget da han utga sin 1. utgave.

¹⁵⁰ Morgenstjerne(1900) s.247

¹⁵¹ Morgenstjerne(1909) s.175

DEL III – Debattene i Stortinget

4 Individorienterte argumenter

4.1 Menneskerettighetsargumentet

4.1.1 Hva mente representantene med «menneskerettigheter»?

Som nevnt i punkt 1.2 begynner jeg gjennomgangen av argumentasjonen i debattene med menneskerettighetsargumentet. Ettersom vi i dag anser stemmerett å være en menneskerettighet, jf. punkt 3.1.1, er det interessant å undersøke om menneskerettstanken var et viktig element i argumentasjonen i kvinnestemmerettsdebattene.

Innholdet og rekkevidden av menneskerettighetsbegrepet har endret seg gjennom historien.¹⁵² Det er ikke gitt at samtidens stortingsrepresentanter forsto menneskerettigheter slik vi gjør i dag. Før vi ser på hvordan menneskerettighetsargumentet ble brukt i stemmerettsdebattene, skal jeg vise hvordan representantene selv redegjorde for hva de mente med *menneskerettigheter*.

Teolog Hertzberg (H) sa i 1890-debatten at «Stemmeret kan ikke indregistreres blandt de almindelige Menneskerettigheder, saaledes som f.Ex Sikkerhed for Person eller Sikkerhed for Eiendom eller Ret til borgerlig og kristelig Oplysning». Han presiserte:

«Stemmeret har Samfundets Tarv for Øie, og i Overdragelsen af denne Rettighed er Samfundet bundet af Hensynet til sin egen Bestaaen og til sin egen Velfærd. Intet Individ har derfor som saadant Krav paa Delagtighed i det, man kalder for Stemmeret, og saaledes heller ikke Kvinden».¹⁵³

¹⁵² Se for eksempel Aall(2007) s.22, Hunt(2007) s.22 flg og avhandlingens pkt.3.1.1.

¹⁵³ Stortingsforhandlinger(1890) s.1266

I 1893 mente også jurist Vogt (H) at stemmerett ikke kunne anses å være en menneskerett. Dette skyldtes særlig at rettighetens art tilsa at en måtte sette grenser for utøvelsen av den. Når er menneskene modne nok til å stemme? «Hvorledes skal disse Grændser træffes?»¹⁵⁴

Skolebestyrer Ullmann (V) besvarte Vogts spørsmål i samme debatt: «Det er Alderspørgsmaalet, som er Grændsen ...». Han sa videre at «... dertil kommer Hensynet til, om det enkelte Menneske kan have gjort sig ved sin Handlemaade uværdig til at være med i dette Samfundsgode... Men udenfor disse naturlige Grændser ønsker ikke Venstrepartiet nogensomhelst Grændse, og derfor har vi fuldstændig Ret til at tale om, at det, vi ønsker indført, er almindelig Stemmeret».¹⁵⁵

Ullmann mente at forskjellen mellom Vogts og sitt eget standpunkt var «en Forskjel i Livsopfatning». Mens Vogt delte samfunnet inn i klasser og mente at overklassen skulle «beherske» de lavere samfunnslag, var hans eget syn at alle mennesker i samfunnet skulle få deres kommunale- og statlige anliggender varetatt. «Dette er ikke nogen Forskjel i et Skjønsspørgsmaal, det er en Forskjel i Livsanskuelse, saa dyb at den selvfølgelig ikke kan udfyldes», sa Ullmann.¹⁵⁶

I 1895 sa jurist Qvam (V) at han så stemmerett som den «naturlige Ret... til at øve Indflydelse paa Samfundets Skjæbne», og at kvinner hadde samme krav på denne naturlige rett som menn.¹⁵⁷ Gårdbruker Bryggesaa (V), også han talsmann for kvinnestemmeretten, avviste i 1906/07 imidlertid tanken om stemmerett som en menneskerett – i alle fall slik den ble formulert av teolog Malm (H). Malm sa tidligere i debatten at «[s]tatslærerne er enige om, at stemmeretten ingenlunde henhører under kategorien af de naturlige rettigheder, der tilligger et menneske eller en statsborger som

¹⁵⁴ Stortingsforhandlinger(1893) s.1612

¹⁵⁵ Stortingsforhandlinger(1893) s.1616

¹⁵⁶ Stortingsforhandlinger(1893) s.1616

¹⁵⁷ Stortingsforhandlinger(1895) s.753 (735. Feilpaginering i Stortingsforhandlingene).

saadan». Malm ga videre uttrykk for at menneskerettigheter handlet om individets rett til frihet og sikkerhet og at stemmerett dermed måtte kategoriseres som en plikt, se punkt 4.1.3. Stemmerett var en offentlig funksjon snarere enn en individuell rett, jf. også punkt 3.1.1.¹⁵⁸ Bryggesaa presiserte ikke nærmere hva han mente, men avsluttet med at det ikke var av betydning hvordan «menneskerettighet» teoretisk sett ble definert i debatten.¹⁵⁹

Vi ser ulike tilnærminger. Teologene Hertzberg (H) og Malm (H) sine syn reflekterer rettighetsutviklingen ved koblingen av menneskerettigheter og de sivile rettigheter, jf. punkt 3.1.1. De ser stemmerett som et samfunnsanliggende mens menneskerettighetene er noe annet. Menneskerettighetene varetar grunnleggende livsnødvendigheter. Diskusjonen mellom jurist Vogt (H) og skolebestyrer Ullmann (V) er også betegnende for debatten. Vogt mener det er problematisk å betegne ikke-medfødte rettigheter som menneskerettigheter, og stiller spørsmål ved hvordan vi kan vite i hvilken alder menneskene skal få slike. Ullmann representerer det moderne syn om at aldersbegrensninger ikke fratar en rettighet dens menneskerettslige status. Helt i tråd med dagens oppfatning av menneskerettighetene er Ullmanns syn likevel ikke: Han mener at stemmeretten også kan begrenses på grunnlag av *uverdig handlemåte*.

En skal ikke la seg overraske over representantenes uklare begrepsforståelse. Menneskerettighetstanken har vært i en stadig utvikling når det gjelder hva menneskerettighetene bør omfatte. Nettopp derfor kan en stille spørsmål ved om det var usikkerhet omkring begrepet som gjorde at representantene i liten grad greide ut om sitt syn. Eller om tilbakeholdenheten skyldes den rådende oppfatning om at tanken om stemmerett som menneskerett var relativt radikal.

¹⁵⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3520

¹⁵⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

4.1.2 Hvordan ble menneskerettighetsargumentet brukt i debattene?

Alle motstanderne argumenterte mot å karakterisere stemmerett som en menneskerettighet. Tilhengerne var delt i sine oppfatninger. De fleste tilhengerne mente at stemmerett måtte anses som en borgerrett snarere enn en menneskerett, og brukte andre argumenttyper til fordel for kvinnestemmeretten.¹⁶⁰ De representantene som brukte menneskerettighetsargumentet var alle venstrerepresentanter.

Skolebestyrer Ullmann (V) sier i 1890-debatten at «... det gaar ikke an at stænge dem [kvinnene] ude fra det, som ikke bare er Mandens Ret, men som er en Menneskeret». Han mener at kvinner har den samme rett som menn til å være et menneske, og til å skaffe seg menneskelig opplysning.¹⁶¹

I samme debatt viser teolog Eiesland (DMV) til at «... Kvinderne først har lært sine Menneskerettigheder at kjende og selv har reist sig til Kamp for sin Frihed», og enten man nu vil eller ikke, «... saa maa man dog faktsk erkjende Menneskerettighederne».¹⁶²

Tilhengers menneskerettighetsargumentasjon ble tydelig utfordret av teolog Hval (H). Han mente at dersom menneskerettighetene skulle hevdes som grunnlag for stemmerett, så var «... almindelig Stemmeret for Mænd og for Kvinder det eneste konsekvente; alt andet bryder paa Konsekventserne, og derfor maa de Herrer, hvis de vil være konsekvente, stemme mod ethvert andet Forslag».¹⁶³

Hvals påpekning var problematisk for tilhengere. En del tilhengere mente at den beste, og kanskje eneste, vei mot allmenn stemmerett, var veien om begrenset stemmerett. Likeledes tenkte mange at statsborgerlig kvinnestemmerett var betinget av innføring av

¹⁶⁰ Sml. Aalls syn på dette punkt (Aall(2007) s.250 note 9), jf. avhandlingens note 78.

¹⁶¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1262-1263

¹⁶² Stortingsforhandlinger(1890) s.1268

¹⁶³ Stortingsforhandlinger(1890) s.1259

kommunal kvinnestemmerett. Da allmenn kvinnestemmerett for de fleste lenge var uaktuell politikk, kan avvininger mellom taktikk og prinsipper ha påvirket tilhengers argumentasjon ved at de brukte prinsipielle argumenter til fordel for en begrenset stemmerettsutvidelse, jf. punkt 2.2.

I 1893-debatten mener gårdbruker Andersen (V) at andre betingelser for stemmerett enn alder er vilkårlig. Stemmerett er en «... Ret, som ikke maa eller skal hefte sig til Penge eller Gods, men til Mennesket...». Han sier videre at det er «... vanskelig at forstaa, at man vil nægte andre den Ret, man selv har». Han mener at motstandernes betraktning om dette er «gammel og meget gammeldags». Og at den grunner i «en dyb Misforstaaelse og en endnu dybere Krænkelse af Medmenneskers Ret».¹⁶⁴

Jurist Lindboe (V) var også tilhenger av allmenn stemmerett for kvinner, men ikke fordi stemmerett var en menneskerettighet. I 1895-debatten sa han:

«Jeg kan sige det med det samme – jeg skal ikke tviste om Ord; men jeg har ikke brugt Udtrykket Menneskerettighed – at er Stemmeret ikke en Menneskerettighed, er den ialfald en Borgerret, og den, som har Borgernes Pligt, bør have Borgerens Ret. Det er det væsentlige».¹⁶⁵

Flere representanter presiserte at de anså manglende stemmerett som et brudd på rettferdighetstanken, ikke et brudd på menneskerettighetstanken. Slik for eksempel jurist Hagerup Bull (H) i 1911:

«Jeg ser ikke i stemmeretten en menneskeret, jeg ser det ikke som en samfundsretfærdighet, at de og de personer ikke har stemmeret, hvad der forsaavidt skal være gjældende tilstand, det maa bero paa samfundets tarv».¹⁶⁶

Selv om eksemplene viser at enkelte representanter tok til orde for at kvinnestemmerett kunne legitimeres på grunnlag av menneskerettighetsargumentet, ble dette argumentet brukt i liten grad. Menneskerettighetsargumentet kan derfor ikke sies å ha vært en bærende del av argumentasjonen som ledet til vedtakelse av allmenn kvinnestemmerett.

¹⁶⁴ Stortingsforhandlinger(1893) s.1620

¹⁶⁵ Stortingsforhandlinger(1895) s.723

¹⁶⁶ Stortingsforhandlinger(1911) s.2613

En kan stille spørsmål ved om tilhengere som anså stemmerett som en menneskerettighet av taktiske årsaker utviste *forsiktighet* med hensyn til å uttrykke dette på Stortinget. Å mene at stemmerett var en menneskerettighet ble av mange i samtiden ansett som en radikal oppfatning. I tråd med samfunnets oppfatning av stemmerett som et statsanliggende, jf. punkt 3.1.1, er det naturlig at få representanter anså stemmerett som en menneskerettighet. Mitt inntrykk er likevel at en viss varsomhet hos representantenes ordlegging kommer til syne, jf. for eksempel gårdbruker Bryggesaas (V) uttale i punkt 4.1.1.¹⁶⁷

4.1.3 Hvorfor ble ikke menneskerettighetsargumentene benyttet i større grad?

Om en anser stemmerett å være ev rettighet som tilkommer ethvert menneske, vil argumentet etter sin natur kunne være det avgjørende argumentet for innføre allmenn kvinnestemmerett. På bakgrunn av stortingsreferatene kan en imidlertid slå fast at menneskerettsargumentet var lite brukt av tilhengerne og ei heller uttrykt som et bærende argument for innføring av kvinnestemmerett. Hvorfor ble ikke argumentet brukt i større grad?

En forklaring på at menneskerettighetsargumentasjon ikke ble benyttet mer kan være samtidens oppfatning av *stemmerett som et statsanliggende*, som nevnt i punkt 3.1.1 og 4.1.2. For mange representanter medførte denne tankegangen at hensynet til samfunnets beste måtte gå foran hensynet til individets beste. En idé om stemmerett som et statsanliggende utelukker ikke ihensyntagen til individet, men er i utgangspunktet diametral forskjellig fra tanken om stemmerett som en menneskerettighet. I tillegg var det også flere representanter som i debatten ga uttrykk for at hensynet til samfunnet i kvinnestemmerettssaken ikke var forenelig med hensynet til individet. I alle tilfeller måtte hensynet til samfunnet være avgjørende ettersom stemmerett var et verktøy for statsorganisering snarere enn en individuell rett.

¹⁶⁷ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

I 1898 formulerte motstanderne stemmerettens kjernesporsmål på følgende måte:

«En Statsforfatnings Opgave er saavidt muligt at tilveiebringe den bedste opnaaelige Statsstyrelse, og ingen Klasse, intet Individ, kan med Føie klage over, at Retfærdigheden krænkes ved, at Statsforfatningen ordnes med det hele Samfunds Tarv for Øie. Ingen kan derfor i 'Retfærdighedens' eller 'Billighedens' Navn fordre Stemmeret, hvis det Heles Tarv kræver anderledes ordnede Stemmeretsregler».¹⁶⁸

Teolog Malms (H) modell av den enkeltes forhold til staten i 1906/07 reflekterer tydelig bildet av stemmerett som et statsanliggende. Han deler tilknytningsforholdet mellom stat og individ inn i tre grupper: den første gruppen inneholder krav fra individet til staten om rett til frihet. Den andre gruppen inneholder krav fra individet til staten om krav til beskyttelse. Den tredje gruppen inneholder krav fra staten til det enkelte individ. I denne gruppen inngår deltakelse i organiseringen av staten gjennom å utøve stemmerett og å motta valg i tråd med statens behov, gjøre forsvarstjeneste og ellers andre nødvendige plikter for opprettholdelse av staten som en herskende organisasjon.¹⁶⁹ Malm sier videre:

«Den stemmeret og valgharhed, som staten forlener vælgerne med, har ikke karakteren af en individuel ret, men af en *offentlig funktion*. Hensynet til den enkeltes subjektive interesser fremtræder kun som en refleks af statens egen interesse, idet der kræves et vist maal af deltagelse fra de styrede selv, forat staten overhovedet skal kunne styre. Individene har enkeltvis kun forsaavidt krav paa deltagelse i staten, som det er formaalstjenelig for staten selv».¹⁷⁰

Malm mener altså at betraktningen om å anse stemmerett som et statsanliggende berettiger utelukkelse av kvinner, ettersom kvinner har en annen livsoppgave enn menn, se kapittel 5.

Jurist Castberg (AD) var en av de som hadde et annet syn på *staten*. Han mente at Malms samfunnsbilde tilhørte enevoldstiden, og at Malm på dette punkt fremførte en «latterlighed». Om det var slik at stemmerett var en samfunnsplikt snarere enn en individuell rett, «... hvem er staten?». Castberg sier videre:

¹⁶⁸ Indst.S.XXIV(1898) s.11

¹⁶⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3520

¹⁷⁰ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3520

«Der konstrueres op et statsbegreb, som om staten skulde være noget udenfor menneskene, udenfor borgerne eksisterende. Staten er dog vel os allesammen. Spørsmålet bliver da vel, hvem er det, vi borgere i landet finder bør have borgerret, og spørsmålet er her, bør nogle borgere have fortrin fremfor de andre? Har jeg, den ene borger, lov til at udelukke den anden borger, har jeg lov til at sige, jeg og nogle med mig har indsigt og forudsætninger, men de andre har det ikke?»¹⁷¹

Å mene at familien og statens interesser står i motsetning til hverandre, mener Castberg er å «... stille tingen paa hovedet». Han mener at staten «... ikke er en modsætning til familien, men den er bygget paa familien...». Følgelig er det slik at den som «... forstaar at varetage familiens tarv, forstaar ogsaa at varetage den hele store samfundfamilies tarv...». Det er ingen motsetning her, sier Castberg, det er «... to faktorer, som samarbeider, eller rettere den ene er bygget paa den anden».¹⁷²

Sammenfatningsvis kan det skisseres to overordnede årsaker til at menneskerettighetsargumentet ikke ble anvendt i større grad. For det første samtidens oppfatning om stemmerett som et statsanliggende. For det andre tanken om at menneskerettighetene var individets vern mot overgrep fra staten og ikke retten til deltakelse i og utvikling av samfunnet.

4.2 Medborgerskapsargumentene

4.2.1 Debatten om borgerbegrepet i Grunnloven § 50

Det var særlig jurister som deltok i diskusjonen om forståelsen av borgerbegrepet i Grunnloven § 50. Motstanderne mente at det var opplagt at «norske Borgere» i betød *menn*, mens enkelte tilhengere mente at uttrykket omfattet begge kjønn.

Spørsmålet om forståelsen av borgerbegrepet ble berørt allerede i konstitusjonskomiteens innstilling i 1890. Komiteen viste til det syn enkelte forfektet om at kvinner måtte anses å være stemmeberettiget i kraft av den gjeldende

¹⁷¹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3533

¹⁷² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3533

grunnlovsbestemmelsen.¹⁷³ Konstitusjonskomiteens flertall var ikke enig i dette. De mente at et slikt syn ble imøtegått i 1818, da Stortinget forkastet et forslag om å tilføye ordenene «af Mandkjøn» i § 50:

«Det maa saaledes, saavel ved Stortingets Fortolkning som ved Praxis, ansees for fuldt afgjort at Grundlovens § 50 ved Udtrykket 'norske Borgere' kun betegner Mandspersoner og følgelig udelukker Kvinder fra Stemmeret».¹⁷⁴

Konstitusjonskomiteens begrunnelse var at det foreslåtte tillegg var «unødvendig og lidet passende», og uansett hadde «Fruentimmer ikke endnu... gjort Fordring paa at deltage i Statsstyrelsen». Bestemmelsen kunne dermed ikke misforståes.¹⁷⁵

Diskusjonen ble verken videreført i 1890- eller i 1893-debatten. Jurist Qvam (V) tok imidlertid opp spørsmålet om borgerbegrepet når han igjen ble valgt inn på Stortinget i 1895. Han mente at utelukkelsen av kvinner var beroende på en «Vildfarelse» og at «...[e]n saadan Forstaaelse af Loven strider mod dens klare og tydelige Ord.» Å forstå «norske Borgere» som «mandlige norske Borgere» mente han var en «Utilstedelig» omdiktning av ordlyden. Etter Qvams syn var bruken av «borger» vilkårlig. All den tid borgerbegrepet i Grunnloven § 15 utvilsomt omfattet begge kjønn, fantes det ingen grunn til å tolke de øvrige grunnlovsbestemmelsene innskrenkende. Sammenholdt med Grunnloven § 52, mente han at § 50 måtte leses som om det stod «myndige 25-årige norske Borgere». Qvam sa videre:

«Grundloven udelukkede Kvinden fra Stemmeret, eller rettere sagt, Kvinden blev indtil 1863 udelukket fra Stemmeret, ikke paa Grund af sit Kjønn, men fordi Privatlovgivningen holdt dem i Umyndighed, og fordi Myndighed var en Betingelse for Stemmeret, og efter 1863 er fremdeles Kvinder paa Grund af Privatlovgivningen og Samfundsforholdene saa godt som udelukkede fra Stemmeret. De kan nemlig i Regelen ikke oppnaa de specielle Betingelser for Stemmeret, som Grundloven kræver».¹⁷⁶

Ettersom utelukkelsen av kvinner i virkeligheten hadde andre årsaker enn deres kjønn, var forslag om endringer av ordlyden i § 50 til også å omfatte «Kvinder», overflødige.¹⁷⁷

¹⁷³ Indst.S.XIV(1890) s.2

¹⁷⁴ Indst.S.XIV(1890) s.2

¹⁷⁵ Indst.S.XIV(1890) s.2

¹⁷⁶ Stortingsforhandling(1895) s.734-753 (735. Feilpaginering i Stortingsforhandlingene).

¹⁷⁷ Stortingsforhandling(1895) s.753 (735. Feilpaginering i Stortingsforhandlingene).

Qvam ble alene om sitt syn. Selv forklarte han dette med at Det juridiske fakultet hadde innprentet jurister en uriktig fortolkning. Han mente at denne «Fordom» var blant flere som burde utryddes.¹⁷⁸

I 1896-debatten ble spørsmålet om forståelsen av borgerbegrepet igjen diskutert. Qvam stilte følgende spørsmål:

«Hvad er 'norsk Borger'? Er det det samme som en mandlig norsk Borger...? Lad os undersøge, hvad vore Grundlovsfortolkere siger om dette».¹⁷⁹

Qvam siterte så Frederik Stangs (1833) passasje om at forståelsen av borgerbegrepet beror på «den almindelige Sprogbrug og Sagens Natur», og at begge deler innebar en forståelse av «norsk Borger» som «ethvert fast Medlem af Statssamfundet».¹⁸⁰ Qvam viste deretter til hva T. H. Aschehoug (1875) skrev om det terminologiske skillet mellom *undersætter* og *borgere*. Qvam mente at «... Ordene 'norsk Borger', 'Statsborger' eller 'Statens Borgere' – de er synonyme Begreber, og de har det egne ved sig, at enkelte Steder bruges Ordene i sin virkelige Betydning, om Mand som om Kvinde». Mens andre steder,

«... eller hvor der tales om Rettigheder, skifter de med engang Betydning. Hvor det siges, at for at være stemmeberettiget, maa man være norsk Borger, for at kunne blive Embedsmand, maa man være norsk Borger, betyder det pludselig den mandlige norske Borger, men nogen Argumentation for dette findes ikke, ikke Spor af Argumentation; de to Herrer siger bare, at saaledes er det».¹⁸¹

Qvam viste videre til at både Det juridiske fakultet og Justisdepartementet gjennom uttalelser om kvinners adgang til ansettelse i offentlige stillinger, hadde gitt uttrykk for at «norsk Borger» måtte forstås som menn – uten å ha begrunnet dette. Qvam fortsatte:

«Universitetets Rektor, Professor Monrad... finder det at være en saare uheldig Ting, at man i sin Tid gav Kvinder Adgang til Universitetet; thi da kom man ind paa et Skraaplan... og da ved man ikke, hvorledes det kan gaa... Jeg siger, at man ingen Grund anfører, fordi der i Virkeligheden ikke kan anføres nogen rimelig Grund».¹⁸²

¹⁷⁸ Stortingsforhandlinger(1895) s.755

¹⁷⁹ Odelstingsforhandlinger(1896) s.636

¹⁸⁰ Odelstingsforhandlinger(1896) s.636. Se for øvrig Stang(1833) s.133.

¹⁸¹ Odelstingsforhandlinger(1896) s.636

¹⁸² Odelstingsforhandlinger(1896) s.637-638

Qvam viste deretter til italiensk, engelsk, amerikansk og belgisk rett og praksis. En belgisk domstol hadde eksempelvis bestemt at det ikke var lovstridig å utestenge en kvinne med en juridisk doktorgrad fra en embetsstilling tross tilstrekkelige kvalifikasjoner. Begrunnelsen var at «[d]en gamle Ret gjorde Sagførerstillingen til en Forretning, som Skik og Brug forbeholdt Mændene at udøve». Qvams poeng var den markerte kritikken som ble rettet mot dommen i ettertid, som han mente også var treffende for norske forhold. Det ble fra fremtredende juridisk hold sagt at «[d]a Kvinden ikke af Loven er udelukket fra Skranken, kan Domstolene ikke af egen Magtfuldkommenhed udelukke hende». Qvams konklusjon var at «... da Grundloven ikke udelukker Kvinder fra Stemmeret, kan man ikke vilkaarlig sætte sin egen Mening i Lovens Sted».¹⁸³

Jurist Schweigaard (H) var uenig med Qvam. Han mente det var et «sterkt stykke» å mene at Grunnloven måtte forstås på en annen måte enn hvordan den hadde blitt forstått i 80 år. Han mente videre at det var i tråd med utenlandsk rett å forstå borgerbegrepet i Grunnloven § 50 som mannkjønn. Han sa at det «... selvfølgelig ikke har faldt nogen ind at nævne Mænd og Kvinder, fordi man mente, at Kvinder ikke skulde være med... det var den Tids Opfatning».¹⁸⁴

Som svar på Qvams etterlysning av årsaker til og argumenter bak en slik snever forståelse av «norske Borgere», sa Schweigaard følgende:

«Det er min Mening, at det er en Methode som ikke lader sig høre i Statslivet, dette, at ville finde ud, at et Ord henimod et Aarhundrede, efterat en Grundlov er givet og praktiseret, - at dette Ord kan forstaaes annerledes efter en ny Opfatning, end de har forstaaet det, som gav Grundloven. Enhver Lov maa fortolkes efter, hvad der var Meningen, da man gav Loven, og ikke annerledes. Lovens Ord er Udtrykt for Lovens Mening, og det kommer an paa, hva de har ment, som gav Loven».¹⁸⁵

¹⁸³ Odelstingsforhandlinger(1896) s.637

¹⁸⁴ Odelstingsforhandlinger(1896) s.642

¹⁸⁵ Odelstingsforhandlinger(1896) s.643

Schweigaard påpekte også at Qvam ikke burde vise til Stang og Aschehougs verk ettersom «... [D]isse Herrer siger: selvfølgelig menes... blot Mænd».¹⁸⁶ Schweigaard viste endelig til Stortingets beslutning i 1818, om ikke å tilføye «af Mandkjønd» i § 50:

«Nu vil Hr. Qvam sige: 'De vidste ikke, hvad de gjorde, det ved først jeg nu, 80 Aar bagefter'; men jeg tror, han faar finde sig i, at Grundlovgivernes Ord og Stortingets Ord og Beslutning i 1818 maa forstaaes, saaledes som man dengang mente, de skulde forstaaes. Jeg tror, det er det Afgjørende Argument».¹⁸⁷

Qvam mente på sin side at stortingsbeslutningen i 1818 ikke var et bevis for at «norske Borgere» forstås som mannkjønn. Han viste til den oppgitte begrunnelse om at presiseringen ikke egnet seg ettersom kvinnene enda ikke hadde stilt krav om politisk deltakelse. Qvam mente imidlertid at deres manglende krav skyldtes deres manglende adgang til offentligheten. Det skyldtes ikke at de ikke var «norske Borgere - for det erkjender jo alle Mennesker, at de var da som nu; norske Borgere var de – men de manglete de øvrige Betingelser, som indeholdes § 50».¹⁸⁸

Heller ikke i 1896 fikk Qvam støtte for sitt syn. Skipsreder Rinde (V) var den eneste som uttalte seg om saken. Han syntes at Qvams innlegg var interessant, men mente det ville gjort større nytte for seg i 1815. Ettersom han ikke kjente til andre som delte Qvams mening, trodde han det ville være bedre å arbeide med å utarbeide forslag om stemmerett for kvinner i stedet for å argumentere for at de allerede var omfattet av lovens ordlyd i Grunnloven § 50.¹⁸⁹ Om det var Rindes uttalelser som stilnet debatten, er vanskelig å si, men diskusjonen om forståelsen av borgerbegrepet tok uansett slutt i 1896.

Gjennom debattperioden finnes mange eksempler på representanter som snakket om *borgere* når det fremgår av sammenhengen at de egentlig snakket om *mannlige borgere*. Ingen sa likevel noe om plasseringen av kvinner i det terminologiske landskapet.

¹⁸⁶ Odelstingsforhandlinger(1896) s.643

¹⁸⁷ Odelstingsforhandlinger(1896) s.643

¹⁸⁸ Odelstingsforhandlinger(1896) s.670. Vi ser at Qvam ikke forholder seg til skillet mellom aktive og passive borgere.

¹⁸⁹ Odelstingsforhandlinger(1896) s.650

Uttrykket *aktiv borger* ble også brukt av flere. Så vidt jeg har sett, ble imidlertid ikke skillet mellom aktiv og passiv borger berørt nærmere.

4.2.2 Argumenter knyttet til det å være en medborger

Debatten om allmenn stemmerett handlet gjennom hele perioden i stor grad om hvem som skulle regnes som *medborgere*. Utelukkelsen av kvinner fra medborgerskapet ble særlig tydelig da stemmeretten ble allmenngjort for menn i 1898. Alle representantene var enige om at stemmerett var en *borgerrett*. Diskusjonen handlet om kvinnen skulle omfattes i det politiske medborgerskapet ved å tilkjennes denne borgerretten.

Selv om representantene ikke forholdt seg til det terminologiske skillet mellom undersått og borger eller til skillet mellom aktive og passive borgere når de diskuterte tilknytningsforholdet mellom stat og individ, ble borgernes dualistiske forhold til staten stadig understreket i deres argumentasjon knyttet til medborgerskap.

Tilhengerne argumenterte ut fra et *likhetsprinsipp*. De mente at alle borgere måtte ha like rettigheter. Det var to årsaker til dette: For det første tilsa tilknytningsforholdet mellom stat og individ at borgerrettigheter fulgte med borgerplikter. Både venstre- og høyrerepresentanter argumenterte med at borgere som hadde borgerplikter også måtte tilkjennes stemmerett. Høyrerepresentantene var særlig opptatt av at stemmeretten måtte gis de som betalte skatt. For det andre måtte alle borgere stå likt overfor staten i kraft av tilknytningsforholdet, uavhengig av borgerplikter. Det eneste riktige var følgelig at alle ble gitt like borgerrettigheter. Det var særlig venstrerepresentanter som argumenterte slik.

Motstanderne mente på sin side at *borgerrettighetene måtte begrenses*. De viste til at dette var Grunnlovens mening. Videre mente de at allmenn stemmerett ikke var i tråd med Grunnlovens intensjoner, prinsipper og ånd, slik Grunnloven § 112 stilte krav om.

Gårdbruker Foss (V) mente i 1893 at «... Stemmerett er en Borgerret, som tilkommer enhver voxen, myndig hæderlig og selvhjulpen Borger – eller om man vil ligeoverfor Kvinder: Borgerinder – i det norske Samfund». Han sa at så lenge det er enighet som at stemmerett er en borgerrett, må en også erkjenne at kvinner har rett til stemmerett på linje med menn. Han forklarte dette med at at «... Kvinderne staar paa det samme Oplysningstrin som Mændene, de har de samme Kundskaber, de samme Evner og vinder de Erfaringer i Livet, som Mændene». ¹⁹⁰ I den forbindelse minnet han om at kvinner i den siste tiden også hadde tiltrådt en rekke stillinger i næringslivet.

Et par år senere sa jurist Lindboe (V) at «... den, som er Borger og har Borgerplikt i Samfundet, han skal ogsaa erholde Borgerret i det». ¹⁹¹ Med referanse til Grunnloven § 49 mente han at Grunnlovens idé ikke ville bli realisert før alle borgere var omfattet av «Folkets aktive Borgerret». At Grunnloven opprinnelig begrenset denne borgerretten, var en følge av at Riksforsamlingen handlet i tråd med sin tids syn på samfunnet. I utviklingens medfør måtte likhetstanken overgå begrensningstanken for at stemmerettsreglene skulle være fyllestgjørende. «Folket» i § 49 var borgerne, og som en henvisning til Grunnloven § 52 og § 53, ville det være

«... overensstemmende med Grundlovens egen Aand... at alle Borgerne eier den [stemmerett], og kun den Udelukkes, som ved sit Liv og sine forhold udelukker sig selv fra de aktive Borgeres Rækker». ¹⁹²

Jurist Castberg (AD) stilte i 1906/07 spørsmål ved hvordan motstanderne kunne anse seg selv berettiget til å avgjøre hvem som kunne gis stemmerett og hvem som måtte utelukkes. Hvordan kunne noen få borgere bestemme at halve befolkningen ikke hadde tilstrekkelig innsikt og forutsetninger for å kunne delta i den offentlige politikk? ¹⁹³

I samme debatt minnet boktrykker Chr. Knudsen (AP) om at kravet om allmenn statsborgerlig stemmerett for kvinner er et gammelt krav som har vært ansett nødvendig

¹⁹⁰ Stortingsforhandlinger(1893) s.1635. Dette er et av de få eksempler på likhetsargumentasjon i debattene.

¹⁹¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.705

¹⁹² Stortingsforhandlinger(1895) s.705

¹⁹³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3533

for å gjøre borgerne – både kvinner og menn – delaktige og medansvarlige i samfunnsarbeidet. En delaktighet og medansvarlighet blant alle borgere, mener Foss, er et nødvendig resultat av den siste menneskealders samfunnsutvikling.¹⁹⁴

På motsatt side sto Høyre med jurist Schweigaard (H) i spissen. I 1895-debatten sa han at ettersom grunnlovsforfatterne begrenset stemmeretten i § 50, måtte det være meningen at stemmerettsreglene skulle være begrenset. Han mente at Riksforsamlingen hadde hatt kjennskap til *allmenn stemmerett*. Dersom hensikten hadde vært å la alle borgere ha like borgerretter, ville de gitt videre stemmerettsregler i 1814. Schweigaard mente ikke at stemmerettsreglene aldri kunne endres, men å forlate begrensingsprinsippet ville være i strid med Grunnlovens ånd.¹⁹⁵ Stemmeretten måtte dermed bare utvides i den grad det erfaringsmessig var gavnlig for samfunnet. Schweigaard mente heller ikke at påleggelse av borgerplikter nødvendigvis skulle medføre borgerrettigheter. Om tilknytningsforholdet mellom individ og stat sa han følgende:

«Jeg betragter ikke Spørgsmaalet om Stemmeretten og de Ydelser, en Borger yder, som et Spørgsmaal om Kjøb og Salg. Det er ikke min Mening, at de, som betaler Skat af Kr. 800,00 eller Kr. 500,00, eller de, som har en Gaardpart, eller hvad det kan være, derved kjøber sig Stemmeret. For de Pligter, som enhver Borger og Indvaaner af et Land skylder sit Land, har han den store Ret at nyde alle de Goder, som er at være Nordmand...».¹⁹⁶

Jurist Arctander (V) snakket ikke eksplisitt om det å være en medborger i sitt innlegg i 1900/01, men tankemåten er likevel betegnende for hvordan mange later til å ha tenkt om dette. I stedet for å tenke at allmenn stemmerett bidrar til at alle inkluderes i medborgerskapet, og at delaktighet og medansvarlighet er til det beste for samfunnet, presiserte flere – herunder Arctander – at en ikke kunne risikere at kvinnene ble en majoritet blant de stemmeberettigede.¹⁹⁷ Det er naturlig å tenke at dette i alle fall til dels henger sammen med frykten for å miste makt, se punkt 5.2.4.

¹⁹⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3527

¹⁹⁵ Stortingsforhandlinger(1895) s.736

¹⁹⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.711-712

¹⁹⁷ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.408

I 1906/07 kritiserte teolog Malm (H) tilhengeres argumentasjon. Han mente den gjenspeilte et syn om at saken bare handlet om kvinner skulle kunne gå til stemmeurnene hvert valgår. Spørsmålet var, mente Malm, om kvinner skulle være med i det offentlige liv, være til stede på møter og ta del i diskusjoner – «om hun i det hele taget skal paatage sig alle de byrder og pligter, som følger med dette at være helt ud statsborger». Om målet er at hun til slutt skal ende opp i presidentstolen, «... kræver mer arbeide end hvert tredje aar at gaa ned at stemme!»¹⁹⁸

4.3 Rettferdighetsargumentet

For tilhengerne av kvinnestemmerett var rettferdighet sentralt og rettferdighetsargumentasjon ble hyppig brukt. Ved siden av hensynet til samfunnets beste, var individuelle rettferdighetsbetraktninger den mest brukte argumentasjonen blant tilhengerne. Overordnede diskusjoner om hva rettferdighet *er*, var imidlertid fraværende gjennom hele perioden.

Bruken av rettferdighet som argument for kvinnestemmerett kan grovt deles inn i to: rettferdighet i form av likebehandling og sammenheng mellom rettigheter og plikter, og rettferdighet som et idealmål. Rettferdighetsargumentasjonen hadde nær sammenheng med argumentasjon knyttet til det å være en medborger fordi de begge handlet om *samfunnsdeltakelse*.

Likebehandlingsargumentasjonen var mest fremtredende. Sentralt i argumentasjonen var at samfunnsplikter måtte lede til samfunnsrettigheter. Selvhjulpne kvinner som bidro til samfunnet gjennom å betale skatt, hadde et krav på politisk deltakelse av rettferdighetsgrunner. Enkelte representanter så på dette som en betraktning om ytelse mot ytelse. Argumentet ble brukt gjennom hele debattperioden, men kom særlig på spissen i de kommunale stemmerettsdebattene. Det lokale selvstyret sto sterkt, og for

¹⁹⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3540

den enkelte var det derfor av stor praktisk betydning å kunne bidra til å avgjøre hvordan skattene skulle fordeles gjennom kommunal stemmerett.

Rettferdighet som idealmål var et mer prinsipielt argument enn argumentet om likebehandling. Det handlet om at alle mennesker, uavhengig av kjønn, samfunnsplikter eller sosial tilhørighet hadde et rettferdighetskrav på medbestemmelse. Stemmerett måtte dermed tilkjennes alle borgere. Stemmerett var ikke dermed sagt en menneskerett. En anså det imidlertid rettferdig å inkludere alle borgere i samfunnets organisering. Alle hadde et krav på å kunne ta del i beslutningsprosesser, utforming av lovverket og påvirke øvrig samfunnsstyring. Rettferdighet som idealmål ble eksplisitt gjerne utformet som *kjønnsrettferdighet* ved at tilhengerne argumenterte med at kvinner hadde krav på stemmerett fordi menn hadde det.

Både representanter fra Høyre og Venstre var opptatt av rettferdighet. Debattreferatene vitner likevel om til dels forskjellig bruk av rettferdighetsbetraktninger hos de to partiene. Alle representantene som argumenterte med rettferdighet, snakket om likebehandlingsrettferdighet. Det var imidlertid bare venstrerepresentanter som snakket om rettferdighet som idealmål og som mente at *kvinner* hadde et rettferdighetskrav på stemmerett fordi *menn* var gitt stemmerett. Det var også hovedsakelig venstrerepresentanter som ga uttrykk for at rettferdighet mellom kvinner og menn var et bærende argument for kvinnestemmerett. Høyrerepresentanter var særlig opptatt av at kvinner hadde et rettferdighetskrav på stemmerett dersom de betalte skatt. For høyrerepresentantene fremstår rettferdighetsargumentasjonen ofte som et tilleggsargument ved siden av hensynet til samfunnets beste.

Skolebestyrer Ullmann (V) var en av de som ga uttrykk for rettferdighet som idealmål og mente at kvinner hadde krav på stemmerett på linje med menn. I 1890-debatten sa han at «... der er intetsomhelst andet, som skiller hende fra den anden, som har Stemmeret, end at hun er skabt som Kvinde, og han er skabt som Mand».¹⁹⁹

¹⁹⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1260

Teolog Eiesland (DMV) delte Ullmanns syn og mente i samme debatt at «Kvindernes Ret til at stemme er ligesaa indlysende som Mænds Ret og hviler paa samme Fundament».²⁰⁰ Etersom både kvinner og menn er pliktige til å adlyde loven, hadde de begge et rettferdighetskrav på å delta i lovens tilblivelse, mente Eiesland. Han påpekte at påstanden om at kvinner ikke var skikket for slik samfunnsdeltakelse ikke var annet enn den tidligere påstand om at menn ikke egnet seg.²⁰¹

Som gårdbruker Foss (V) sa i 1895, «... er [det] uretfærdigt, at ikke ogsaa Kvinden har Stemmeret; thi den, som bærer Byrdene, bør ogsaa faa være med at bestemme, hvorledes Byrdene skal fordeles».²⁰² Han mente det var lite rasjonelt å stenge ute «... omtrent Halvparten af de Medborgere, som har Kvalifikationerne for Stemmeret, nemlig Kvinderne».²⁰³

Også jurist Lindboe (V) var opptatt av rettferdighet som idealmål. I samme debatt sa han at innføring av allmenn kvinnestemmerett ikke er annet enn å gi kvinnene den samfunnsinnflytelse borgerne har et rettferdighetskrav på.²⁰⁴

Teolog Eiesland (DMV) var en av de som ga uttrykk for at rettferdighet er den prinsipielle og bærende begrunnelsen for kvinnestemmerett. I 1890-debatten sa han følgende:

«... med hvad Grund og Ret man vil udelukke Kvinden fra Stemmeret, hvorledes man vil modbevise dette, at ikke Kvinden har et Retfærdighetskrav at gjøre gjældende. Naar hun opfylder Grundlovens Ord og Bud, naar hun svarer sine Skatter, naar hun har den Oplysning og alle de andre Betingelser, som kræves af Manden, hvorfor skal hun da være retløs? Hvorfor skal hun ikke faa sin Borgerret ligesaavel som Manden? Det er for mig det principielle ved Tingen».²⁰⁵

²⁰⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1255

²⁰¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1255

²⁰² Stortingsforhandlinger(1895) s.711

²⁰³ Stortingsforhandlinger(1895) s.711

²⁰⁴ Stortingsforhandlinger(1895) s.705

²⁰⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1256

Som nevnt ble stemmerett ofte gjort betinget av samfunnsplikter. Jurist Arctander (V) var mot at kvinnestemmeretten ble gjort allmenn. I 1893-debatten ga han uttrykk for at rettigheten måtte betinges av økonomisk selvhjulpenhet:

«Prinsipielt seet, kan jeg ikke skjønne andet, end at for selvhjulpne Kvinder, der udfører sin Del af det samfundsgavlige Arbeide, der yder sit Bidrag til at bære Samfundsbyrderne i Lighed med Manden, bør ogsaa findes den samme Ret til at nyde Samfundets Goder, til at faa Andel i statsborgerlige Rettigheder».²⁰⁶

Skibsreder Rinde (V) var også tilhenger av at kvinner skulle få stemmerett «... [n]aar de maa betale sine Skatter, bære Samfundets Byrder». Som han sa i 1896, var stemmerett da et rettferdig krav.²⁰⁷

Jurist Hagerup (H) ga uttrykk for et lignende syn i 1900/01-debatten. Han tok særlig til orde for at kvinnene hadde «et aldeles indlysende retfærdighedskrav» på kommunal stemmerett. Han mente at «... naar de overhovedet bidrager til de kommunale byrder» bør de også «have andel i at øve kontrol med, hvorledes midlerne anvendes».²⁰⁸

Enkelte ga uttrykk for at det var umodent å kreve stemmerett uten at en bidro med skatteinntekter. Redaktør og boktrykker Kristensen (FV) sa for eksempel i 1910 at det «... hersker meget besynderlige... opfatninger av kommunernes og statens midler... at disse midler skriver sig fra en mysitisk kilde, eller at man saa at sige kan ta dem ut fra luften. Tanken om at disse midler skal tilveiebringes av borgene selv, er svært litet i forgrunden i mange tilfælde».²⁰⁹ Han innrømmet at stemmerett på betingelse av skatt enkelte ganger kunne lede til vilkårlighet, særlig for kvinner. «Men uopnaelig er jo ikke stemmeretten for dem heller; hvis de virkelig føler behov for den, kan den naaes næste gang; det ligger ikke utenfor menneskelig magt at opnaa det».²¹⁰ Han mente derfor at det ikke var naturlig å argumentere med rettferdighet i stemmerettssaken:

²⁰⁶ Stortingsforhandlinger(1893) s.1604

²⁰⁷ Odelstingsforhandlinger(1896) s.649

²⁰⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.389

²⁰⁹ Lagtingsforhandlinger(1910) s.38

²¹⁰ Lagtingsforhandlinger(1910) s.38

«Det, man kalder uretfærdighed i stemmeretsregler, vil overhodet til enhver tid kunne la sig paavise, også hvis den lov, som her foreligger, blir gjort gjældende. Hvis denne lov blir vedtat, vil uten tvil i næste øieblik kravet reises paa yderligere utvidelse, og der vil kunne irettelægges ganske virkningsfulde eksempler paa, hvor uretfærdig ogsaa denne lov virker... Man vil kunne troppe op med statistik over titusener eller hundretusener av individer her i vort land, som fremdeles er uten stemmeret, der vil kunne deklameres storartet om denne uretfærdighet... Da vil kanske nogen hver indrømme, at vi hadde ret, som nu foretrækker at se tingen mere nøkternt og prosaisk an».²¹¹

²¹¹ Lagtingsforhandlinger(1910) s.38

5 Argumentasjon knyttet til representantenes kvinne – og menneskesyn

5.1 Grunnlaget for stortingsrepresentantenes kvinnesyn

I følge representantene selv var deres syn på kvinnen delvis grunnlagt i religion og delvis i biologi og evolusjonsteori, jf. punkt 2.1.

Hva gjelder *religion* ble Guds ord ofte sitert av representantene. De fleste representantene som kategorisk avsto kvinnestemmerett, viste til Bibelen.²¹² Debatten i 1890 ble i stor grad en kamp mellom teologene om hvorvidt det var i tråd med Guds budskap å gi kvinner politiske rettigheter. Blant de konservative finner vi biskop Heuch (H), teolog Hertzberg (H) og pastor Hval (H), mens på den mer liberale side finner vi biskop Wexelsen (V), pastor Eiesland (DMV) og bonde og indremisjonær Lavik (DMV). Biskop Heuch mente at Bibelen, «som... staar som den ufeilbare Regel og Rettesnor for den enkeltes som for Samfundets Liv... slaar dette fast, at Kvinden skal være undtagen fra Offentligheden og Livet i den». Kvinnestemmerett var dermed ikke forenelig med «Guds lære om Kvinden».²¹³ Biskop Wexelsen tok til motmæle og sa at det ikke var biskop Heuchs religiøse følelse som skulle råde, men

«... den Kjærlighedens og Refærdighedens Følelse, som griber flere og flere, og som har til Særkjende, at den lukker flere og flere Døre op i vort Samfund, saa at Biskop Heuch selv ser, at der allerede nu er en hel Del Døre aabnede, ligesom ogsaa han er nødt til at erkjende, at der er en Bevægelse oppe, som vil aabne flere og flere Døre ned gennem Tiden».²¹⁴

Som nevnt i punkt 2.1 henviste både tilhengere og motstadere til *biologi og evolusjonsteori*. Den «moderne vantro» kom for fullt i det norske samfunnet mot slutten av 1870-årene. Kirken ble uroet av de nye tankestrømningene som stilte kritiske spørsmål ved etablerte teologiske læresetninger.²¹⁵ Mot slutten av 1890-årene aksepterte de fleste evolusjonslæren som en vitenskapelig teori. Etter hvert ble den også anvendt

²¹² Det var bare teolog Malm (H) som ikke viste til Bibelen blant motstanderne.

²¹³ Stortingsforhandlinger(1890) s.1297

²¹⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1277

²¹⁵ Hessen og Lie(2002) s.163

som forklaringsteori i sosiale og kulturelle spørsmål, så som spørsmålet om politiske rettigheter.²¹⁶

Argumentasjonen som springer ut fra evolusjonslæren dreier seg om hvilken stilling kvinner er gitt fra naturens side. Det ble vist til historien og naturen, og argumentert både i retning av at kvinnens plass er i den private sfære - i hjemmet -, og på den annen side at kvinnen har unike egenskaper fra naturens side som samfunnet bør nyttiggjøre seg ved at hun gis en plass i det offentlige liv. Forkjempernes evolusjonistiske argumenter hadde mye til felles med John Stuart Mills resonnering og eksempelutvalg i hans bok *The Subjection of Women*.

Representantene fant også støtte for sitt syn hos filosofer, statsteoretikere, politikere, forfattere og diktere.²¹⁷

5.1.1 Kvinner er fysisk underlegne eller overlegne menn

De aller fleste var enige om at kvinner var fysisk underlegne menn. For motstanderne av kvinnestemmerett var det derfor naturlig at menn og kvinner måtte tildeles ulike samfunnsoppgaver.

²¹⁶ Hessen og Lie(2002) s.245-246

²¹⁷ Blant andre: William Shakespeare (1564-1616), Honoré Gabriel Riqueti, grev Mirabeau (1749-1791), Johann Wolfgang von Goethe (1749 –1832), Mary Wollstonecraft (1759 – 1797), Friedrich Schiller (1759 – 1805), Carl von Savigny (1779–1861), Arthur Schopenhauer (1788-1860), John Stuart Mill (1806 – 1873), Friedrich William Ewart Gladstone (1809-1898), Otto von Bismarck (1815-1898), Elisabeth Cady Stanton (1815–1902), Susan B. Anthony (1820–1906), Lev Nikolayevich Tolstói (Leo Tolstói) (1828-1910), Bjørnsterne Bjørnson (1832-1910), Georg Brandes (1842 –1927), Fredrich Nietzsche (1844–1900), Adhémar Esmein (1848-1913), Georg Jellinek (1851-1911), Arne Garborg (1851-1924) og Theodore Roosevelt (1858-1919).

Flertallet i konstitusjonskomiteen i 1890 mente at samfunnsdeltakelse ikke var å anbefale for kvinner.²¹⁸ Ved å ta del i det offentlige liv risikerte kvinnen å gripe over mer enn hun maktet. Dette måtte hun beskyttes mot. Deltakelse i politikken var en oppgave menn alene måtte ta på sine skuldre. Som teolog Hertzberg (H) sa, er «det Mandens opgave at repræsentere, hans og ikke Kvindernes; det er Mandens Opgave at bære Byrdene, at bære de største og de sværeste Byrder og at spare Kvinderne for disse; thi disse Byrder vil vi ikke lægge over paa Kvinderne». Fordi han ville spare kvinnene fra samfunnets hardeste konflikter, anså Hertzberg seg selv som mer ridderlig enn tilhengerne av kvinnestemmeretten.²¹⁹

Teolog Heuch (H) mente i 1890 at heller ikke kvinnes talemåte og stemme egnet seg for det offentlige liv. Ei heller var kvinnene i stand til å beherske sine følelser, noe som ville gi negative utslag for deres evne til å uttrykke seg logisk og presist:

«Nu vel, mine Herrer, tænker paa dette, at det havde været Eders Moder, som i Kraft af Stemmeret og Valgret havde deltaget her i Storthinget igaar i Debatten om Konsulaternes Aflønning. Tænker Eder den ærvædrige med sin stakkels Fistelstemme udbrede sig med al den Iver og Fanatisme, som let griber Kvinden, om hvorvidt det var rimeligt at beholde Konsulaterne i Wien og Rom! Er jeg den eneste, som vilde have flyet i Rædsel fra Salen, hvis man tænker sig sin Moder i en saadan Situation?»²²⁰

Lege Malm (H) var også senere i debattperioden bekymret for kvinnes talemåte: I 1906/07 spurte han: «Men hvad vil vi ikke kunne vente os af talestrøm her i stortinget, hvis kvinderne kommer med? Tungen er som bekjendt kvindens sverd...».²²¹

Malm sa videre at det ville være å begå urett mot kvinnen å tvinge henne inn i det offentlige liv. Det ville være å pålegge henne et arbeid hun ikke kunne klare:

«Der kræves for deltagelse i det offentlige liv saa meget tidsspilde, saa megen anstrengelse for at sætte sig ind i spørsmålene og at træffe sit valg, saa meget arbejde og saa megen fysisk kraft, at ingen kvinde i længden tilfredsstillende kan varetage dette arbejde. Sterkt hjernearbejde foraarsager hos kvinden ikke alene ildebefindende, men gjør hende direkte syg. Den moderne kvinde sætter folkets sundhed i fare. ... Hvis man... vilde overdrage

²¹⁸ Indst.S.XIV(1890) s.5

²¹⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1264

²²⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1274

²²¹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3524

folkenes kulturarbeide til kvinderne, vilde skaden blive stor, men nytten liden... Hvad der for manden er en anstrengelse, vilde for kvinden være en overanstrengelse, og de kvindelige ydelser paa intelligensens eller paa arbejdskraftens omraade har aldrig kunnet tilnærmelsesvis naa op mod mandens». ²²²

Likevel sa Malm i samme innlegg at «... det koster hende langt mindre møie at tale end mændene». Malms dokumetasjon var en fransk vitenskapelig undersøkelse som slo fast følgende: En manns dagsverk er 200 000 kilogrammeter, det vil si kraftanstrengelsen det kreves for å løfte et kilogram opp og ned én meter 200 000 ganger. For en mann krever én time på talerstolen 200 kilogrammeter. På grunn av sine taleorganers bygning, krever det ikke mer enn 50 kilogrammeter for en kvinne. «Altsaa – med den samme anstrengelse kunde hun tale i 4 timer, som en mand kunde tale i 1 time». Grunnen til at denne undersøkelsen er særlig interessant, mente Malm, er «... fordi den viser, hvilken ringe verdi der er i dette timelange snak, naar det ikke er støttet af aandelig tyngde». ²²³ Vi ser at Malm, i likhet med biskop Heuch (H), mente at det er grunn til å frykte for kvinnenes taler både hva gjelder innhold og form.

Boktrykker Chr. Knudsen (AP) var en av de få som betvilte kvinners fysiske underlegenhet. Han påpekte det han anså som en motsigelse hos Malm: både å mene at kvinner ikke har krefter til å tåle offentlighetens anstrengelser, og å si at det for kvinner koster mindre krefter å snakke i offentligheten. ²²⁴

Jurist Castberg (AD) var også kritisk til motstandernes syn på kvinnen som fysisk underlegen. Han synes det var «... besynderlig, denne tale om mændenes uhyre overlegenhed paa disse områder, naar det fortælles i samme aandedræt... at naturen har indrettet det saa, at der dør saa langt flere mænd i den unge alder og opover end

²²² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3526-3527

²²³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3525

²²⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

kvinder, fordi mændene har mindre modstandskraft overfor livets mange farer og byrder». ²²⁵

5.1.2 Kvinner er åndelig underlegne menn

Mange representanter mente at kvinner var *intellektuelt underlegne* menn. Både tilhengere og motstandere ga uttrykk for et slikt syn, men absolutt flest motstandere. Motstanderne mente at kvinnen fra naturens side var skapt underlegen, og at dette var en avgjørende begrunnelse for å utelukke henne fra politiske rettigheter. For tilhengerne ble kvinnens underlegenhet ikke avgjørende. Enkelte tilhengere mente også at kjønnsforskjellene delvis skyldtes sosiale forhold, jf. punkt 2.1.

Mange mente at kvinner var *uten politisk innsikt og interesse*. Motstanderne tok dette til inntekt for at kvinnestemmerett var utilrådelig. Følgen måtte bli utestengning fra det politiske liv. En fraksjon i konstitusjonskomiteen i 1895 uttalte om kvinnenes politiske interesse og innsikt at det kan «vanskelig benægtes, at Kvinderne her i Landet – udestængte som de hidtil har været fra Deltagelse i alle politiske Valg - som regel, eller i ethvert Fald i større Udstrækning, end ønskeligt er, mangler baade den fornødne Interesse og politiske Indsigt, til at man med Tryghed for Tiden tør lægge almindelige Stemmeret ogsaa i deres Hænder». ²²⁶

I 1890-debatten mente teolog Hval (H), og mange med ham, at kvinnen var sneversynt og ikke så sjelden partisk. ²²⁷ Hun lot følelsene råde i stedet for å tenke logisk. Og som jurist Frøstrup sa i 1900/01, var ikke dét en heldig egenskap for lovgiver. På enkelte punkter mente han at det var særlig negativt; «... for er det på noget punkt, hvor det gjælder at ikke lade følelsene løbe af med sig, saa er det i finanspolitikken». ²²⁸

²²⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3534. Dette var et svar til Malm som tidligere uttalte at han mente det var på denne måten samfunnet sikret kjønnsbalanse.

²²⁶ Foss, Lindboe og Sveinsson, Indst.S.XXII(1895) s.12

²²⁷ Stortingsforhandlinger(1890) s.1289

²²⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.400

Biskop Heuch (H) mente i samme debatt at kvinner var så intellektuelt underlegne at de ikke lenger ville være kvinner dersom de ble inkludert i den offentlige sfære:

«Hun kan ikke gjøre Mandens gjærning, men dersom hun vil ud i Offentligheden, saa foragter hun sin egen Gjærning, saa vil hun ikke være Kvinde. Hun kan ikke gjøre Mandens Gjærning, og hun vil ikke gjøre Kvindens Gjærning, hvad bliver hun da? Hun bliver et vandskabt Misfoster, hun bliver et Neutrum, saaledes som det er Syn for Sagen for den, der vil have Øine til at se med. Men ve det Samfund, som ikke længer bestaar af Maskuliner og Femininer, men av Maskuliner og Neutra».²²⁹

Heuch fortalte også om leger i Amerika som «... for ramme Alvor paastaar, at der, hvor Kvinderne gjennem et Par Slægtsled har været emanciperede og gjort Mandens Gjærning, der fremkommer der en steril Kvindetype, som i mange Henseender varierer fra den ordinære Kvindetype».²³⁰

Selv om Heuch førte en meget negativ forskjellsargumentasjon overfor kvinner, presiserte han likevel, som mange av hans meningsfeller, at han verdsatte kvinner høyt. Kvinnens evne til å skape et hjem ble særlig fremhevet. Menn hadde ikke denne evnen, og kvinner var derfor av uendelig betydning for samfunnslivet. Kvinner egnet seg ikke for det som tradisjonelt var menns virkefelt, men hadde altså eiendommelige evner og begavelser som samfunnet ikke kunne klare seg uten:

«Kvinden har en Evne til at se det store i det smaa, til med Taft at finde, hvad der kan og hvad der ikke kan gjøres i ethvert givet Øieblik, til med et eneste Greb at se ind i selve Tingens Kjærne; hun har en Følelsernes Finhed og en Stemningernes Rigdom og en Hengivenhedens Evne, som Manden som saadan mangler».²³¹

Jurist Engelhart (V) medga i 1895 at det neppe finnes prinsipielle argumenter for å forskjellsbehandle kvinner og menn. Han sa imidlertid at «... Theori er et, det praktiske Livs Forhold noget andet ...». Engelhart mente at en var nødt til å forholde seg til virkeligheten slik den var. Da ville en oppdage at det i virkeligheten bare var et fåtall

²²⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1275

²³⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1275

²³¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1273

kvinner som var skikket til politisk deltakelse. «Man kan beklage, at det er Tilfældet, men jeg tror ikke, man kan lukke Øinene for selve Kjendsgjerningen».²³²

Videre mente motstanderne at kvinnen hadde vanskelig for å skille mellom sak og person, og var svak og vaklende i sine meninger. I 1906/07-debatten mente teolog Malm (H) at det fantes en kvalitativ forskjell mellom kvinner og menns hjerner. Denne forskjellen kunne aldri utviskes. Beviset på denne forskjellen var at det aldri var født en kvinne som hadde utvist mannlige egenskaper eller anlegg som kunne måle seg med mennens.²³³

Mens jurist Castberg (AD) ga uttrykk for at kvinnelig deltakelse i det offentlige liv ville heve den politiske moral, mente lege Malm (H) at dette var feil:²³⁴

«... de største personligheder, som historien kan fremvise, er mænd, og jeg skulde tro, at naar det kommer til stykket, kan vi mænd fuldt ud maale os i moralsk renhed med den anden og større halvdel af menneskeheden, kvinderne. Det er floskler at paastaa, at vi er mer umoralske end kvinderne; det forholder sig ikke saa».²³⁵

I tråd med et dualistisk bilde av mennesket, mente de fleste representantene, og alle motstandere, at kropp og intellekt var sammenfallende og at kvinners intellektuelle underlegenhet var fastlåst fra naturens side. Kvinner ville derfor alltid være underlegne menn. Lege Malm (H) mente at intellektet «... kan overhovedet for kvinnerens vedkommende ikke utvikles sterkere, medmindre man vil lade kvinden ophøre at være kvinde, og det vil dog vel ingen tilstræbe».²³⁶

Også blant tilhengerne var det representanter som mente at kvinner var åndelig underlegne menn. Tilhengerne mente likevel at hun var *tilstrekkelig* åndelig utviklet til å ha stemmerett, og at hennes intellektuelle underlegenhet dermed ikke kunne medføre utelukkelse fra det offentlige liv. Redaktør Lavik (DMV) mente i 1890 at kvinnen ikke

²³² Stortingsforhandlinger(1895) s.733

²³³ Stortingsforhandlinger(1906/7) s.3540

²³⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3535-3536

²³⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3540

²³⁶ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3542

var like skarpsindig som mannen, ei heller like juridisk anlagt.²³⁷ Og i 1895-debatten sa postmester Schøning (V) følgende:

«Det vil nok være, at naar man kommer op i de høieste Intelligenssfærer, da kan ikke Kvinden følge med Manden; det tør nok være. Men hvor det gjælder den jevne borgerlige Intelligens, den, som udkræves for med Skjønsomhed, at være med i Afgjørelsen af Samfundets Anliggender, der mener jeg, at Kvinden er fullstændig Mandens Jevnlige; hun er lige klog og lige dum, lige duelig og lige daarlig som han».²³⁸

Selv om de aller fleste mente at biologien skulle være avgjørende for samfunnsorganiseringen, tok enkelte likevel til orde for at eventuelle mangelfulle evner, innsikt og interesse hos kvinner skyldtes manglende muligheter og erfaring, jf. punkt 2.1. Som gårdbruker Bryggesaa (V) sa i 1906/07, ble «... kvindernes anlæg for det offentlige liv helt og holdent holdt nede. De fik ikke udvikle sig; kvinderne blev oplært og opdraget slig, at de selv tabte troen paa, at de havde slige anlæg».²³⁹ Deres underlegenhet ble altså av enkelte begrunnet med sosiale konstruksjoner snarere enn natur, og underlegenheten var dermed ikke nødvendigvis til hinder for politiske rettigheter. Ulikhetene ville også avta over tid. Jurist Arctander (V) sa for eksempel i 1890 at «... ligesom de [forskjellene] er Resultater af Udviklingen, saa kan de forandres ved Ændring i denne. Ved at Udviklingen gives andre Former, føres ind i andre spor, kommer den til at føre til andre Resultater».²⁴⁰ Etter Arctanders mening «... har Kvinderne ikke Skylden for, at Udviklingen for deres Vedkommende ikke har fulgt Skridt med Mændenes... det er den historiske Udviklingsgangs Skyld»²⁴¹ Gjennom en *skrittvis utvikling* av stemmerettsreglene gjennom gradvis å inkludere kvinner, ville kvinner etterhvert utvikle både evne og interesse for politikk.

Kaptein Høstmark (V) uttalte seg på lignende måte i 1911: «Det minder mig virkelig om gutten som sa, han ikke vilde bade, før han hadde lært at svømme». Netop ved at faa stemmeret og utøve stemmeret er det vel, de skal vinde politisk indsigt».²⁴²

²³⁷ Stortingsforhandlinger(1890) s.1280

²³⁸ Stortingsforhandlinger(1895) s.741

²³⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3531

²⁴⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1292

²⁴¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1293

²⁴² Stortingsforhandlinger(1911) s.2617

5.1.3 Kvinner er åndelig overlegne menn

En del representanter mente at kvinnene var *intellektuelt overlegne* menn. Det var utelukkende tilhengere som ga uttrykk for et slikt syn. I likhet med motstanderne brukte altså også tilhengerne hovedsakelig *forskjellsargumentasjon* i sin begrunnelse for allmenn stemmerett for kvinner. De mente at kvinner hadde spesielle naturgitte begavelser og erfaringsbaserte egenskaper som samfunnet hadde behov for.

Eksempler på tilhengere som opphøyde kvinnens naturgitte åndelige evner, var kjøpmann Lund (V) som i 1890 uttalte at kvinner er trofaste mot ideer.²⁴³ Skolebestyrer Ullmann (V) mente at barmhjertighet i særskilt grad var en kvinnelig følelse, og at det offentlige liv hadde behov for denne egenskapen. I tillegg mente han at kvinner var mer gjennomtenkte enn menn.²⁴⁴ Ettersom menns lovarbeid ikke hadde vist seg å være vellykket, burde de ikke avstå fra kvinnenens bistand. Ullmann mente at menn burde spørre seg selv om «ikke Kvinders finere Intuition og større Følsomhed behøves ligesaa meget ved de offentlige Sagers Ordning, som inden Familien».²⁴⁵ Teolog Eiesland (DMV) mente at kvinner var mer tålmodige og hadde en finere virkelighetsans sans enn menn. Videre mente han at kvinners kjærlighet var mer uegennyttig enn menns.²⁴⁶ Redaktør Lavik (DMV) mente at kvinnene representerte barmhjertighet og en utpreget sannhetsfølelse – en følelse for det rette.²⁴⁷ I motsetning til jurist Frøstrup (H), jf. punkt 5.1.2, mente jurist Abrahamsen (V) at kvinner var verdifulle for finanspolitikken fordi de hadde en god praktisk økonomisk sans.²⁴⁸ Jurist Stang (H) sa at kvinnen hadde en raskere oppfattelsesevne ettersom hun brukte sin intuisjon i stedet for å gå veien om logisk tenkning, slik menn gjorde.²⁴⁹ Boktrykker Chr. Knudsen (AP) mente at kvinner i

²⁴³ Stortingsforhandlinger(1890) s.1283

²⁴⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1262

²⁴⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1255-1256

²⁴⁶ Stortingsforhandlinger(1890) s.1255

²⁴⁷ Stortingsforhandlinger(1890) s.1280

²⁴⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.342

²⁴⁹ Stortingsforhandlinger(1906/7) s.3558

25-årsalderen var mer modne enn menn i samme alder, noe som måtte få følger for samfunnsorganiseringen.²⁵⁰

Skolebestyrer Ullmann (V) slo i 1890-debatten tilbake mot flertallet i konstitusjonskomiteen, som hadde gitt uttrykk for at tilhengerne mente at kvinner måtte gis stemmerett som følge av en forutsatt likhet med menn. Ullmann mente at dette var en «... absurd, fra Loven løsreven Theori... Kvindesagsbevægelsen hviler netop paa det modsatte»:

«Den hviler netop paa en forudsat og bestemt udpræget Opfatning af, at Kvinden har en særskilt Opgave i Livet, en særskilt Samfundsopgave, en særskilt Virkekreds, særskilte Evner, som skal komme med».²⁵¹

Ullmann mente at en ikke kunne se hvordan kvinnes naturen ville utvikle seg gitt samme betingelser og muligheter som menn. Ullmann fortsatte:

«Det er en betydelig Forskjel mellem Mænd og Kvinder, og det er paa denne Forskjel, vi lægger den største Hovedvægt, og derfra vi tager det stærkeste Argument for, at netop den kvindelige Side af Samfundet maa faa Lov til at komme ind i Samfundets Rettigheder for der at udføre sit Arbejde... Derfor er det slet ikke Ligheden, vi beraaber os paa; men det er netop denne Forskjel, som der eksisterer, denne Forskjel, som gjør, at vi ikke bare ser i Kvindens Stemmeret en Retfærdighedshandling – det gjør vi ogsaa – men ser i den noget, som er til Nytte for Samfundet.»²⁵²

5.1.4 Likhetsargumentasjon

Som nevnt i punkt 2.1 pekte noen ytterst få representanter på likheter mellom kvinner og menn, og at det var nettopp *mangelen på forskjeller* som måtte lede til kvinnestemmerett. Det var imidlertid ingen representanter som utelukkende argumenterte med likehetsargumentasjon.

²⁵⁰ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.2528

²⁵¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1261-1262

²⁵² Stortingsforhandlinger(1890) s.1261-1262

Skolebestyrer Ullmann (V) er et godt eksempel på en representant som argumenterer med både likhets- og forskjellsargumentasjon. I 1890-debatten sa han at den eneste forskjellen mellom menn og kvinner var at de var skapt forskjellig.²⁵³ Han mente at dette ikke legitimerte utelukkelse fra det offentlige liv. Han la frem et tankeeksperiment om to kjøpmenn: Wilhelm Hansen og Wilhemine Hansen. De to bodde ved siden av hverandre og handlet med samme varer. De kunne stå i de samme forretningsforhold, ha den samme forretningsdyktighet, tjene det samme og ha den samme medborgerlige aktelse.

«Hvorfor skal saa Kjøbmand Wilhelm Hansen have Stemmeret og Kjøbmand Wilhelmine Hansen ikke have Stemmeret? Hvad er det ud af principielle Grunde, hvad er det ud af alle Slags indbildte moralske og lignende Krav, som skal gjøre, at den ene skal have Stemmeret mer end den anden? Er det virkelig for at bevare gamle Madame Wilhelmine Hansens kvindelige Dyd og Ærbarhed, at hun ikke skal have denne Ret ligeoverfor Kjøbmand Wilhem Hansen?»²⁵⁴

Ullmanns tankeeksperiment viser sammenhengen mellom økonomisk uavhengighet og stemmerett, samt forholdet mellom plikter og rettigheter. Ullmann etterspurte prinsipielle årsaker til å utelukke kvinner fra stemmerett når alt annet ellers var likt. Ullmanns uttalelse, sett i sammenheng med hans nevnte uttalelse i punkt 5.1.3, er også et eksempel på en inkonsistent kvinnesynsargumentasjon. Ullmann var både opptatt av forskjellene mellom kvinner og menn og hva kvinner kunne tilføre samfunnet, og av likheter som måtte medføre likebehandling. En inkonsistent argumentasjon skal ikke overraske, men det er naturlig å stille spørsmål ved dens årsak. Var det for radikalt, selv for tilhengerne, å se på kvinner og menn som like? Og i så fall: var det dermed mer radikalt og mindre overbevisende, å mene at kvinner og menn var like enn å mene at kvinner var overlegne menn? Eller mente Ullmann at kvinner og menn *var* forskjellige, men at de biologiske forskjellene ikke kunne sette skranker for samfunnsorganiseringen? Dette er like fullt argumentasjon basert på likhet, men står ikke i kontrast til forskjellsargumentasjonen slik den ble fremsatt av motstanderne. I eksemplet med Wilhelm og Wilhelmine gir Ullmann ikke uttrykk for at de to har de samme *evner*, noe som kan være en indikasjon på det siste.

²⁵³ Ut fra sammenhengen virker det som at Ullmann sikter til de åpenbare biologiske ulikhetene mellom kvinner og menn.

²⁵⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1260

Selv om likhetsargumentasjonen ikke var fremtredende i debattene, har jeg funnet noen flere eksempler i forbindelse med ulike argumenttyper. I det videre har jeg plassert dem der de typologisk tilhører.

5.2 Representantenes syn på konsekvensene av kvinnestemmerett

5.2.1 Konsekvensargumentasjon

Konsekvensargumentasjon var en mye brukt argumentasjonsform gjennom hele debattperioden. For motstanderne var det viktig å informere om de uante og uutholdelige farer samfunnet sto overfor ved innføring av stemmerett for kvinner. For tilhengerne var andre argumenter viktigere, og deres konsekvensargumentasjon besto først og fremst i å angripe motstandernes argumenter. Dette ble gjort gjennom latterliggjøring og forsøk på å overbevise om at deres eget syn på kvinnestemmerettens konsekvenser var mer sannsynlige.

5.2.2 Kvinner som deltakere i det offentlige liv

Med allmenn stemmerett ville kvinnene få en ny og større samfunnsrolle. Et nærliggende spørsmål var derfor om en ønsket kvinnelig deltakelse i det offentlige liv.

Et konkret vurderingstema var om kvinner kunne tiltre *embetsstillinger*. Diskusjonen om Grunnloven § 92 og kvinners tilgang til embetsstillinger verserte i egne debatter på Stortinget frem til 1912. Enkelte tok likevel opp dette temaet i stemmerettsdebattene som et eksempel på hva en kunne vente seg dersom kvinner ble gitt stemmerett.

Teolog Hertzberg (H) mente i 1890 at kvinnen ikke kunne utfylle alle typer embetsstillinger. Hun måtte skånes mot de stillingene som ville vise den harde og konfliktfylte virkeligheten. Enkelte embeter var det likevel forsvarlig å overlate til kvinner, for eksempel i postvesenet og ved andre offentlige kontorer. Han mente at

kvinner i større grad burde «andvendes» i skolen og i fattigvesenet. Hertzberg innrømmet at det var vanskelig å si nøyaktig hvor grensen skulle gå, men at den antakelig måtte settes ved «kvindelighet».²⁵⁵ Gårbruker Foss (V) kommenterte denne terskelen fem år senere. Han mente da at innholdet i dette begrepet varierte med tidens oppfatning:

«Hvad man før i Tiden kanske ikke vilde anse for kvindeligt, f.Ex at en Kvinde befattede sig med videnskabelige Sysler, det antager jeg, at der ikke er nogen nu, som vil fordømme, der er ingen, som vil finde, at Kvinden derved taber i Værdi som Kvinde – tvertimod! Jeg mener derfor at man kan lade den Tale om Kvindelighed fare. De har ikke noget Indhold».²⁵⁶

Enkelte motstandere minnet om at *valgbarhet* var en konsekvens av stemmerett en måtte forberede seg på. Lensmann Larsen (V) sa følgende i 1893:

«... Konsekvensen af, at Kvinderne fik Stemmeret, vilde blive den, at de ogsaa i det hele taget blev valgbare og altsaa i samme Grad som Mændene kom ud i det politiske Liv. Jeg synes, at det Spørgsmaal er saa stort, at jeg mener, det kan trænge enda i nogen Grad at blive overveiet».²⁵⁷

Teolog Hertzberg (H) uttrykte i 1890 også bekymring for hvilke konsekvenser valgbarhet ville få for Stortingets sammensetning, særlig om stemmerett bare ble gitt ugifte kvinner. Han forestilte seg at det ville bli vanskelig for menn å finne seg en kone, og var redd for at sine brødre skulle bli møtt slik: «... mine Herrer, jeg har al Agtelse for Dere, men – min stemmeret har jeg kjærere».²⁵⁸ Han fortsatte:

«... de ugifte ældre Kvinder og Enker, som havde bevaret sin Stemmeret, vilde have Medlidenhed med sine uheldige gifte søstre, tage Revanche over de gifte Mænd saaledes, at de ikke gav nogen af dem sin Stemme. Følgen kunde blive den, at denne Forsamling som til at bestaa af ugifte Kvinder over en vis Alder og af Enker samt af Enkemænd og Ungkarle. Jeg tror ikke, at en saadan Sammensætning just vilde være saa heldig for Nationalforsamlingen – ialdfald vilde det være en meget ensidig Sammensætning».²⁵⁹

²⁵⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1265

²⁵⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.710

²⁵⁷ Stortingsforhandlinger(1893) s.1649

²⁵⁸ Stortingsforhandlinger(1890) s.1267

²⁵⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1267

5.2.3 Oppløsning av samfunnet

Motstanderne mente at dersom kvinner fikk stemmerett ville *hjemmene gå i oppløsning*. Ettersom hjemmene var samfunnets viktigste byggesteiner, ville dette føre til en fullstendig *oppløsning av samfunnet*.

Teologene Hertzberg (H) og Heuch (H) var begge opptatt av konsekvenser av kvinnestemmerett i 1890-debatten. Hertzberg mente at kvinnestemmerett ville føre til at barna ble sendt til pleiestiftelser og oppdragelsesanstalter. Hjemmene ville erstattes av spiselokaler, felles vaskerier og felles lokaler til fornyttelse og underholdning.²⁶⁰ Heuch mente at siden bare kvinner kunne skape et hjem, var oppløsning av hjem og samfunn en åpenbar konsekvens av kvinners offentlige deltakelse. Heuch mente at menn selv syntes det var sørgelig de ikke kunne bidra i hjemmet. For de som var skapt for det offentlige liv, var det imidlertid ikke mulig å ha sitt hjerte to steder samtidig. «Men skal det samme være Tilfældet med vore Hustruer, vore Døtre og vore Søstre, da skjønner jeg ikke mer, hvor det bliver af Hjemmet...».²⁶¹

Hertzberg mente videre at arbeidsfordelingen mellom mann og kvinne var en *guddommelig anordning*. Å rokke ved denne ville bryte ned hjemmene og ende med samfunnsoppløsning.

«Det vilde være at drage Kvinden bort fra det Kald, som Kristendommen ikke mindre end Naturen og Historien har anvist hende, drage hende bort fra en Sfære, hvor hun ikke let kunde erstattes; det vilde være at drage hende over i de offentlige Kampe og Konflikter, hvor hendes Deltagelse vil bringe hende i Situationer, om hvilke jeg maa sige, at jeg ved ikke om jeg skal betegne dem mest som pinlige eller som latterlige».²⁶²

Teolog Wexelsen (V) var uenig og mente i samme debatt at den «... saakalte guddeomelige Anordning... vil vise sig at være givet af en meget daarlig Gud, til hvem man ikke vilde kunde holde sig».²⁶³

²⁶⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1266

²⁶¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1274

²⁶² Stortingsforhandlinger(1890) s.1267

²⁶³ Stortingsforhandlinger(1890) s.1279

Skolebestyrer Ullmann (V) reagerte også på Heuchs (H) argumentasjon, og menete at det nettopp var stemmerettsreformen som kunne sikre hjemmene:

«Men det er saa let at tænke som Hr. Heuch, naar man sidder hjemme i sin egen varme Dagligstue i sin bløde Sofa, i sine egne gode velsignede Forhold og diskuterer ud fra disse Forhold, og glemmer den Ting, at for hvert et godt Hjem er der kanske 5 eller 10 elendige Hjem, som netop raaber paa denne Reform, hvor netop Stillingen er den at vi, Forsvarer af Reforme, maa sige: I har Ret, Samfundet gaar tilgrunde, dersom ikke Hjemmene reises; men i det Samfund, som vi nu har, ødelægges Aar efter Aar Tusender af Hjem, hvor ikke Hustruer og Mødre har faaet Lov til at være det, de skulde være».²⁶⁴

Ullmann (V) stiller også spørsmål ved hvorfor man ikke frykter at menn vil forsømme deres hjem ved å ha stemmerett, når man frykter at kvinner vil det.²⁶⁵ Gårdbruker Foss (V) mener i 1895-debatten at selv om vi ikke har erfaring med kvinnestemmerett, må vi gå ut fra at kvinner har like stor «moralsk Pligtfølelse» som menn. All den tid menn klarer å ivareta sine plikter i sine hjem, vil kvinner klare det like godt.²⁶⁶ Dette er et av de få eksempler på *likhetsargumentasjon*.

Lege Malm (H) var en av de som ga uttrykk for sin frykt for de negative konsekvensene av kvinnestemmerett senere i debattperioden. I 1906/07 sa han at kvinners deltakelse i det offentlige liv ville medføre barnløshet. Et kvinnesaksfolk ville derfor synke betraktelig i folketall.²⁶⁷ Videre sa han:

«Et kvindesagsfolk... vil tabe i national kraft og miste sin anseelse blant nationerne. At give kvinderne stemmeret og valgbarhed, og gennemføre dette system i praksis efter dets konsekvenser vil simpelthen være at begaa *nationalt selvmord* At indføre begrænset stemmeret som et politisk palliativ, et lindringsmiddel mod radikale knib, vil være som at uddrive djævelen ved hjælp af Beelzebub»(min uth.).²⁶⁸

Malm mente at stemmerett også ville være «et indgreb i mandens ret til at kræve, at hans hustru skal leve i og for hjemmet, og en voldshandling mod børnene, hvem familien i første linje skal tjene og støtte».²⁶⁹

²⁶⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1286

²⁶⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1261

²⁶⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.710

²⁶⁷ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3627

²⁶⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3524-3527

²⁶⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3524-3527

5.2.4 Maktforskyvning

Flere motstanderne ga eksplisitt uttrykk for at deres motstand mot kvinnestemmerett skyldes frykt for miste makt dersom kvinner fikk stemmerett og en større rolle i samfunnet.

I 1890 mente teolog Hval (H) at kvinnestemmerett ville være «... å drage hende ind i det politiske Liv med en Stemmeseddel som et Vaaben, hvormed hun skal beseire den anden halve Verden».²⁷⁰

Gårdbruker Ødegård (V) sammenlignet debatten om kvinnestemmerett med debatten om allmenn stemmerett for menn. Han mente at motstanden i begge debatter handlet om frykt:

«Det er nemlig Frygt, som adholder vore Modstandere fra at øve Ret og Retfærdighed her i vort Samfund; den gang var det Frygten for de Smaa i Samfundet, nu er det Frygten for, at de Evner og Kræfter, som Kvinden kan eie vort Samfundsarbeide, skal komme til sin Ret, og at Kvinden ved paa en praktisk Maade selv at deltage i Samfundets Anliggender, skal udøve Kritik over den Maaden, vi Mandfolk styrer og stiller paa. Jeg bekjender meg ikke til denne Frygtens Religion, og min Mening er, at de som gjør det, gjør vort Samfund en daarlig Tjeneste».²⁷¹

Enkelte mente at kvinnene gjennom stemmerettskampen manet opp til kamp mot mennene. Overførster Lange (V) mente at det ikke var noe som tydet på at kvinnene manet til kamp. Tvert i mot mente han at kvinnene uttrykte ønske om samarbeid. I tillegg hadde kvinnene allerede et godt samarbeid med mange venstremenn. Lange mente derfor at motstandernes oppfatning av kvinnene som kampklare bare handlet om deres egen frykt for å miste makt:

«... der gaar en rød Traad gennem det hele, dette Forsøg paa at framstille det som en abolsut uundgaelig Ting, at hvis Kvinderne faar Stemmeret, saa er dermed Krig erklæret mellem Mænd og Kvinder; Kvinderne vil komme til at gaa tilgrunde... Her stiller det gamle Høre det op som en Kamp om Magten. De vover ikke at tage Kvinderne med. De frygter for sin Magstilling».²⁷²

²⁷⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1290

²⁷¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1299

²⁷² Stortingsforhandlinger(1890) s.1271-1272

De som mente at kvinnene manet til kamp, mente likevel at det var kvinnene som ville tape. Flertallet i konstitusjonskomiteen i 1890 sa eksempelvis at dersom kvinnen utrustes til å vareta sine interesser overfor mannen gjennom deltagelse i det offentlige liv, «... kan det neppe være tvilsomt, at de uden Mændenes Medvirkning vil udsættes for at trykkes ned».²⁷³

Også senere i debattperioden var motstandernes frykt for maktforskyvning synlig. Teolog Malm (H) sa i 1906/07 eksplisitt at han var redd for at kvinner skulle overta makten i samfunnet: «... hvis De [herrene] i dag giver kvinderne statsborgerlig stemmeret, da gaar de over Rubicon – ikke for at vinde, men for at tabe et rige!». Malm refererte til romertiden og den gamle romeren Marcus Procius Catos ord mot kvinnene i år 195 f.Kr:

«'Vi romere hersker over hele verden, men over os hersker vore hustruer!' Det er det faktiske forhold, og saa skulde vi udvide deres indflydelse ved overhovedet at give fra os det lille, vi har igjen! Nei – hold paa det, saa længe det varer!»²⁷⁴

5.2.5 Kvinnestemmerett uten negative konsekvenser

Tilhengerne mente at det ikke kunne påvises negative konsekvenser av å gi stemmerett til kvinner. Flere mente at en i større grad burde frykte konsekvensene av ikke å innføre kvinnestemmerett.

Med henvisning til engelsk forskning sa teolog Eiesland (DMV) at stemmerett for kvinner snarere ville ha positive effekter på folkestyret. Dette skyldtes følgende:

«... de [kvinner] mere stemmer af Overbevisning end Mændene, at de i sin Stemmegivning mer viser moralske Tendenser, at de er mindre bestikkelige end Mændene, og at det i det hele maa ansees for modvirkende den politiske Korrupsion at faa Kvinderne med som stemmeberettigede. Med Hensyn til Ægteskab og Familie har den politiske Stemmeret ingen Indflydelse havt».²⁷⁵

²⁷³ Indst.S.XIV(1890) s.5

²⁷⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3542

²⁷⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1269

Videre argumenterte flere tilhengere med at det var større grunn til å frykte konsekvensene av å utestenge kvinner fra det offentlige liv. Skoledirektør Berner (V) sa i 1895-debatten at «naar man nærer en saadan Frygt – da synes jeg det er bedst at slippe dem til i tide». På den måten vil de «... slutte sig rolig og sindig til Arbeidet for vort Samfunds Udvikling». Det farlige, mente Berner, var å utestenge dem for lenge. De som «... modsætter sig ikke blot almidnelig Stemmeret, men enhver nogenlunde rimelig Udvidelse af Stemmeretten, skulde betænke det Ansvar, de tager paa sig ved saaledes Gang paa Gang at sige nei og nei og intet andet end nei».²⁷⁶ Berner presiserte at dette ikke handlet om manglende tillit til de stemmerettsløse. Dersom en i lang tid nektet å gi dem den retten de krevde og hadde krav på, så kunne det imidlertid få følgende konsekvenser:

«... naar det Øieblik indtræder, at man endelig lader dem slippe ind, fordi man ikke længer tør stænge dem ude, at de da kommer ind som misfornøiede, der paa Forhaand er tilbøielig til at stille sig imod dem, som saa længe har holdt dem ude. Men at slippe dem ind til Stemmeret en Mængde i dypeste forstand misfornøiede, der længe har følt sig krænket i sin Ret, det kan blive en farlig Ting; det kan volde alvorlig Uro i Samfundet».²⁷⁷

Jurist Lindboe (V) sa i samme debatt at «... giver man ikke Livet og Udviklingen sin Ret, saa taget den tilslut denne Ret».²⁷⁸

Videre argumenterte enkelte tilhengere med at det uansett ikke ville bli mange kvinner i det offentlige liv, og at kvinnestemmerett derfor ikke var noe å frykte, jf. John Stuart Mills syn i punkt 2.1. Noen få kvinner i offentligheten ville ikke få betydning for samfunnsstrukturen. Skolebestyrer Ullmann (V) sa for eksempel i 1895 at det ikke var grunn til bekymring, «thi den Kvinde som har Valget mellem Vuggen og Storthinget, vælger Vuggen... Det er adeles afgjort».²⁷⁹

Boktrykker Chr. Knudsen (AP) gikk enda lenger. Han sa at de konsekvensene som motstanderne trakk frem ikke ville være problematisk:

²⁷⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.747

²⁷⁷ Stortingsforhandlinger(1895) s.753

²⁷⁸ Stortingsforhandlinger(1895) s.709

²⁷⁹ Stortingsforhandlinger(1895) s.740

«Er det en del Kvinder, der er sine Mænd saa overlegne, at de passer bedre ved Valgurnen og Mændene ved Vuggen – nuvel, saa faar det gaa den Vei. Thi er det saa, at Mænd og Kvinder i Kraft af Grundloven er kaldet til at øve Stemmeret, saa faar de selvfølgelig først og fremst komme til Valgurnen, og saa faar det gaa med Vuggen og Kjøkkenet og alt andet, som det kan».²⁸⁰

Gårdbruker Foss (V) var ikke enig med Chr. Knudsen. Foss ville ikke støttet kvinnestemmeretten dersom det innebar en forsømmelse av huslige plikter. At han var tilhenger av kvinnestemmeretten, forklarer han slik: «... jeg [går] ud fra den Forudsætning, at Kvinden fuldt saa vel som Manden ... kjender sine Pligter mod sit Hjem».²⁸¹

I 1906/07-debatten ga gårdbruker Bryggesaa (V) uttrykk for at motstandernes påstander om negative konsekvenser av kvinnestemmeretten hadde vist seg grunnløse: «Alle de tusender og atter tusender af kvinder, som netop nu indehar offentlige stillinger i statens og kommunernes tjeneste, har for længe siden slaaet den paastand i hjel».²⁸² Han innrømmet at det kunne «rive op i de hjem, hvor hustruen sidder paa stortinget; men det kan dog ikke blive mange. Hovedsagen er, at kvinderne faar stemmeret, ikke at de bliver valgt».²⁸³

Også jurist Castberg (AD) mente at *erfaring* tilsa at kvinnestemmerett ikke hadde negative konsekvenser. Han fortalte om sin gode erfaring med kvinner i offentligheten. Ingen kvinner han kjente forsømte sine hjemlige plikter. Han bemerket også at ingen av deres menn hadde vist uvilje mot sine koners offentlige virke – de var snarere fornøyde med det.²⁸⁴

Vi ser at argumentasjonen med hensyn til kvinner som deltakere i det offentlige liv endret seg utover i debattperioden. Tidlig i perioden kunne tilhengerne hevde at kvinner

²⁸⁰ Stortingsforhandlinger(1895) s.19

²⁸¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.726

²⁸² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3530

²⁸³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3538

²⁸⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3535-3536

ville gjøre et like godt arbeid i offentligheten som menn. Senere i perioden kunne de vise til egen erfaring om dette. Argumentasjonen utviklet seg dermed i tråd med samfunnsutviklingen, se punkt 7.2.2.

6 Samfunnsorienterte argumenter

6.1 Samfunnsnytteargumentene

6.1.1 Stemmerett for kvinner er nyttig for samfunnet

Alle representantene var enige om at hensynet til samfunnets tarv var meget viktig. Som Jurist Castberg (AD) sa i 1906/07: stemmeretten er «... først og fremst en foranstaltning til samfundets eget gavn».²⁸⁵ Selv om det var delte meninger knyttet til hva som var nyttig for samfunnet og hvilken vekt denne nytteverdi skulle gis, var samfunnsnytteargumentene blant de argumentene representantene selv anså avgjørende for at kvinnestemmeretten fikk gjennomslag. Redaktør Lavik (DMV) sa for eksempel i 1890 at «... det [hensynet til samfunnets beste] har været den ledende Tanke for mig, naar jeg skulde opgjøre mig mitt Standpunkt...».²⁸⁶

Til forskjell fra konsekvensargumentasjonen i punkt 5, ble samfunnsnytteargumentasjonen i denne sammenheng fremsatt med *utgangspunkt i samfunnet*. Jeg mener at representantenes syn på konsekvensene av kvinnestemmerett i punkt 5.3 skiller seg fra samfunnsnytteargumentene ved at konsekvensargumentasjonen tok *utgangspunkt i kvinnens naturlige underlegenhet* og hvilke utslag dét ville ha for samfunnet. Samfunnsnyttehensyn ble brukt som argument for kvinnestemmerett på flere måter:

Enkelte tilhengere bygget sin argumentasjon på et resonnement om at kvinner og menn hadde *sammenfallende samfunnsinteresser*. Å inkludere kvinner blant de stemmeberettigede betød dermed at samfunnet fikk den fordel at dobbelt så mange

²⁸⁵ Stortingsforhandlinger(1906/7) s.3537

²⁸⁶ Stortingsforhandlinger(1890) s.1280. Lavik ga tidligere i innlegget uttrykk for at saken om kvinnestemmerett hadde vært den vanskeligste politiske saken noen gang.

hender og hoder bidro til å dra landet videre. Teolog Fretheim (MP) var i 1893 opptatt av nettopp dette:

«... jeg mener, det er i Samfundets Interesse at modtage al den Hjælp, som det kan faa til at løse de foreliggende Opgaver... der skal ingen være, som behøver at vende os Ryggen af den Grund, at han ikke faar Lov til at være med. Under Samfundets normale udvikling, tror jeg, det er til Gavn for Samfundet, som til Gavn for den enkelte, at saa mange som mulig kommer med».²⁸⁷

Gårdbruker Bryggesaa (V) ga uttrykk for et lignende syn, og mente at kvinner og menn som følge av sammenfallende interesser kom til å arbeide hånd i hånd for løsning av de til enhver tid gjeldende samfunnsspørsmål. Med bidragsyttere som kunne se samfunnsutfordringene fra ulike sider, ville arbeidet dermed totalt sett bli bedre og grundigere.²⁸⁸

Tilhengerne så gjerne på samfunnets interesse som *summen av alle samfunnsmedlemmenes interesser*. Det beste for samfunnet var da å gi flest mulig stemmerett slik at flest mulige hensyn kunne tas. Jurist Stang (H) kan tas til inntekt for et slikt syn. I 1906/07-debatten sa han følgende:

«De synsmaader, som repræsenteres gennem kvinderne, er saa egenartede, og de trænger og kræver og forlanger sin egen repræsentasjon. Den kan ikke slaa sig tiltaals med at faa et afbleget og forfalsket udtryk gennem en samling mandfolk».²⁸⁹

Videre mente enkelte at kvinner hadde *andre erfaringer enn menn*, og dermed noe *annet* å bidra med. Dette *annet* var noe samfunnet trengte, og derfor var det samfunnsnyttig å gi kvinner stemmerett. Her ser vi hvordan argumentasjonen henger sammen med hvilket grunnleggende syn representantene hadde på kjønn.

I 1893- debatten sa gårdbruker Foss (V) at «thi, hvis Vælgermassen forøges, tilføres der det offentlige Liv en større sum af Kundskap og Erfarenhed».²⁹⁰ Jurist Castberg (AD) ga i 1900/01- debatten uttrykk for at samfunnet særlig hadde behov for kvinnes

²⁸⁷ Stortingsforhandlinger(1893) s.1605

²⁸⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3530

²⁸⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3539

²⁹⁰ Stortingsforhandlinger(1893) s.1609

intelligens og moralske syn.²⁹¹ I samme retning utalte også postmester Egede Nissen (V) seg: «... der blive større fordringer f.ex. til den offentlige moral, hvis kvinderne tilstedes adgang til at deltage i det offentlige liv».²⁹²

Enkelte trakk også frem spesifikke samfunnsområder hvor det var *særlig behov for kvinner*. Skolebestyrer Ullmann (V) mente i 1893 at når «... kvinderne faar Adgang til at være med i Lovgivningen, vil store Omraader af det offentlige Liv trækkes med ind under en human retfærdig Fremskridtslovgivning».²⁹³ Gårdbruker Foss (V) spesifiserte dette nærmere et par år senere:

«Vi har visse Grene af vor Lovgivning, hvor Kvindenes Indflydelse kan have stor Betydning. Jeg skal til Exempel tillade mig at nævne Lovgivningen om Skolevæsenet, Lovgivningen om berusende Drikke – kanske ogsaa Lovgivningen om Straffebestemmelser. Man ser ogsaa, at vor Lovgivning allerede har maattet indrømme, at Kvinden f.Ex. ved Skolevæsenets Anliggender kan have en gavnlig Indflydelse».²⁹⁴

I 1906/07 mente jurist Stang (H) at det var særlig «... i dette tidsrum, hvor lovgivningen ikke staar som den kolde logiske abstrakte tilskuer af livet, men forsøger at gribe ond i det og gaar helt ind i de private hjem og forsøger at sprede lys og sol...» at samfunnet trengte kvinnes bidrag i lovgivningen. Han fremhevet også kvinnes rolle i fredsarbeidet:

«Og skulde man ikke netop i en tidsalder, da arbeidet for udryddelse af krigen staar paa dagsorden, se en større sikring af fredsarbeidet, om man kunde tænke sig, at der i en nær fremtid rundt om i Europas parlamenter sad mange kvinder? Skulde ikke det være noget, som man af interesse for fredssagens fremme skulde ønske sig, at man selv skulde faa adgang til at opleve?»²⁹⁵

Motstanderne var som nevnt opptatt av at hensynet til individet måtte vike for hensynet til samfunnet, jf. punkt 3.1.1 og 5.2. Som en imøtegåelse av motstandernes syn, mente tilhengerne at individuell rettferdighet nettopp var samfunnsnyttig.

²⁹¹ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.398

²⁹² Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.399

²⁹³ Stortingsforhandlinger(1893) s.711

²⁹⁴ Stortingsforhandlinger(1895) s.711

²⁹⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3539

Jurist Lindboe (V) er en av representantene som snakket om *forholdet mellom samfunnsnytte og rettferdighet*. I 1895-debatten sa han følgende:

«Selv om man ikke maatte kunne aabne sit Hjerte til at give Stemmeretten som en Retfærdighedshandling, tror jeg, at Samfundet bør gjøre det for sin egen Skyld. Det er ikke mindre af Viktighed for Samfundet, at denne Ret gives til de udestængte Borgere, end det er for de enkelte at faa den. Livets Udvikling har bragt med sig, at Samfundsforholdene er bleven mer komplicerede og indviklede. Der skal større og større Indsigt til at lede og styre Samfundet, større og større Erfaring paa alle Samfundslivets Omraader til for fyldestgjørende at udføre det, som paaligger denne Forsamling, og netop af den Grund er det ogsaa magtpaaliggende at gjøre den Erfaring, som skal beslutte og handle, saa rig, saa omfattende som mulig».²⁹⁶

Lindboe viste spesielt til de «vanskelige sociale Spøragsmaal» og de mange «Rets- og Refærdighedsspøragsmaal, som de nuværende Klasser af Stemmeberettigede vanskelig alene vil kunne løse». Til disse spørsmål krevdes også den erfaring de stemmerettsløse hadde. For som skolebestyrer Ullmann (V) hadde sagt i 1893: «Det er en ganske simpel Erfaring, at det er ikke Skolageren, som føler, hvor Skoen trykker, men det er den, som har den paa».²⁹⁷ Lindboes hovedpoeng var at samfunnet trengte flest mulig mennesker til å avdekke samfunnsutfordringer og til å bidra med løsningen av dem. Ulike individer har ulike behov, og gjennom allmenngjøring av stemmeretten, ville flere utfordringer komme til syne. I neste omgang ville også flere hoder og hender være tilgjengelig for utforming av den nødvendige politikk, både gjennom medbestemmelse og valgbarhet. Stemmerett for kvinner ville på denne måten være til det beste for samfunnet. Statsrevisor Stousland (V) fulgte opp denne tanken i 1900/01 ved å si at samfunnet hadde like lite råd til å unnvære kvinnenes deltakelse i samfunnets husholdning, som kvinnene selv kunne unnvære stemmeretten.²⁹⁸

Et siste poeng tilhengere trakk frem for å begrunne hvorfor kvinnestemmerett var nyttig for samfunnet, var *samtidens kvinnerolle*. Ettersom kvinnene hadde en avgjørende rolle i familiehusholdningen, var det vanskelig å forstå hvorfor motstanderne ikke ville

²⁹⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.706

²⁹⁷ Stortingsforhandlinger(1893) s.1643

²⁹⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.392

inkludere dem i den statlige husholdningen. Dette som et angrep mot motstandernes påstand om at kvinner ikke egnet seg for samfunnsorganisering.

Boktrykker Chr. Knudsen (AP) sa følgende i 1906/07-debatten:

«Men i familiene, i de tusend hjem – hvem er det, som der fører økonomien, er det ikke kvinnerne, er det ikke den gifte kvinde, som i alle de mange tusend hjem i landet er nødt til at passe økonomien. Det er klart, at hvis samfundet er bygget paa familien, saa vil denne kvindens indsigt i økonomien meddele sig ogsaa til samfundslivet, naar deres ret udvides til at blive medborgerlig stemmeberettigede ogsaa i samfundet».²⁹⁹

Chr. Knudsen mente på denne bakgrunn at samfunnet ikke kunne unnvære kvinnenes økonomiske sans. I tillegg hadde kvinnene ansvaret for å oppdra landets sønner. Hvordan kunne motstanderne mene at kvinnene var modne nok til å utføre denne store gjerning, dersom de ikke hadde lært det innviklede samfunnsmaskineri å kjenne? «Slegten skal opdrages ogsaa for samfunde... og jeg mener, at denne kvindens opgave i familien tilsiger, at hun bliver meddelagtig ogsaa statsborgerlig seet i samfundslivet, netop fordi hun skal opdrage slegten saaledes, at den bliver aller nyttigst for samfundet».³⁰⁰ I forlengelsen av dette mente tilhengerne for øvrig at stemmerett var gavnlig for samfunnet ved å gi kvinnene mer kunnskap om og innsikt i samfunnslivet. Skolebestyrer Ullmann (V) mente i 1893 at stemmeretten også ville være positivt for «madlavning og Husstell».³⁰¹

6.1.2 Stemmerett for kvinner er ikke samfunnsnyttig

I forlengelsen av synet på stemmerett som et statsanliggende, jf. punkt 3.1.1, ville ikke motstanderne gi stemmerett til kvinner med mindre det var samfunnsnyttig å gjøre det. Det var særlig høyrerepresentanter som var opptatt av hensynet til samfunnets beste – flere ga uttrykk for at samfunnsnyttehensyn var det avgjørende argument mot kvinnestemmerett. Flere venstremenn ga også uttrykk for at de var opptatt av

²⁹⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3528

³⁰⁰ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3528

³⁰¹ Stortingsforhandlinger(1893) s.1604

samfunnsnyttehensyn. Jurist Arctander (V) sa for eksempel i 1893 at selv om kravet på allmenn stemmerett først og fremst var et rettferdighetsspørsmål, ble det i den praktiske politikk omformet til et hensiktsmessighetsspørsmål.³⁰² Jurist Schweigaard (H) sa i 1895 at det er «... en Fordele, som alle nyder, at den er begrænset».³⁰³ Jurist Stang (H) sa det slik tre år senere: «Ingen Mand har Ret til, har Billighedskrav eller Retfærdighedskrav paa Stemmeret, hvis det ikke stemmer med det hele Samfunds Tarv, at han faar den».³⁰⁴

Motstandernes samfunnsnyttesynt var på mange måter diametralt forskjellig fra hva tilhengerne ga uttrykk for. Mens tilhengerne mente at folket måtte styre samfunnet gjennom sine stortingsrepresentanter, benektet motstanderne at borgerne visste hva som var til det beste for samfunnet. Motstanderne mente at ikke alle hadde noe å bidra med, i alle fall ikke kvinner. Å inkludere noen uten den nødvendige erfaring og innsikt ville være samfunnsskadelig.

Det var to momenter som var særlig sentrale for motstanderne når det gjaldt kvinnestemmerett og samfunnsnytte: Stemmeretten måtte begrenses med hensyn til kvinner, og stemmeretten måtte begrenses med hensyn til økonomisk selvhjulpenhet.

At stemmeretten måtte være betinget av *kjønn*, handlet i stor grad om den samfunnsmessige og naturlige anordning om individenes plassering i samfunnet, jf. punkt 5.3.3. Teolog Hertzberg (H) kalte dette i 1890 «den store Lov, som gaar igjennem det menneskelige Samfund, den Lov, hvorpaa hele Samfundet hviler, og det er Loven om Arbeidsfordelingen».³⁰⁵ Å rokke ved plasseringen enhver fra naturens side var gitt, ville være svært uheldig for samfunnet. Det ville «... saa langt fra være i Samfundets

³⁰² Stortingsforhandlinger(1893) s.1538

³⁰³ Stortingsforhandlinger(1895) s.711

³⁰⁴ Stortingsforhandlinger(1898) s.486

³⁰⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1266

Interesse, at det efter min bedste Overbevisning vil være et stort Tab og en stor Skade just for Samfundet som saadant».³⁰⁶

En del representanter sto for det syn at de ikke var prinsipielt mot stemmerett for kvinner så lenge stemmeretten bare gjaldt de *økonomisk selvhjulpne*. Før stemmeretten ble allmenn for menn, argumenterte enkelte representanter for begrenset stemmerett for begge kjønn. Gjennom hele perioden var det likevel en del som mente at stemmeretten i alle tilfeller måtte begrenses for kvinner. Det var altså egne forhold som gjorde seg gjeldende for kvinners vedkommende.

Som nevnt var økonomisk uavhengighet et viktig moment for motstanderne i den kommunale stemmerettsdebatten. Velgere uten økonomisk innsikt kunne utgjøre stor skade i kommunene som følge av det sterke lokale selvstyret. Som jurist Solberg (H) sa i 1900/01 er «... den kommunale stemmerett i virkeligheten ikke... andet end retten til at ilægge og disponere over ilagte skatter».³⁰⁷ For ham var det derfor umulig å forstå hvordan stemmeretten kunne bli «... lagt over fra skatteydere til skattenydere» av rettferdighetshensyn.³⁰⁸ Stemmerett var med andre ord bare skattebetaleres rett.

Mange anså det også slik at det var sammenheng mellom økonomisk selvhjulpenhet og evne til selvstendig tenkning fordi man som økonomisk uavhengig måtte antas å ha tid til refleksjon. I tillegg var arbeid forbundet med *ansvar*. I 1890-debatten sa jurist Arctander (V) at det er «... et demokratisk Samfunds moralske Hjørnestein det, at saamange Individuer som muligt selvstendig og uegennyttig handler *efter moden, selverhvervet Overbevisning under klart Blik for Udgangspunktet og Følger og med fuld Følelse af de raadenes Ansvar ligeoverfor Nutid og Fremtid*».(min uth.). På denne bakgrunn mente han at *allmenn* kvinnestemmerett var en trussel mot folkestyret:

³⁰⁶ Stortingsforhandlinger(1890) s.1266

³⁰⁷ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.391

³⁰⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.391

«Naar jeg ligeoverfor det foreliggende Forslag om almindelig Stemmeret ogsaa for Kvinder spørger mig selv om Virkningen heraf i denne Henseende, kan Svaret efter min Mening ikke være tvivlsomt. Det, som i England kaldes «voting cattle», bevidste og ubevidste Redskaber for andre i det politiske Liv, vilde derved blive forøget i en Grad, som gjør mig det til Pligt at stemme mod et saadant Forslag».³⁰⁹

Også jurist Hagerup (H) var opptatt av skatt som sikkerhetsmekanisme for ansvarlighet hos de stemmeberettigede i 1900/01: «De, der uden selv at betale skatter ved deres stemmer forføier over andre folks penge, har al mulig grund til at være ødsel og ingen til at spare».³¹⁰

6.1.3 Kvinners indirekte og direkte innflytelse

Et spørsmål som gikk igjen i relasjon til samfunnsnytte, er om kvinner burde ha direkte eller indirekte innflytelse i samfunnet.

Alle representantene var enige om at kvinner alltid hadde hatt indirekte, eller skjult, innflytelse på menn og dermed også på samfunnet. Tilhengerne mente at samfunnet var tjent med at kvinners innflytelse var direkte, mens motstanderne mente at den indirekte innflytelsen var tilstrekkelig. Grovt sett kan tilhengers argumentasjon på dette punkt deles i to; individorientert- og samfunnsorientert argumentasjon.

Den *individorienterte argumentasjonen* handlet om at det var uverdigg at kvinner måtte uttale seg via menn for å øve innflytelse. Kvinner hadde krav på kunne snakke fritt uten at deres meninger gikk gjennom menns sensur. Den *samfunnsorienterte argumentasjonen* handlet om at kvinners innflytelse var nyttig for samfunnet, men bare dersom innflytelsen var formalisert og høytideliggjort gjennom stemmerett. Synet grunnet i et syn om at den eneste måten å sikre at borgerne engasjerte seg til det beste for samfunnet, var å ilegge dem ansvar.

³⁰⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1293

³¹⁰ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.360

Jurist Castberg (AD) var en av de som mente skjult innflytelse var *uverdige*. I 1906/07 sa trodde han at alle var enige om at dersom kvinnene først skulle øve innflytelse, så ville det være «... værdigere, ærligere og i enhver henseende mer moralsk, at man da giver dem denne adgang aabent og ligefrem gjennem lovgivningen».³¹¹

Boktrykker Chr. Knudsen (AP) var enig med Castberg:

«Kvinderne har fra Arilds tid havt indflydelse paa samfundslivet gennem mændene; men det er dette, som er det uværdige, at de inddirekte skal skaffe sig denne indflydelse ved hjælp af manden; men at de har havt den – ja, jeg gjentager, kvinderne har *altid* havt indflydelse over manden».³¹²

Chr. Knudsen var videre opptatt av behovet for *ansvarliggjøring*. Han mente at kvinnene ville øve uheldig innflytelse dersom de ikke ble ilagt ansvar. Dette kunne bli samfunnsskadelig.³¹³ Siden kvinner hadde fått ansvar og innflytelse på så mange andre offentlige felt, mente han at det ville være i tråd med samfunnsutviklingen å gi kvinner ansvar og innflytelse i statsstyrelsen. Slik ville de bli fullverdige deltakere.³¹⁴ Her ser vi hvordan samfunnsinnflytelse henger sammen med argumentasjonen med hensyn til det å være en medborger.

Når det gjaldt kvinners samfunnsinnflytelse argumenterte motstanderne utelukkende ut fra et samfunnsperspektiv. De mente at den indirekte innflytelsen kvinner hadde på menn i private former var tilstrekkelig. Av hensyn til samfunnet var det viktig at innflytelsen gikk gjennom menns sensur.

I 1890 tok teolog Hertzberg (H) til orde for at kvinner ikke måtte gis større innflytelse enn de allerede hadde:

«Dersom Kvinden ikke øver nogen direkte, umiddelbar Indflydelse paa de offentlige Anliggender, des større er den indirekte, den middelbare Indflydelse. Hun staar i saa nøie

³¹¹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3536

³¹² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

³¹³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

³¹⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3529

Forbindelse med os, det daglige Liv giver saa mangfoldige Anledninger til gjensidig Paavirkning, at jeg ikke tvivler paa, at det vil blive, som det altid har været i Verden, at Kvinden paa denne Maade vil kunne øve den allerstørste Indflydelse paa Samfundet gennem os Mænd. Det er, som Digteren siger: 'der staar Kvinder bag'.³¹⁵

Teolog Wexelsen (V) mente imidlertid at Hertzberg misforsto Ibsens ord:

«... Efter Hr. Hertzbergs Ræsonnement og Hr. Heuchs ogsaa betyder de Ord: 'der staar Kvinder bag' ikke den Ting, at Kvinderne ved sin Deltagelse i Samfundsarbeidet ogsaa skal være med at danne den Mur, som skal beskytte og værne om Folk og Samfund; men de mener, at Kvinderne skal staa bagenfor Mændene – altsaa udenfor. Konsekvensen af de Udtalelser, som vi har hørt her i dag, er at man lader Kvinderne staa bagenfor, de skal blive i Stilhed, de faar ikke komme med. Mandens Opgave er at repræsentere; men Kvinden har ikke har nogen positiv Opgave». ³¹⁶

Det er vanskelig å si hvem som misforsto hvem – om det var Hertzberg som misforsto Ibsen eller om det var Wexelsen som misforsto Hertzberg. Hertzberg mente at kvinner hadde tilstrekkelig samfunnsinnflytelse. Ved å vise til Ibsens ord om at det alltid står kvinner bak, forsøkte han enten å kreditere kvinners rolle som menns støttespillere eller å konstatere at deres plass i samfunnet nettopp er bakenfor menn. Kanskje gjør han begge deler. Gjennom sin tolkning og kritikk av Hertzberg, viser Wexelsen at han på sin side mener at kvinner er samfunnets fundament og bør gis innflytelsesmuligheter deretter.

Teolog Malm (H) mente i samme debatt at «Kvindernes sympathiske Uinteressethed» var en styrke for samfunnet. Dette mente han ville bli alvorlig truet dersom kvinner blandet seg direkte i den politiske partikamp.³¹⁷

Teolog Malm (H) ga i 1906/07 uttrykk for at dersom kvinner fikk stemmerett i tillegg til den uformelle innflytelsen de allerede hadde, ville samfunnet bli uutholdelig:

«Ja, hvis det var saa, at man ved at give stemmerett til mænd og kvinder kunde opnaa, at disse kvinder og mænd altid handlede aabent og ærlig, og ikke drev nogensomhelst intriger og fandenskab, saa tror jeg næsten, at jeg vilde stemme for stemmeret for kvinder – jeg tror næsten det. Men skal vi nu foruden den indflydelse, som kvinden har bag kulisserne, og

³¹⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1267

³¹⁶ Stortingsforhandlinger(1890) s.1279

³¹⁷ Stortingsforhandlinger(1890) s.1258

som hun trods alt desværre altid vil komme til at beholde, ogsaa give hende statsborgerlig stemmeret, saa vil det ikke blive til at holde ud».³¹⁸

6.2 Demokratiargumentene

6.2.1 Kvinnestemmerett som betingelse for demokratisk utvikling og som konservativ garanti

Tilhengerne mente at en demokratisk utvikling var betinget av kvinnestemmerett. Motstanderne kunne vanskelig være uenig i ønsket om en demokratisk utvikling. Angrep på folkeviljen ville være politisk uklokt og tilhengers demokratiargumentasjon hadde derfor stor gjennomslagskraft. Motstanderne ga uttrykk for at de ikke var mot en demokratisk utvikling av folkestyret, men de var uenig i at kvinner skulle kunne delta.

Jurist Arctander (V) sa i 1893 at «... skal den *demokratiske utvikling* foregaa jevnt og sundt, mener jeg, at dette alene kan ske paa grunnlag af *almindelig stemmeret*, hvis inførelse vil, saavidt jeg oppfatter det, være lige retfærdig for stemmeberettigede og ikke stemmeberettigede, til lige stort gavn saavel for samfundet i det hele som for det enkelte individ».(min uth.).³¹⁹ Denne uttalelsen er også interessant sett i lys av at Arctander ellers i debatten tar til orde for at kvinnestemmeretten må være begrenset, se for eksempel punkt 4.2.2, 4.3.1 og 7.2.1.

Jurist Lindboes (V) innlegg et par år senere gir et godt bilde av hvordan demokratiske hensyn ble brukt som argument for kvinnestemmerett:

«Folket bør udøve den lovgivende Magt gennem sine Repræsentanter, og Folket bør ene have Retten til at beskatte sig gennem sine Repræsentanter. Det er de to Fundamentalsætninger, der har faaet Udtryk i Grundlovens §§ 49 og 75, som omspænder hele Samfundsomraadet... Saa langt som muligt skal det hele Folk gjøres delagtig i Frihedens Ret og dens Goder, det vil være i Overensstemmelse med Grundlovens Fundamentalprincip: det norske Folk skal være et frit Folk og styre sig selv! ... det er Folket, som skal være repræsenteret i denne Sal. Thi skal Folket være repræsenteret, bør ogsaa Folket i den Udstrækning faa Lov til at være med paa gennem sin Stemmeseddel at

³¹⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3541

³¹⁹ Stortingsforhandlinger(1893) s.1601

sammensette denne Forsamling saaledes, at den i Virkeligheden – ikke blot paa Skrømt, men i Virkelighed og Sanhed – bliver Udtryk for det Folk, denne Forsamlingen skal repræsentere».³²⁰

Lindboe viste også til «en stor engelsk Tænker» som sa at «... langt lykkeligere er det Samfund, som styres af sine Egne, selv om Feil maatte blive gjort, end det, som styres aldrig saa godt bureaukratisk». At den enkelte selv får delta, vil gi «... Frugt for Samfundet».³²¹

I 1900/01 viste jurist Hagerup (H) til John Stuart Mill, som i følge ham selv hadde stor innflytelse på hans demokratisyn. «Er der noget... som denne forfatter stempler som falsk demokrati, saa er det den ensidige opfatning, at statslivets lykke fremmes udelukkende derved, at man skyver al magt, al indflydelse over paa en enkelt klasse i samfundet».³²² Konkret uttalte Hagerup seg om kommunal stemmerett, og viste derfor særlig til Mills syn på økonomiske anliggender:

«Det er af vigtighed... at en forsamling, som har at paalægge skatter af almindelig eller lokal natur, udelukkende vælges af personer, som bidrager til disse skatter. De, der uden selv at betale skatter ved deres stemmer forføier over andre folks penge, har al mulig grund til at være ødsel og ingen til at spare. Forsaavidt der handles om økonomiske anliggender, er enhver stemmeret, som de besidder».³²³

Argumentet om stemmerett for kvinner som en *konservativ garanti* handlet om at tilhengerne mente kvinner erfaringsmessig var konservative i sine anskuelser. Dette ble brukt som et argument mot motstandernes frykt for innføring av en kvinnelig og radikal velgermasse.

Teolog Heuch (H) fryktet i 1890 at innføringen av stemmerett for kvinner ville lede til mange radikale stemmeberettigede og at det ville ta lang tid før de konservative kvinnene tok i bruk stemmeretten:

³²⁰ Stortingsforhandlinger(1895) s.724

³²¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.724

³²² Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.360

³²³ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.360

«Fra begyndelsen af vil det sandsynligvis næsten kun være radikale Kvinder, som vil benytte sig af Stemmeretten. Jeg har vanskelig for at tænke mig, at ægte konservative Kvinder vil gjøre det».³²⁴

I 1895 sa imidlertid jurist Lindboe (V) at erfaring fra utlandet tilsa at nye stemmeberettigede først stiller seg mot styresmaktene som ga dem stemmeretten. Lindboe mente at hva de nye stemmeberettigedes politiske syn ikke burde ha betydning for kvinnestemmerettsdebatten. Kvinnestemmerett var et spørsmål om rettferdighet som ikke burde tilsløres av partipolitiske hensyn.³²⁵

Jurist Qvam (V) refererte i 1896-debatten til erfaring fra utlandet som tilsa at kvinner gjennomgående var konservative i sine anskuelser. Det var derfor ingen grunn til å tro at kvinner ikke ville skjømte de politiske anliggender med like stor omhu og forsiktighet som menn.³²⁶ Dette mente han slo bein under motstandernes påstand om at kvinnestemmerett var et radikalt krav. I tillegg mente han at det viste at spørsmålet om kvinnestemmerett ikke var et partipolitisk spørsmål.³²⁷

6.2.2 Betydningen av krav om stemmerett

Spørsmålet om det eksisterte et *krav om kvinnestemmerett* fra kvinner og fra folket for øvrig var av stor viktighet for representantene. Flere representanter viste til at Grunnloven § 112 oppstilte krav om «Erfaring» ga anvisning om at et sterkt krav fra folket var nødvendig for stemmerettsutvidelser. Både tilhengere og motstandere ga uttrykk for at krav om kvinnestemmerett var avgjørende for deres syn på kvinnestemmerettssaken. Tilhengerne mente at kravet om kvinnestemmerett var sterkt både blant kvinner fra by og land, og hos folket for øvrig. Motstanderne mente at et slikt krav ikke eksisterte, at det ikke var sterkt nok. Heller ikke kom kravet fra de brede samfunnslag.

³²⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1275

³²⁵ Stortingsforhandlinger(1895) s.708

³²⁶ Odelstingsforhandlinger(1896) s.670

³²⁷ Odelstingsforhandlinger(1896) s.636

Selv om mange var opptatt av om kravet om kvinnestemmerett var sterkt, var det ingen representanter som beskrev hva som skulle til for å anse kravet sterkt nok, eller hvordan et slikt krav kunne måles. Teolog Utheim (V) var kritisk til at motstanderne avskrev kvinnenens evne til politisk deltakelse på bakgrunn av at kvinner ikke utviste sterk interesse for politikk eller stemmerett. Han mente det ikke var naturlig at stemmerettsløse hadde en like sterk interesse for politisk deltakelse som de stemmeberettigede. Han mente at dette hensynet måtte tas i betraktning ved vurdering av kravet om stemmerett fra kvinnene selv.³²⁸ Denne refleksjonen kom ikke til uttrykk blant motstanderne. Ei heller kvinnenens manglede tilgang til det offentlige rom.

Om *kravet fra kvinnene*, mente enkelte allerede i 1890 at dette var svært sterkt. Som teolog Eiesland (DMV) sa, er det ikke «ligesom om man vil dragede dem ind efter Haaret. Nei, det er ikke os, som vil drage dem ind; de kommer sandelig selv... Det er virkelig saa med denne Reformsag, at det er Kvinderne selv, som har ført den og som fører den, den Dag i dag».³²⁹

Få år senere uttalte gårdbruker Bergan (V) at kravet fortsatt er «temmelig stærkt». Jurist Lindboe (V) sa at kvinnenens krav om stemmerett var blitt «saa store, saa høirøstede og saa berettigede» at en forandring måtte foretas.³³⁰ Gårdbruker Andersen (V) sa følgende:

«... vi ser, at Kravene kommer her, der sees op til denne Forsamling; der gaar ikke an, som der er gjort i denne Sag, gjennem saa mange Aar at feie væk Kravene med smukke Ord, - at slutte sig til Sagen og udtale sin Sympathi for den, men lade Handling gaa i stik modsat Retning».³³¹

Etter 1905 ble tre elementer i kvinnenens underskriftsaksjon i forbindelse med unionsoppløsningen fremhevet i tilhengernes argumentasjon for kvinnestemmerett. For det første kunne en vise til at stemmerettskravet støttet seg på 279 878 underskrifter fra kvinner, jf. punkt 2.2. Gårdbruker Bryggesaa (V) nevnte i 1906/07 at det høye antall

³²⁸ Stortingsforhandlinger(1890) s.1657

³²⁹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1254-1255

³³⁰ Stortingsforhandlinger(1895) s.710 og 720-721

³³¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.710

underskrifter vitnet om et sterkt ønske om politisk deltakelse fra kvinnene.³³² For det andre vitnet det faktum at underskriftene var samlet inn fra hele landet om at det ikke bare var Kristiania-kvinnene som krevde stemmerett.³³³ For det tredje fremsto faren ved kvinnestemmerett mindre ved at kvinnene, i likhet med mennene, stemte for unionsoppløsning.

I den siste egentlige stemmerettsdebatten konkluderte boktrykker Chr. Knudsen (AP) med at *deltagelsen* «... fra kvindernes side i valgene har... tydelig vist, at fra deres side er kravet tilstede, og er kravet tilstede, saa vil det sige det samme som, at erfaring har vist os, at grundloven bør forandres».³³⁴

Motstanderne mente at et eventuelt krav om kvinnestemmerett *ikke kom fra kvinnene selv*. Jurist Rynning (H) sa i 1890 at det var tale om «fabrikerede Folkekrav» fra Venstres side.³³⁵ Tre år senere sa også teolog Arnesen (H) at en måtte erkjenne at kravet om stemmerett for kvinner ikke kom «... fra Vedkommende selv, men fra udenforstaaende».³³⁶

I 1895 mente lensmann Lima (DMV) at kravet om kvinnestemmerett allerede var avtakende. At man ble «mer og mer kjølig ligeoverfor en betydelig Udvidelse af Stemmeretten» gjorde at han ikke ønsket å stemme for allmenn kvinnestemmerett.³³⁷ Lima er en av de få representanter som både gir uttrykk for manglende folkekrav om kvinnestemmerett og samtidig stemmer for (begrensede) stemmerettsutvidelser.

Påstanden fra flertallet i konstitusjonskomiteen i 1898 er betegnende for motstandernes syn: «Man ikke kan antage, at der hos de nu ikke stemmeberettigede hersker nogen

³³² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3532

³³³ Gamme(2001) s.91

³³⁴ Stortingsforhandlinger(1911) s.2615

³³⁵ Stortingsforhandlinger(1893) s.1658

³³⁶ Stortingsforhandlinger(1895) s.717

³³⁷ Stortingsforhandlinger(1895) s.716

følelse af trang til stemmeret».³³⁸ Skoledirektør Berner (V) var enig med komiteen. Han viste også til at kvinnekravet ikke var like sterkt som det hadde vært fra menn:

«[Det er en] Kjendsgjerning, som ingen for Alvor kan ville benægte, at der ikke paa langt, langt nær blant Kvinderne inden vort Samfund existerer et saa udbredt Ønske, et saa stærkt Krav paa almindelig Stemmeret for Kvinder, som det, der har gjort sig gjældende med Hensyn til almindelig Stemmeret for Mænd, og det er jo dog de Interesserede, som først og fremst faar reise Kravet og gennem sin Samstemmighed virke til at faa det opfyldt».³³⁹

Etter at kvinner ble tilkjent begrenset kommunal stemmerett, ble en *lav valgoppslutning* tatt til inntekt for manglende krav fra kvinner om videre stemmerettsutvidelser. Som teolog Arnesen (H) sa i 1895, hadde kvinnene «... ikke vist en saa stærk Tilbøielighed til at benytte denne Stemmeret, som man skulde tro, dersom Trangen og Kravet hos dem var saa overmaade stærkt».³⁴⁰ Statsrevisor Stousland (V) uttrykte et lignende syn i 1903/04:

«Jeg tror ikke, det kan siges, at trangen hos kvinderne til at faa almindelig kommunal stemmeret er saa sterk, som man vil forsøge at give det udseende af. Det har vist sig, at der, hvor kvinderne har stemmeret, f.eks. i skolesager, har de benyttet den særdeles lidet, paa mange steder ikke det aller ringeste. Ved samlagsafstemninger har kvinderne ogsaa stemmeret, men ogsaa der har det vist sig, at kvinderne har havt forfærdelig vanskelig for at møde frem til urnen. Der maa et vist pres til for at faa dem frem, selv der hvor dere interesse skulde være vakt mere end ellers».³⁴¹

I 1906/07 viste teolog Malm (H) til underskriftslistene med oversikt over kvinner som hadde vist sin støtte for kvinnestemmeretten. Det er uklart hvilket tidsrom disse listene er samlet fra, men Malm hevder å ha sett alle listene som ble mottatt på Stortinget. Totalt inneholdt listene 18 000 signaturer. Dette mente han var et lite antall, sett i sammenheng med de 570 000 kvinnene i landet. Han mente også at mange av underskriftene var ungdommelige og at mange navn var like. Kampanjen måtte betegnes som en «... komplett fiasko og [det] viser med klarhed, hvor rodløst dette kvindernes stemmeretskrav er».³⁴² Ikke desto mindre måtte resultatet fra kvinnenes underskriftsaksjon i 1905 betegnes som «meget tarvelig». De 279 878 underskriftene

³³⁸ Indst.S.XXIV(1898) s.11

³³⁹ Stortingsforhandlinger(1898) s.504

³⁴⁰ Stortingsforhandlinger(1895) s.717

³⁴¹ Odelstingsforhandlinger(1903/04) s.735

³⁴² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3523

var «bevis for, hvor liden rod dette krav om stemmeret for kvinder har i det norske folk». ³⁴³ Malm mente også at dersom kvinnene hadde deltatt i folkeavstemningen om unionsoppløsningen, «... saa er det mere end tvilsomt, om 1905 var kommet og forløbet som det gjorde». ³⁴⁴

Gårdbruker Schanche (SP) var også kritisk til stemmerettskravet i 1906/07. Han medga at «... der har været agitation for sagen, men nogen fri, selvstændig udtalelse foreligger ikke». Schanche sa at dette for ham var «avgjørende til ikke under nogen omstændighed paa dette tidspunkt at stemme for gennemførelse af stemmerett for kvinder, det være sig enten almindelig eller i begrænset form». ³⁴⁵ Dette er oppsiktsvekkende uttalelser *etter* 1905.

Enda mer oppsiktsvekkende er det at konsul Wright (H) i 1910 mener at det enda ikke eksisterte et krav om stemmerett hos kvinner. Han mente å kjenne kvinnestemmerettsforeninger som hadde arbeidet hardt for å oppnå den stemmeretten de hadde fått og at målet da var nådd. «Nei, det eksisterer ikke noget almindelig krav, nogen almindelig trang blandt kvinderne paa at faa almindelig stemmeret». ³⁴⁶ Derimot mente han at det fantes en liten «klik» i hovedstaden som fortsatt kjempet for å «... være likestillet med mænd i omtrent alle ting». Disse har «... formaadd at skrike saa høit, at det hørtes ut som om skriket skulde komme fra landets samtlige kvinder... Ti som digteren siger: skriget dominerer os!» ³⁴⁷

I tillegg til at stemmerett måtte være et krav fra kvinnene, måtte det også være *i overensstemmelse med folkeviljen*. Det var delte oppfatninger om hvordan folkeviljen skulle måles. Enkelte ga uttrykk for at stortingsrepresentantene gjennom representasjon var et uttrykk for folkets mening i sin alminnelighet. Bygningssnekker Skilbred (V) sa

³⁴³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3522

³⁴⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3522

³⁴⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3542

³⁴⁶ Lagtingsforhandlinger(1910) s.28

³⁴⁷ Lagtingsforhandlinger(1910) s.29

for eksempel i 1910 at når både Venstre og Høyre i Odelstingsdebatten i stor utstrekning stemte for stemmerett for kvinner, måtte det være et uttrykk for folkets mening.³⁴⁸ Andre mente at det ikke var gitt at folkets mening var i tråd med representantenes mening og at Stortinget ikke kunne fatte lovendringer på tvers av hva folket ønsket. Gårdbruker Bakke (V) ga uttrykk for et slikt syn i 1900/01:

«Men vi bør ikke gaa kun efter vor egen vilje i denne sag; vi maa ligeoverfor denne sag, som ved alle større i vort offentlige liv, vente, indtil den har vokset sig saa sterk og fast i folkemengden, at den bæres af den; men det er ikke tilfældet. Vi har ikke faaet sagen saaledes udredet og den er ikke saaledes forelagt os paa tinget, at vi ved, hvad nationen mener om den; det er grund til at tro, at den slet ikke har faaet flertal i nationen endnu, ja, at det egentlig er et meget lidet faatal, som vil have kvindelig stemmeret, og naar det er tilfældet, kan jeg ikke stemme for sagen».³⁴⁹

6.2.3 Nasjonale hensyn

Som nevnt i punkt 2.2 hang selvstendighet og demokratisering nøye sammen.

Kvinnestemmeretten var et ledd i demokratiseringsprosessen og ble dermed koblet opp mot nasjonalisme og selvstendighet.³⁵⁰

Jurist Qvam (V) var opptatt av *nasjonalt samhold* og uttalte i 1895 at «... vi er et lidet Folk, vi har ikke Raad til at gjøre os mindre, end vi er».³⁵¹ Norge som nasjon måtte utnytte tilgjengelige ressurser og stemmeretten ville binde folket sammen:

«Vi har i vort Samfundsarbeide, i vort Selvstændighedsarbeide, i vort offentlige, og private Liv Brug for alle gode Kræfter i Folket, vi kan ingen undvære. Og det er mod vor Forfatnings Aand at holde dem udenfor. Vor Forfatning er bygget paa den Grundsætning: det er Folket, som bestemmer sine Love, det er Folket, som bestemmer sine Skatter, - Folket, det vil sige alle de, som er i Besiddelse af den fornødne Myndighed, de fornødne Modenhed og Erfaring, den fornødne Oplysning, den fornødne Selvstændighed, den fornødne Interesse for de offentlige Anliggender, den fornødne Ansvarsfølelse for deres Skjøtsel».³⁵²

³⁴⁸ Lagtingsforhandlinger(1910) s.65

³⁴⁹ Lagtingsforhandlinger (1900/01) s.61

³⁵⁰ Gamme(2001) s.85

³⁵¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.735

³⁵² Stortingsforhandlinger(1895) s.735

Jurist Lindboe (V) var i samme debatt også opptatt av at allmenn stemmerett ville samle folket. Han sa at folket skulle bindes sammen på samme måte som man forsøkte å overvinne naturhindringene som splittet landet. For å klare det, måtte hele folket gis rett til å stemme.³⁵³

Tilhengerne mente at den demokratiske utviklingen ville gå raskere etter innføring av allmenn stemmerett. Som jurist Prahl (V) sa i 1898, mente man også at «et andet Hensyn, som er et stort politisk Hensyn, det nationale Hensyn, vil faa forøget kraft herved».³⁵⁴ I 1906/07 påpekte også jurist Castberg (AD) viktigheten av at et lite samfunn som vårt sto sammen som nasjon. Nasjonen var best tjent med å legge beslag på så mye arbeidskraft som mulig.³⁵⁵

³⁵³ Stortingsforhandlinger(1895) s.705

³⁵⁴ Stortingsforhandlinger(1898) s.501

³⁵⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3535

7 Argumenter om erfaring fra utlandet og forsiktighetsargumenter

7.1 Erfaring fra utlandet

7.1.1 Utenlandsk erfaring som argument

Både motstandere og tilhengere viste til erfaring fra utlandet og mente at andre lands politikk burde være en indikator for den norske. Representantene var imidlertid uenige om de ulike lands politikk hadde vist seg vellykket, og dermed også om hvilket lands politikk som burde være Norges rettesnor.

Gårdbruker Bryggesaa (V) påpekte i 1906/07-debatten, at selvsagt «... skriver ... enhver efter det syn, han har paa tingen...». Motstanderne «ser helst de mindre gode sider» og de som tidligere var tilhengere og har endret oppfatning, «... er endnu verre i saa maade».³⁵⁶ Enkelte hevdet derfor at henvisninger til utlandet hadde liten vekt. I tillegg mente flere at det ikke var alltid den utenlandske erfaringen hadde overføringsverdi til norske forhold.

Henvisninger til utlandet ble gjort i hele debattperioden, men hyppigst i de første debattene. Det er rimelig å tro at det var da representantene hadde størst behov for utenlandsk erfaring som støtte for sitt syn. Mot slutten av perioden ble Norge et foregangsland når det gjaldt kvinners politiske rettigheter og vi hadde dermed fått egen erfaring å vise til. I tillegg kommer at de første debattene i større grad bar mer preg av at representantene greide ut om kvinnestemmeretten. I 1890 var spørsmålet om stemmerett for kvinner fremmed for mange, og erfaringer fra utlandet bidro til opplysning. Da representantene mot slutten av perioden diskuterte konkrete løsninger for innføring av kvinnestemmerett ble det mindre behov for henvisninger til utlandet.

Følgende land ble nevnt i debattene: USA, England, Østerrike, Sverige, og Finland Island, Canada, Danmark, Man, Belgia, Sveits, Italia, New Zealand, Australia, Irland, Skottland og Frankrike.

³⁵⁶ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3582

Det var USA og England representantene oftest henviste til. Disse landene hadde mye erfaring på dette feltet i vår hjemlige debattperiode. Ifølge skolebestyrer Ullmann (V) skyldtes det særlig at det norske folk sto «den angelsachsiske Race» nært i natur, følelse, sympati og utviklingsforhold.³⁵⁷ Teolog Eiesland (DMV) mente også at England var det land som «for os Nordmænd fremfor noget andet Land, ved siden af Amerika, har staaet og fremdeles staar som Mønsterlandet».³⁵⁸ Det kan også ha spilt en rolle at den moderne kvinnebevegelse regnes for å ha sitt opphav i Seneca Falls, New York. Amerikanske kvinnesakskvinner ble første gang samlet der i 1848.³⁵⁹ Ledende amerikanske kvinnesakskvinner, som Elizabeth Cady Stanton og Susan B. Anthony, ble nevnt av flere representanter.³⁶⁰ I tillegg kommer at representantene tydelig var opptatt av John Stuart Mill og Mary Wollstonecraft, jf. punkt 2.1. Dette kan ha bidratt til interesse for den engelske kvinnesakskampen.

7.1.2 Utenlandserfaring som argument mot kvinnestemmerett

Motstanderne mente at erfaringen fra utlandet *ikke* nødvendigvis hadde *overføringsverdi* til norske forhold. Teolog Hval var en av de som sa at innføring av kvinnestemmerett andre steder ikke kunne tjene som bevis for at det ville være riktig å gjøre det samme i Norge.³⁶¹ Som et eksempel trakk han frem den amerikanske delstaten Utah. Han mente at det ikke var «... plausibelt at opstille Mormondistriktet som et Exempel til Efterfølgelse».³⁶² I 1906/07-debatten viste teolog Malm (H) til at vi heller

³⁵⁷ Stortingsforhandlinger(1895) s.738-739

³⁵⁸ Stortingsforhandlinger(1890) s.1269

³⁵⁹ Holst(2009) s.46

³⁶⁰ Se blant annet innleggene til teolog Hval (H) i Stortingsforhandlinger(1890) s.1256 og teolog Eiesland i Stortingsforhandlinger(1890) s.1270

³⁶¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1257

³⁶² Stortingsforhandlinger(1890) s.1257. Kvinner oppnådde første gang allmenn stemmerett i Utah i 1870. Som følge føderal lovgivning i 1887 (Edmunds-Tucker Act) mistet kvinner sin stemmerett. Kvinnestemmerett ble igjen innført i Utah i 1896.

ikke kunne sammenligne oss med Finland, som hadde «abnorme» konstitusjonelle forhold.³⁶³

Enkelte motstandere mente at *ulik oppbygging av konstitusjonelle institusjoner* i andre land bidro til at virkningene av kvinnestemmeretten ikke nødvendigvis ville bli de samme i Norge. Jurist Vogt (H) sa i 1893-debatten «... at naar man overhovedet vil hente Argumenter fra Udlandet, saa faar man virkelig ogsaa se hen til, hvorledes Forholdet der er ordnet.

I 1896 sa jurist Schweigaard (H) at som følge av et sterkt kommunalt selvstyre ville ikke allmenn kommunal kvinnestemmerett være til gagn for Norge. Et sterkt kommunalt selvstyre innebar at velgerne omtrent ville få ubegrenset adgang til å bestemme hva skatteinntektene skulle brukes til, noe som fremsto risikabelt. I Frankrike – den «almindelige Stemmerets Mønsterstat», var det kommunale selvstyret svakere. Staten kunne da i større grad begrense pengebruken og sikre en hensiktsmessig økonomistyring. Dette ville gjøre kvinnestemmerett mindre risikabelt i Frankrike.³⁶⁴

Jurist Arctander (V), som for øvrig var tilhenger av begrenset kvinnestemmerett, påpekte i 1910 at «... som regel er ikke kvindene valgbare i utlandet, men hos os er de valgbare, hos os følger valgbarheten med stemmeretten».³⁶⁵ Så man til USA, måtte en også ha *in mente* at kvinner var i mindretall i de amerikanske delstatene hvor kvinnestemmerett var innført. De ville dermed ikke utgjøre noen trussel for samfunnet.

Motstanderne mente at de *utenlandske erfaringene ikke var positive*. Teolog Hval (H) viste i 1890 til et opprop fra 100 engelske kvinner, adressert til kvinner i England, hvor de negative konsekvensene av kvinnestemmerett ble påpekt. Oppropet tok til orde for at ikke alle samfunnsstillinger kan bekles av kvinner, og at kvinnene i England hadde

³⁶³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3524

³⁶⁴ Odelstingsforhandlinger(1896) s.641

³⁶⁵ Odelstingsforhandlinger(1910) s.176

tilstrekkelig politisk innflytelse slik det var.³⁶⁶ Utover dette hadde motstanderne få konkrete eksempler å vise til.

Motstanderne mente videre at det måtte tas til etterretning at kvinnestemmerett var svært *lite utbredt* ellers i verden. Teolog Malm (H) minnet i 1906/07 om at det enda ikke var et eneste suverent land i verden som hadde innført allmenn kvinnestemmerett. Dersom det var slik at kvinnestemmeretten var selvsagt i vår tids samfunnsordning, «... maa de være forferdelig dumme og forvildede derude i den store verden, naar en ikke eneste stat hidtil har opdaget, at den er nødvendig eller rigtig».³⁶⁷ Malm mente at interessen for kvinnestemmerett hadde strandet. I Amerika hadde en gruppe kvinner til og med opprettet en organisasjon som arbeidet *mot* kvinnestemmerett. Det burde være en «ganske alvorlig pegepind ogsaa for det norske folk».³⁶⁸ Gårdbruker Schanche (SP) uttrykte seg på følgende måte i samme debatt:

«Og jeg vil tilføie, at dobbelt dristig vil dette være, naar der – som det gjentagne gange er sagt – ikke i nogen suveræn stat i den hele verden er indført statsborgerlig stemmeret for kvinder. Jeg mener, at det vilde være overmaade dristig – jeg gjentager det – at vi her skulde være prøvekluden».³⁶⁹

7.1.3 Utenlandserfaring som argument for kvinnestemmerett

De aller fleste tilhengerne mente at en utelukkende hadde høstet *gode erfaringer* fra kvinnestemmerett i utlandet og påpekte viktigheten av å se hen til andres erfaringer i vår hjemlige debatt. Som teolog Eiesland (DMV) sa i 1890, kan en ikke som land «i det 19de Aarhundrede» gå sin «Vei uafhængig af det andet» uten å la seg påvirke av «de store Bevægelser, som er oppe i de store Kultursamfund».³⁷⁰

³⁶⁶ Stortingsforhandlinger(1890) s.1258

³⁶⁷ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3540

³⁶⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3523

³⁶⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3542

³⁷⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1270

Eiesland viste videre til guvernøren i Wyomings lovord om erfaringene med kvinnestemmerett i delstaten: «Kvinderne, idet de for første Gang har deltaget i Udførelse af disse nye Borgerpligter, har vist ligesaa megen Taft, godt Omdømme og sund Sands som Mændene».³⁷¹ Jurist Qvam (V) viste i 1896 også til gode erfaringer fra den amerikanske delstaten Wyoming:

«Wyoming er den største Stat i den civiliserede Verden, som har tilstaaet Kvinden lige Rettigheder med Manden, politisk og socialt i enhver Henseende lige Rettigheder, og den har kun høstet Gavn deraf, og efterhaanden har den ene Stat efter den ande i de engelsktalende Lande fulgt Wyomings Exempel».³⁷²

I følge guvernøren, beviste den «succesive Udvidelse for Mænd... at Ansvarligheden styrker hvert Individ's moralske Værd». Guvernøren hadde videre sagt at de i Wyoming hadde «fundet Kvinderne lige saa dugelig som Mændene til at undervise og opdrage vore Børn, Landets fremtidige Vælgere og Lovgivere. Hvorfor da ikke tage det næste Skridt? Hvorfor ikke tilstaa dem Stemmeret, som opplærer Fremtidens Vælgere?»³⁷³ Qvam viste også til England, hvor kvinner fikk kommunal stemmerett i 1869. Dette hadde gitt så gode erfaringer at en også diskuterte statsborgerlig stemmerett.

Folkehøyskolebestyrer Hægstad (V) tok i 1893-debatten til motmæle mot de som argumenterte med at konsekvensene ikke nødvendigvis ville bli de samme i Norge som i andre land. Om forholdene i Amerika, sa han følgende:

«Men det Senat, som man har i Amerika, hvorledes er det sammensat? Det er bygget paa almindelig Stemmeret, akkurat som Repræsentationskammeret ved Kongressen. Men det er ad indirekte Valg, det er det hele. Senatet bestaar af Medlemmer, som er valgt af hver enkelt Stats lovgivende Forsamling, men disse Staters lovgivende Forsamlinger er igjen valgt ved almindelig Stemmeret. Senatet i Amerika kan saaledes nærmest sammenlignes med Stortinget her i Norge; thi ogsaa vi er valgt paa denne indirekte Maade, men ikke engang gjennem almindelig Stemmeret som sidste Fundament. Når derfor Høire omtaler den Garanti, som skal være i Amerika, derved at man der har Senat, da er dette en Tale, som kun kan tjene til at kaste Folk Blaar i Øinene».³⁷⁴

³⁷¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1268. Wyoming var den første amerikanske delstat som I 1869 innførte stemmerett for kvinner.

³⁷² Odelstingsforhandlinger(1896) s.639-640

³⁷³ Odelstingsforhandlinger(1896) s.639

³⁷⁴ Stortingsforhandlinger(1893) s.1625

Med henvisning til Sverige, mente heller ikke jurist Hagerup (H) i 1900/01, at det var noen grunn til å frykte konsekvensene av kvinnestemmerett. I Sverige hadde skattebetalende kvinner hatt kommunal stemmerett siden 1862. Hagerup var opptatt av å få frem at innføring av kvinnestemmerett ikke var ensbetydende med samfunnsomveltning.³⁷⁵

«... man har ikke seet, at det har bidraget til, at det kommunale stel i nogen henseende er bleven skjøttet mindre forsvarligt der end hos os, og heller ikke har man seet, at det har bidraget til, at den svenske kvinde indtager nogen anden stilling inden huset, i hjemmet, end den norske».³⁷⁶

Siden Amerika lå fjernere, sa Hagerup videre at han derfor ikke hadde noen personlig kunnskap om stemmerettsforholdene der. Likevel, «de efterretninger, jeg har søgt at indhente derom, giver ingen støtte for den opfatning, at der har vist sig andet end en gavlig indflydelse».³⁷⁷ Jurist Abrahamsen (V) påpekte i samme debatt at det ikke var tvilsomt at amerikanerne var fornøyde med kvinnestemmerett.³⁷⁸

I 1906/07 viste jurist Castberg (AD) til en artikkel i et amerikansk tidsskrift, skrevet av en australsk kvinne. Artikkelen handlet om at kvinnestemmerett og kvinners deltakelse i offentligheten hadde hatt «... en væsentlig indflydelse paa lovgivningens omraade til at fremkalde reformer af moralsk og social betydning». Videre at kvinnestemmeretten skulle ha bidratt til å fremme «... den almene sans i familierne og ikke mindst i de konservative familier, hvor der tidligere... var liden drøftelse, lidet samtale om almene spørsmåal, men hvor dette er fulstændig forandret».³⁷⁹

I motsetning til motstanderne, mente tilhengerne at man over hele verden så en *voksende interesse* for kvinnesaken. I 1890 sa kjøpmann Lund (V) at interessen særlig vokste i England: «Vi ser der, hvorledes de første Mænd af begge Partier... har sluttet sig saa kraftig om denne Sag, at det vel ikke vil vare længe, før man der faar Stemmeret

³⁷⁵ Thue(1972) s.39

³⁷⁶ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.390

³⁷⁷ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.390

³⁷⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.342

³⁷⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3537

for Kvinder indført... Hvorfor skal da Norge vente...?»³⁸⁰ Etter optikus Krohn (V) syn i 1893 burde den sterke graden av folkeopplysning i Norge sammenlignet med andre land tilsi at vi skulle være tidlig ute med allmenn stemmerett for kvinner.³⁸¹

7.2 Forsiktighetsargumenter

7.2.1 Skrittvis utvikling

«Jeg er enig i retningen; men jeg er ikke enig i farten».³⁸² Utsagnet kommer fra jurist Arctander (V) i 1903/04-debatten og er betegnende for argumentene om skrittvis utvikling. Stadig flere representanter sa seg enige i, eller innså at, allmenn stemmerett for kvinner var det overordnede målet utover i debattperioden. Viktig for motstanderne ble da å bremse utviklingen. Argumentet om skrittvis utvikling ble brukt gjennom hele perioden, men ble særlig viktig etter at kvinnene hadde oppnådd begrenset kommunal-, og etter hvert også statsborgerlig, stemmerett. Debatten handlet i stadig større grad om *når* de videre stemmerettsutvidelsene skulle vedtas - ikke *om* kvinner i det hele tatt skulle gis stemmerett. Som jurist Castberg (AD) sa i 1906/07: «Det vanskeligste spørsmål i denne sag er ikke, hvorvidt kvinder bør faa stemmeret eller ikke, men i hvilken udstrækning det bør ske».³⁸³

Argumentet om skrittvis utvikling ble både brukt av de prinsipielle motstanderne av kvinnestemmerett og av dem jeg har betegnet som skeptikere. *Skeptikerne* mente at kvinnestemmerett prinsipielt var riktig, men ikke enda. Det er vanskelig å vurdere om skeptikerene i virkeligheten mente at kvinnestemmerett var riktig etter innføringen av kvinnestemmerett i begrenset form, eller om de forholdt seg til realiteten og tilpasset argumentasjonen. En del representanter var skeptikere gjennom hele perioden, og en del ga uttrykk ble det etter at begrenset kvinnestemmerett var innført. De prinsipielle

³⁸⁰ Stortingsforhandlinger(1890) s.1283-1284

³⁸¹ Stortingsforhandlinger(1893) s.1650

³⁸² Odelstingsforhandlinger(1903/4) s.740

³⁸³ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3532

motstanderne var stadig mot stemmerett for kvinner. I tillegg til å fremsette prinsipiell kvinnesynsargumentasjon, tok de også til orde for at stemmerett i alle fall ikke kunne innføres enda.

Argumentet om skrittvis utvikling ble fremsatt allerede i 1890-debatten. Jurist Arctander (V) presiserte at han var uenig med de konservative teologene Heuch (H), Hertzberg (H) og Hval (H), men at han var opptatt at utviklingen måtte skje skrittvis for å være bærekraftig:

«Jeg er imod Sprang ved Fastsættelse af Hovedvilkaarene for Samfundets Virksomhed, jeg er mod, at der gjøres Sprang, saavel naar Forholdet sees historisk, fra hvad der var, til hvad der nu skal blive, som naar man kun betragter det bestaaende og ser det alene kvantitativt an, ser, hvormeget bør der slippes ind, hvormange nye samfundsberettigede der føies til de gamle... den Fremgang, man skal være sikker paa at beholde, maa ske i smaa Skridt, Tilførselen af det nye maa ikke ske i større Tal, end at de nye Bestanddele kan fordøies af Samfundet uden nogen Overrumpling».³⁸⁴

Jurist Rynning (H) uttrykte seg på lignende måte i 1893. Han sa at han «... ikke [hørte] til de Konservative, som vil, at man aldrig skal utvide Stemmeretten... men... vil, at det skal skje suksessivt, eftersom Forholdene utvikler sig».³⁸⁵

Det ble fra skeptikerne pekt på at det hadde vært *Grunnlovens intensjon* at stemmerettsreglene skulle utvides suksessivt. Teolog Jakob Sverdrup (DMV) mente i 1893 at Riksforsamlingen nettopp var ledet av den «Grundtanke, at det her gjaldt at gaa forsigtig til værks».³⁸⁶ Jurist Thallaug (H) sa så sent som i 1911 at «... grundlovens § 112 gir tydelig anvisning paa veien, paa at man skal gaa skridtvis frem her».³⁸⁷

Gårdbruker Sveinsson (V) hevdet imidlertid i 1893 at «ingen af de senere Politikere har, tror jeg, været saa radikale som Eidsvoldsmændene. Det var ingen skridtvis og gradvis Udvikling i moderat Aand, som de hyllede, og deres politiske Arbeide maa saaledes selvfølgelig væres aldeles dømt af den moderate Domstol... Dersom vore Forfædre,

³⁸⁴ Stortingsforhandlinger(1890) s.1293

³⁸⁵ Stortingsforhandlinger(1893) s.1659

³⁸⁶ Stortingsforhandlinger(1893) s.1647-1648

³⁸⁷ Stortingsforhandlinger(1911) s.2615

som gav Grundloven, havde fulgt den politiske Lære om en skridtvis moderat Udvikling, som Repræsentanten [telolog Jakob Sverdrup (DMV)] hævdede som orthodox, saa havde vi visselig faaet en ganske anden Grundlov end den, som vi nu har». ³⁸⁸

Tilhengerne mente at dersom ønsket var en skrittvis utvikling i tråd med samfunnsutviklingen, var løsningen nettopp innføring av allmenn kvinnestemmerett. Jurist Lindboe (V) sa i 1895 at «... intet andet Skridt vil svare til Tidens Forandringer end det hele, fulde Skridt: almindelig Stemmeret». Utviklingen ble på denne måten skrittvis fordi det ville ta tid før alle tok i bruk stemmeretten sin. ³⁸⁹ Gårdbruker Jacobsen (V) hadde et lignende syn i samme debatt:

«... saa har man været redd for, at disse 200 000 skulde komme og borttage Retten for dem, som nu har den. Men jeg spørger, om Erfaringen har vist dette? ... Udvidelsen af Stemmeretten har gaaet skridtvis, og den vil ganske vist ud gennem Tiderne komme til at gaa skridtvis, det vil sige, at lidt efter lidt kommer de til, som har Bevisdsthed om, at de vil være med. De kommer, nogle da og nogle da, de kommer ikke 'stormende' med engang, som en Horde, der vil ødelegge det bestaaende». ³⁹⁰

Skeptikerne argumenterte videre med at stemmerettsutviklingen ikke kunne være annerledes for kvinner enn for menn. Den *skrittvis utviklingen av menns stemmerett* ble altså brukt som argument i kvinnes disfavør. Som skipsreder Gunnar Knudsen (V) sa i 1900/01, måtte «... kvindene... finde sig i at gaa den samme knudrete vei, som mændene har maattet gaa». ³⁹¹ I følge gårdbruker og jurist Konows (V) uttalelse i 1906/07 var «det... ikke, fordi man er uenig om principerne, men fordi, man ligesom ved stemmeretten for mænd, vil gaa skriftvis frem, og den fremgang vil gaa hurtigere, hvis man nu knæsetter sagen og gjennomfører... » begrenset statsborgerlig kvinnestemmerett. ³⁹² Gårdbruker Bryggesaa (V) sa i 1911-debatten at for å kunne argumentere på en slik måte angående kvinnestemmeretten, måtte den «seige,

³⁸⁸ Stortingsforhandlinger(1893) s.1654

³⁸⁹ Stortingsforhandlinger(1895) s.731

³⁹⁰ Stortingsforhandlinger(1895) s.743

³⁹¹ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.400

³⁹² Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3545

utholdende kamp» for allmenn stemmerett for menn, ha vært «berettiget». Kanskje kunne man argumentere for at den var det den gang tatt den lave allmennopplysningen i betraktning, men han benektet at en lignende motstand var berettiget nå.³⁹³

Det var nok aldri aktuelt ikke å gå veien om censusprinsippet. Flertallet mente at det å slippe alle til samtidig ville være en «upraktisk Ordning», som jurist Michelsen (H) sa i 1893.³⁹⁴ Og, sa jurst Thallaug i 1911, «... [k]unde mændene i saa lang tid klare sig med censussystemet, kan sagtens kvinderne klare sig i de faa aar, som her kan bli tale om at vente».³⁹⁵ Som nevnt tidligere var skeptikerne opptatt av at de økonomisk selvhjulpne ble gitt stemmerett først. Tilhengerne viste til censusprinsippets uheldige virkninger og pekte særlig på hvilke konsekvenser det hadde for gifte kvinner så lenge de lignet under ektemannen. Det var ingen grunn til å fastholde et problematisk prinsipp med den begrunnelse at utviklingen måtte være lik for kvinner som for menn.

Skeptikerne uttrykte videre uro ved å skulle ta forhastede beslutninger.

Stemmerettssaken måtte være *tilstrekkelig opplyst og utredet* før endring. Postmester Liljedahl (V) sa i 1896 at en ikke måtte «springe længer, end Staven rækker».³⁹⁶ Ellers ville det, som godseier Mathiesen (H) sa i 1900/01, bli «vanskeligt at overskue rækkevidden af de forandringer, man vil foretage».³⁹⁷ Borgermester Aug. Hansen (H) var en av dem som uttrykte sympati for saken, men likevel stemte nei til kvinnestemmerettsutvidelser i 1900/01 fordi «... nærmere opplysning, nærmere statistik og udredning...» var nødvendig, som borgermester Aug. Hansen (H) sa i 1900/01.³⁹⁸ Så sent som i 1911 sa arkitekt Surhke (H) at han mente man foreløpig burde «gjøre et pust

³⁹³ Stortingsforhandlinger(1911) s.2609

³⁹⁴ Stortingsforhandlinger(1893) s.1639

³⁹⁵ Stortingsforhandlinger(1911) s.2615

³⁹⁶ Odelstingsforhandlinger(1896) s.645

³⁹⁷ Lagtingsforhandlinger(1900/01) s.55

³⁹⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.404

i bakken og bli staaende ved den stemmeret for kvinder, vi nu har, ialfald endnu en tid».³⁹⁹

Tilhengerne ga uttrykk for irritasjon over forsiktighetsargumentasjonen, og kanskje særlig når den kom fra skeptikerne. Skeptikerne ble kritisert for å føre en inkonsekvent politikk. Som gårdbruker Sveinsson sa i 1900/01: «Der bliver argumentert i vest, og saa stemmes der i øst».⁴⁰⁰ Redaktør Buens (AP) uttalelse i 1911 er også betegnende:

«Jeg synes ikke, hr. [jurist] Hagerup Bull [H] skal forundre sig saa svært over, at han kunde bli misforstaaet; for det er vanskelig selv for en høiesteretsassessor at klare det, som er umulig. Han sa, at politisk indsigt vindes først ved politisk indflydelse, og den politiske indflydelse faar man først gennem stemmeretten. Og samtidig sa han, at det var ønskeligt, at alle fik politisk indsigt; men for øieblikket vilde han ikke gi kvinderne politisk stemmeret. For øieblikket vil han altsaa ikke, at de skal ha politisk indsigt, det er hele kvintessenen av hans tale. Hvis det ikke var saa bedrøvelig som det var, vilde det være saare fornøielig at lægge mærke til høires talere i stemmeretsspørsmålet nu, de slaar piruetter, saa det er ganske morsomt at se paa, de vet ikke, hvordan de skal belægge sine ord engang: selvfølgelig, sier høire, vi er blit demokrater, kvinderne skal ha stemmeret, det er bare det, at de skal ikke ha den nu – det er jo et standpunkt, som ikke er saa godt at forsvare».⁴⁰¹

7.2.2 Samfunnsutvikling

I tillegg til at utviklingen av stemmerett for kvinner måtte gå skrittvis, måtte den også være i tråd med utviklingen av samfunnet for øvrig. Samfunnsutviklingsargumentet ble brukt både for og mot kvinnestemmerett gjennom hele perioden.

Gårdbruker Foss (V) sa allerede i 1895 at samfunnsutviklingen tilsa at kvinnene ble inkludert i offentlig politikk. Han mente at det neppe var uenighet om at både staten og den enkelte mann hadde plikt til å oppdra og utdanne kvinnen slik at hun kunne oppnå en selvstendig stilling i samfunnet:

«Derfor har ogsaa Lovgivningen aabnet Kvinderne Adgang til de fleste af Livets Stillinger, ja man har endogsaa aabnet Dørene til Universitetets Læsesale, saa at hun nu kan tilegne

³⁹⁹ Stortingsforhandlinger(1911) s.2609

⁴⁰⁰ Lagtingsforhandlinger(1900/01) s.68-69

⁴⁰¹ Stortingsforhandlinger(1911) s.2621

sig Kunst og Videnskaber. Dette har ogsaa havt til Følge, at Kvinden allerede er indtraadt i de forskjellige Livsstillinger; man finder Kvinder i Stillinger ligefra almindelige Arbejdsker og op til privatpraktiserende Læger».⁴⁰²

Jurist Lindboe (V) mente i samme debatt at «... det vilde være et trist Vidnesbyrd om vor Forfatning og vor Udvikling, hvis ikke den Tid, som er gaaet, siden Forfatningen blev til, hadde bragt disse gamle Regler til at sprænges».⁴⁰³ Siden samfunnet hadde utviklet seg siden 1814, mente han det var «et glædeligt Vidnesbyrd, at den Frihed, vor Forfatning har givet os, har virket saaledes... at der er steget nye Krav i Kraft af netop den Udvikling, Friheden har skabt... Det er Grundlovens egen Gjerning, som har sprængt dens Stemmeretsregler; den har forsaavidt opfyldt sin Bestemmelse». Den rike utvikling siden 1814, «må medføre endring i reglene».⁴⁰⁴

Etter hvert som kvinnene stadig trådte inn i nye stillinger i den offentlige sfære ble kvinners nye samfunnsrolle brukt som argument for kvinnestemmerett. I tillegg til å være et bevis på at kvinner egnet seg for det offentlige liv, var samfunnsrollen et tegn på at kvinnestemmerett var i tråd med samfunnsutviklingen. Som teolog Eriksen (AP) sa i 1906/07 har «... vort samfund... mer og mer brutt ned alle de kunstige skranker, som satte hindringer i veien for kvindernes indtrængen paa forskjellige områder...».⁴⁰⁵

Boktrykker Chr. Knudsen (AP) minnet i samme debatt om kvinners voksende stilling i både vitenskapen og i næringslivet. De har like formelle muligheter til utdanning som menn og de kan arbeide som advokat og lege. Kvinner hadde også blitt delaktige i den kommunale administrasjon, i skolestyret, i skoletilsynet, i vergerådet, i fattigrådet og i kommunestyret. Endelig hadde kvinner blitt valgbare som rettsvitner, lagrettemenn og domsmenn.⁴⁰⁶ Chr. Knudsen konkluderer:

⁴⁰² Stortingsforhandlinger(1895) s.710

⁴⁰³ Stortingsforhandlinger(1895) s.704-705

⁴⁰⁴ Stortingsforhandlinger(1895) s.704-705

⁴⁰⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3544

⁴⁰⁶ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3527

«Det, at i 1907 norske mænd erkjender kvindens ligeberettigelse, *statspolitisk seet*⁴⁰⁷, det er for øvrig bare et logisk og nødvendigt følgeresultat af den udvikling, som i den sidste menneskealder har paagaet og fyldbyrdet sig i kvindernes samfundsmæssige stilling».(min uth).⁴⁰⁸

Motstanderne var ikke enig i hvordan tilhengerne beskrev samfunnsutviklingen og betydningen dette skulle ha for stemmeretten. Teolog Malm (H) ga i samme debatt uttrykk for et mer negativt syn på utviklingen:

«Den moderne kvinde er ganske sikkert ikke mer intelligent, end kvinden har været før. En ting kan man sige, og det er, at de er sygeligere end før, at de er daarlige udrustet end før, men mer intelligente er de ikke. Ligesaa lidet som overhovedet mandens intelligens er større i dette øieblik, end den var i oldtiden».⁴⁰⁹

Heller ikke gårdbruker Schanche (SP) mente at samfunnet var rustet for allmenn kvinnestemmerett. Dersom allmenn stemmerett virkelig var et prinsipp som burde inkorporeres i statsforfatningen, måtte man «... i ethvert fald give tid og lade det modnes og udvikles ad naturlig vei paa tryggere og solidere maade end hidtil er skeet».⁴¹⁰

7.2.3 Erfaring

Motstanderne mente at kvinnestemmerett måtte være betinget av at *erfaring* tilsa at endring i stemmerettsreglene var hensiktsmessig og riktig. Skeptikerne mente at ytterligere utvidelser av kvinnestemmeretten måtte være betinget av at erfaring med den begrensede kvinnestemmeretten som allerede var innført tilsa utvidelser. Enkelte refererte til Grunnloven § 112 og viste til at endringsregelen stilte krav om *erfaring* i tråd med Grunnlovens *ånd og prinsipper*. Tilhengerne mente derimot at erfaring tilsa at både kvinnestemmerett i seg selv, og videre utvidelser, var hensiktsmessig, og som vist, i tråd med samfunnsutviklingen for øvrig. Endelig minnet tilhengerne om

⁴⁰⁷ Med «*statspolitisk seet*» siktet Chr. Knudsen til innføringen av begrenset statsborgerlig kvinnestemmerett i 1906/07.

⁴⁰⁸ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3527

⁴⁰⁹ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3542

⁴¹⁰ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3543

vanskelighetene med å få konkret erfaring om noe som enda ikke var utviklet. Til syvende og sist måtte allmenn stemmerett kvinnestemmerett besluttes uten full oversikt over alle tilsiktede og utilsiktede virkninger.

I 1895-debatten sa skolebestyrer Ullmann (V) at «Erfaring har fjernet den Frygt, som man anstrængte sig at fremkalde mod Kvinders Stemmeret; den har bevist at Kvinden er istand til at gjøre en maadeholden, hæderlig og nyttig Brug af sin Ret og har bragt Forvirrig i Rækkerne blant Kvindesagens Modstandere».⁴¹¹

Gårdbruker Bergan (V) sa i samme debatt at det var «... noget opdragende og forældrende» i det å ta ansvar, herunder ha stemmerett. Han hadde i alle fall den «Erfaring... at efter hvert som Folk kommer ind i det offentlige Liv og føler Ansvaret paa sig, da bliver de mere forsigtige, mere omtænksomme».⁴¹² Slik ble erfaring på andre områder brukt for å bygge opp under argumentet om at kvinnestemmerett ikke var risikabelt, i tillegg til at erfaring tilsa at det var riktig.

Jurist Schweigaard (H) mente på sin side i 1895 at det ikke var gitt at stemmerettsreglene til enhver tid var de rette, men siden forrige stemmerettsutvidelse skjedde så nylig, «... er det Grund til at lade Grundlovens Bestemmelse om, at den ikke bør forandres, før man har Erfaring om Forhandlingenes Nødvendighed, gjælde; jeg tror, *man bør blive staaende ved, hvad man nu har*. Det tror jeg er en *sund Udvikling*».(min uth.).⁴¹³

I 1906/07 ba teolog Malm (H) Stortinget om å vente med videre utvidelser i påvente av erfaring:

⁴¹¹ Stortingsforhandlinger(1895) s.739

⁴¹² Stortingsforhandlinger(1895) s.721

⁴¹³ Stortingsforhandlinger(1895) s.712. I og med at Schweigaard viser til «forrige utvidelse» kan det tenkes at han hadde stemmerett for menn i tankene. Uttalelsen er likevel betegnende for erfaringsargumentasjonen i relasjon til kvinnestemmerett, og ikke desto mindre kan han ha siktet til stemmerett både for kvinner og menn.

«Lad os se paa, hvorledes statsorganisationen arbejder etter folkets frigjørelse i 1905, lad forholdene faa tid til at fæste sig, lad kvinden arbeide i kommunen indtil videre og lad os – hvis galt skal være, prøve med at udvide stemmeretten der, før vi giver kvindene adgang til statens styrelse. Jeg skulle tro, det vilde være *i Grundlovens aand at hente lidt mer erfaring* om kvindenes offentlige evner, førend man gik til den i alle andre selvstændige stater hidtil ukjendte foranstaltning at give kvindene politisk stemmeret og valgbarhed».(min uth.).⁴¹⁴

Malm var som nevnt ikke av den oppfatning at kvinnenes underskriftskampanje i 1905 ga erfaring til gunst for kvinnestemmeretten, jf. punkt 6.2.2.

Gårdbruker Bryggesaa (V) reagerte på Malms syn på underskriftskampanjen i 1905. Som nevnt mente han at den både dokumenterte at kvinner hadde evner til politisk deltakelse og at det viste at deres politiske syn ikke avvek fullstendig fra menns syn.⁴¹⁵ Han irriterte seg også over at Malm ikke så at all erfaring om kvinners rolle i samfunnet for øvrig nettopp tilsa at kvinnestemmerett var riktig:

«De har saavel paa de høiere som lavere skoler vist, at de i intelligens staar fuldstændig ved siden af mændene, og de har faaet tro paa, at de ogsaa i det praktiske liv skal kunne lægge sin intelligens or dagen. Ved denne udvikling baade på det materielle og aandelige omraade har kvinderne indtaget en ganske anden stilling i samfundet end tidligere, og kravet paa stemmeret har derfor ganske naturlig vokset frem».⁴¹⁶

I tråd med Grunnloven § 112 ville arkitekt Suhrke (H) fortsatt avvente erfaring i 1911. Som han sa, «... [v]iser erfaring at nogen del av denne kongeriget Norges grundlov bør forandres, skal forslag derom o.s.v. Den siger altså, at man bør høste erfaring... Det er vel ingen som kunne paastaa, at man har høstet nogen erfaring, som skulde gaa i den retning, at der nu bør foretages noen forandring?»⁴¹⁷

Gårdbruker Bryggesaa (V) uttaler seg også om erfaring i samme debatt. Han foretar imidlertid en liten vri på erfaringsargumentasjonen:

«Man kunde ha frygtet for, at de [kvinnene] muligens vilde ha kommet til at stille krav om selv at bli med i kommunestyrene og i denne forsamlig i en større utstrækning, end

⁴¹⁴ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3527

⁴¹⁵ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3532

⁴¹⁶ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3531

⁴¹⁷ Stortingsforhandlinger(1911) s.2609

tilfældet har været. Men erfaring har vist, at de paa en ganske fornuftig og rimelig maate har visst at begrænse sine krav. Det synes jeg, er et av det mest talende vidnesbyrd for, at man med tryghed kan gaa til at la samtlige disse kvinder bli stemmeberettiget».⁴¹⁸

En kan spørre seg om Bryggesaa faktisk ikke ønsker en større kvinnelig deltakelse i det offentlige liv, eller om han sier dette for å overbevise den annen part om at allmenn kvinnestemmerett ikke får de konsekvensene som motstanderne har fryktet.

Endelig påpekte boktrykker Chr. Knudsen (AP) i 1911 at erfaring viste at det gikk litt raskere å få politisk innsikt «... i våre dager enn i forrige århundre for bøndene. I dag er politikk et vanlig samtaleemne for kvinner som menn, og det gaar derfor ikke på samme sene måte å skaffe seg politisk innsikt i våre dager som tidligere.»⁴¹⁹ Denne erfaringen måtte medføre at også stemmerettsutviklingen gikk raskere for kvinner enn menn.

⁴¹⁸ Stortingsforhandlinger(1911) s.2611

⁴¹⁹ Stortingsforhandlinger(1911) s.2615

DEL IV – Stortingsdebattene i et fugleperspektiv

8 Avsluttende vurderinger og merknader

8.1 Juristenes rolle i stortingsdebattene

Gjennomgangen av stortingsreferatene vitner om at juristene bidro til å løfte diskusjonene opp på et høyere saklighetsnivå. *Saklighet* er et problematisk begrep, og hva som er saklig i juridisk forstand kan skille seg fra hva som er saklig i en politisk debatt.⁴²⁰ Med argumentasjonen om kvinnestemmerett som eksempel, vil nåtidens jurister gjerne forstå vurderinger av Grunnlovens endringsregel i relasjon til stemmerettsutvidelser som mer saklige enn negative vurderinger av kvinners naturgitte egenskaper og samfunns plassering. Et relativt tydelig skille i kvinnestemmerettsdebattene kan i så henseende trekkes mellom juristene og teologene. Ettersom argumenter på grunnlag av et biologisk deterministisk syn på kvinner - at kvinner er uttrykk for sin eggcelle – ble fremsatt i høy grad, er det naturlig at argumentasjonen generelt ble oppfattet som saklig i debattperioden.⁴²¹ Det som i alle fall kan slås fast, er at juristene bidro med å løfte debatten på et *juridisk saklig* nivå.

Juristene trakk frem juridiske aspekter ved stemmerettsdebatten, i tillegg til å prege den videre diskusjon av disse. To eksempler er diskusjon om borgerbegrepet i Grunnloven § 50 og om innføring av kvinnestemmerett var i tråd med Grunnloven § 112. Juristene var uenige i tråd med partiskillet Høyre og Venstre.

Om *borgerbegrepet i Grunnloven § 50* mente Qvam (V) at det ikke fantes begrunnelse for å forstå borgerbegrepet i Grunnloven § 50 ensbetydende med «mannkjønn» og at bestemmelsen derfor alltid hadde blitt feiltolket, jf. punkt 4.2.1. Schweigaard (H) mente på sin side at en måtte forholde seg til hva Eidsvollsmennene, senere Storting og

⁴²⁰ Saklighet i juridisk argumentasjon, Eckhoff(2001) s.372 flg.

⁴²¹ Biologisk determinisme, Moi(2002) s.40.

juridisk litteratur hadde ment og fortsatt mente om spørsmålet. Alle tre kilder ledet til at «borger» utelukkende måtte forstås som menn.

Schweigaard var opptatt av å vise lojalitet overfor lovgiver, og dermed av å tolke ordlyden strengt i tråd med lovgivers mening og ut fra tiden den ble forfattet.⁴²² Det var Schweigaard som i størst grad forholdt seg til samtidens syn på grunnlovstolkning, i alle fall med utgangspunkt i T.H. Aschehous syn. Aschehoug skrev at Grunnloven skiller seg fra andre lover ved sin «større Urokkelighed og Hellighed».⁴²³ Han skrev videre:

En anden Sag er det, at man maaskee noget sjeldnere kan paavise fuld Hjemmel til at fravige Grundlovens end mange andre Loves Ord.... Herfra kan der ikke sees bort ved Fortolkningen af den skrevne Lov. Det flyder af al Retsdannelses Natur, at man ikke uden overveiende Grunde kan fravige en Forståaaelse af Grundloven, som har faaet Hævd i vort constitutionelle Liv.⁴²⁴

Diskusjonen om Grunnloven § 112 handlet om stemmerettsutvidelser var i tråd med Grunnlovens «aand og principer». Mens Lindboe (V) mente at Grunnlovens folkesuverenitetsidé uttrykt i § 49 måtte forstås ut fra den tiden den skulle virke i, mente Schweigaard (H) at en måtte forholde seg til Eidsvollsmennenes hensikt om å begrense folkestyret da de forfattet Grunnloven, jf. punkt 4.2.2.⁴²⁵

Det var hovedsakelig jurister som bidro til disse to diskusjonene. Ved at de tok opp spørsmålet om en skulle forstå retten i tråd med samtiden eller i tråd med forfatternes intensjoner, tok de opp det rettslige aspektet ved det spørsmålet om kvinnestemmerett for mange handlet om: innebar samfunnsutvikling og erfaring at retten burde endres, eller burde stemmerettsreglene konserveres i tråd med den fra naturens side gitte arbeids- og kjønnsfordeing? Skulle demokratiet utvides til også å omfatte kvinner, eller måtte det begrenses i tråd med hvordan det opprinnelig var etablert?

⁴²² Målsettinger ved lovtolkning, Eckhoff(2001) s.152.

⁴²³ Aschehoug(1875) s.62-64

⁴²⁴ Aschehoug(1875) s.62-64. Om grunnlovstolkning i dag, se Fliflet(2005) s.23.

⁴²⁵ Formålsbetraktninger i lovtolkning i Eckhoff(2001) s.101 flg. Variasjoner i språkbruk over tid, Eckhoff(2001) s.61og Fliflet(2005) s.23.

Juristene fremsatte hovedsakelig prinsipielle argumenter – både for og mot kvinnestemmerett. Disse kom gjerne til uttrykk gjennom rettferdighets, -likebehandlings, - eller samfunnsnyttebetraktninger. Hagerup (H) og Arctander (V) er eksempler på jurister som anvendte rettsferdighetsbetraktninger i sin argumentasjon, jf. punkt 4.3. For begge hadde rettferdigheten likevel sine begrensninger. Arctander tok til orde for kjønnsrettferdighet. På grunnlag av samfunnsnyttehensyn mente han likevel ikke at stemmeretten skulle gjøres allmenn, jf. punkt 4.3. Hagerup hadde et lignende syn, og skilte tydelig mellom den kommunale og den statsborgerlige stemmeretten. I kommunen, hvor politisk deltakelse var så nært tilknyttet økonomiske vurderinger, hadde de skattebetalende – både kvinner og menn – et åpenbart rettferdighetskrav på stemmerett, jf. 5.3.2.

Det er grunn til å påpeke at juristene likevel ikke alltid fremførte prinsipielle argumenter. Engelhart (V) uttalte eksempelvis at selv om det ikke fantes prinsipielle argumenter for forskjellsbehandling av kvinner og menn, måtte en ta de reelle samfunnsforholdene i betraktning ved utforming av stemmerettsregler, jf. punkt 5.1.2.

Debattene viser også at jurister ved flere anledninger påpekte inkonsekvens og motsigelser hos den annen parts argumentasjon. Castberg (AD) syntes for eksempel at motstandernes utspill om at kvinnen var fysisk underlegen mannen, samtidig som det ble vist til undersøkelser hvor kvinner hadde vist seg å være de sterkeste, var besynderlige, jf. punkt 5.1.1.

Det var særlig i forbindelse med argumentasjon knyttet til kvinne -og menneskesyn samt de individ- og samfunnsorienterte argumentene at juristenes rolle er fremtredende. Når det kom til erfaring fra utlandet og forsiktighetsargumentene, fremstår forskjellene i argumentasjonen mindre.

Ved å komme med kvalifiserte vurderinger av samtidens rettstilstand, rettshistorisk utvikling, hensiktsmessighets- og rimelighetsbetraktninger, er det grunn til å tro at de hadde en oppdragende rolle på Stortinget.

Selv om juristene hadde kvalifiserte innspill gjennom debatten til fordel for begge sider av stemmerettssaken, var de imidlertid ikke utelukkende populære blant sine meddebattanter. Skolebestyrer Ullmann (V) tok i 1893 til motmæle mot dem som fryktet at allmenn stemmerett ville medføre en nasjonalforsamling ute av stand til å drive forstandig økonomisk politikk. Han sa:

«Det eneste, jeg kunde tenke mig i den Retning skulde blive Følgen af almindelig Stemmeret, var dette, at vi slap for en hel Del Regjereri, som vi nu har, idet Juristerne styrer meget mer her i Landet, end de burde gjøre, og meget mer, end de vilde komme til at gjøre, hvis vi fik almindelig Stemmeret».⁴²⁶

Et lignende eksempel er redaktør Buens (AP) kritikk av Hagerup Bull (H), jf. punkt 6.2.1. Jeg har imidlertid ikke funnet andre lignende utsagn. Generelt gir debattene inntrykk av at verken juristene selv eller de andre representantene forholder seg til juristene på noen særegen måte. De eneste som gjør et poeng ut av sin bakgrunn er arbeiderne, som uttrykker et særlig ansvar for å argumentere for *allmenn* stemmerett.

8.2 Utviklingslinjer

8.2.1 Partiholdninger

Hele debattperioden kjennetegnes av et overordnet partiskille mellom Høyre og Venstre. Mens Venstre generelt ønsket å ansvarliggjøre samfunnsmedlemmene gjennom politiske rettigheter, mente Høyre at det var mest hensiktsmessig å holde deler av befolkningen utenfor den lovgivende forsamling for å sikre stabile samfunnsforhold.⁴²⁷ Dette må likevel nyanseres. Ikke alle representantene stemte i tråd med majoriteten i partiet. Illustrerende er jurist Hagerups (H) innlegg i 1900/01. Han mente at stemmeretten aldri hadde vært et partispørsmål, men et sosialt spørsmål hvor partimedlemmene hadde ulike meninger.⁴²⁸ Han sa følgende:

⁴²⁶ Stortingsforhandlinger(1893) s.1642

⁴²⁷ Worm-Müller(1933) s.117

⁴²⁸ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.415

«Jeg vil for mit vedkommende sige, at jeg har dannet mig min opfatning ganske uafhængig af, hvorledes mit parti gennem tilderne har stillet sig. Jeg tiltræder det konservative partis arv i den henseende fuldtændig med det, man med et juridisk udtryk kalder *beneficium inventarii*, og jeg agter ikke at undersøge, hvorvidt det konservative parti gennem tiderne har været et demokratisk parti».⁴²⁹

Ettersom Hagerup var en av de mest radikale høyrerepresentantene i kvinnestemmerettsdebatten, er ikke dette utspillet overraskende. Han argumenterte for kvinnestemmerett på bakgrunn av at kvinner hadde spesielle evner og interesser som samfunnet hadde nytte av, ved siden av at kvinner hadde et rettferdighetskrav på stemmerett dersom hun var økonomisk selvhjulpen, jf. punkt 4.3.

Høyre og Venstre ble utover i perioden delt opp slik at hovedpartiene ikke lenger var de eneste premissleverandørene. I det følgende forholder jeg meg likevel til den grove inndelingen.

Felles for *høyrerepresentantene* var at de anså stemmerett som en *borgerrett* som måtte *begrenses* i tråd med hva som var *nyttig for samfunnet*. En ønsket å fastholde den siste effektive og konservative garanti - stemmerettssystemet fra 1814/1884 - som fungerte som en bremsekloss mot det «masseherredømme» partiet fryktet kunne komme med allmenn stemmerett.⁴³⁰

I 1890-debatten sto arbeidsdelingsprinsippet sentralt for Høyre. Kvinnestemmerett ville være til skade for samfunnet ettersom det var i strid med den rette og naturlige arbeidsdeling mellom kvinner og menn. Som jeg har redegjort for i punkt 5.3 var teologene tydelige i sine uttalelser på dette punkt. Den eneste høyrerepresentanten som eksplisitt ikke vurderte stemmerettens samfunnsnytte var biskop Heuch. Han mente at «Nyttehensyn» ikke kunne tas på bekostning av «Anordninger fra Guds Vilje».⁴³¹ Argumentet om arbeidsdelingsprinsippet avtok utover på 1890-tallet.

⁴²⁹ Odelstingsforhandlinger(1900/01) s.359. Se lignende uttalelse fra jurist Qvam (V), jf. pkt.6.2.1.

⁴³⁰ Kaartvedt(1884) s.158-160

⁴³¹ Stortingsforhandlinger(1890) s.1276

Det gikk langt mellom innleggene fra høyrerepresentanter utvoer på 1890-tallet. En forklaring kan være at stortingsdebattene dominerte spørsmålet om stemmerett for kvinner og menn, jf. 1.2. Jurist Schweigaard sa i 1895 at «dens [kvinnestemmerettens] Løsning forekommer mig, i det mindste under vore Samfundsforhold fortiden, ikke at være meget nær».⁴³² At Høyre anså kvinnestemmerett som uaktuell politikk bidro til at den fikk mindre oppmerksomhet enn stemmerett for menn. Dette endret seg etter 1898. Allerede i 1900/01 stemte 28 høyremenn for begrenset kommunal kvinnestemmerett.

Utover på 1900-tallet delte Høyre seg. Lengst til høyre sto de som mente at kvinner overhodet ikke burde delta i det offentlige liv, for eksempel jurist Frøstrup og teolog Malm. Malm la i 1907-debatten fortsatt frem prinsipielle argumenter om kvinnens intellektuelle underordning som hadde vært fremtredende i 1890-debatten, jf. punkt 5.2.3. Ettersom debatten for de fleste høyrerepresentanter i 1906/07 handlet om når og ikke *om* kvinner skulle tilkjennes politiske rettigheter, fikk han lite respons. På motsatt side sto de som fremhevet økonomisk selvhjulpne kvinners rettferdighetskrav på stemmerett, for eksempel jurist Hagerup. *Allmenn* kvinnestemmerett måtte imidlertid vente. I den siste egentlige debatten i 1911 fastholdt høyrerepresentantene fortsatt sine forsiktighetsargumenter. I 1912 ble kvinnestemmerett oppført på Høyres valgprogram, og i 1913 stemte samtlige høyrerepresentanter for allmenn kvinnestemmerett.

Tatt hele debattperioden i betraktning, finner vi alle argumenttyper representert hos høyrerepresentanter, med unntak av menneskerettighetsargumentet.

Felles for *venstrerepresentantene* var at de hadde en prinsipiell demokratisk innstilling som innebar et krav om innføring av stemmerett for kvinner. Deres tro på folket gjorde at de ikke så behov for konservative garantier – slike var det derimot bruk for dersom stemmeretten ikke var allmenn, jf. punkt 5.2.5. Ut fra fremlagte forslag, argumentasjon og stemmegivning kan en slå fast at det var Venstre som kjempet kvinnestemmerett gjennom.

⁴³² Stortingsforhandlinger(1895) s.712

Også Venstre delte seg i ulike fraksjoner og var innbyrdes uenige om hvorfor og hvordan kvinnestemmerett skulle innføres. De mest moderate tok til orde for en skrittvis utvikling i tråd med samfunnsutviklingen, og at en begrenset kvinnestemmerett ville være mest samfunnsnyttig, slik for eksempel jurist Arctander og redaktør Lavik. Lenger mot venstre sto de som mente at kvinner hadde et klart rettferdighetskrav på stemmerett på linje med menn, og at kvinners eventuelle manglende interesse og evne for politikk ville avhjelpest nettopp ved stemmerett, slik for eksempel teolog Eiesland. Lengst mot venstre sto de som mente at stemmerett var en menneskerettighet, som for eksempel skolebestyrer Ullmann og kjøpmann Lund. Spørsmålet om kvinnestemmerett var samfunnsnyttig ble mindre betydningsfullt, selv om de mente det også var tilfellet.

Hyppigheten av innlegg om kvinnestemmeretten sank også for Venstre på 1890-tallet. Den naturlige forklaring på dette er at det fremsto viktigere å få gjennom allmenn stemmerett for menn i første omgang. Mannsstemmeretten kan sies å ha vært en større partisak enn kvinnestemmeretten. Jurist Blehr (V) sa i 1896 at et forslag om allmenn kommunal stemmerett for kvinner ville «være absolutt drøpende for selve Forslaget om almindelig kommunal Stemmeret [for menn]». ⁴³³

Mot slutten av debattperioden var Venstre enige om at kvinnestemmeretten måtte gjøres allmenn og allmenn stemmerett for kvinner ble inntatt i Venstres valgprogram i 1909. Med unntak av de negative kvinne- og menneskesynsargumentene, finner vi alle argumenttyper også hos venstrerepresentantene.

8.2.2 Linjer og trekk i argumentasjonen

Til en viss grad endret argumentasjonen seg i løpet av debattperioden. Representantenes argumentasjon knyttet til deres kvinne- og menneskesyn er det klareste eksempelet i så måte. 1890-debatten bar preg av å være en prinsipiell kvinnesynsdebatt. Selv om det

⁴³³ Odelstingsforhandlinger(1896) s.646

finnes en rekke senere eksempler på argumenttypen – særlig fra teolog Malm (H) i 1906/07-debatten - avtok den prinsipielle kvinnesynsargumentasjonen overraskende raskt. Forklaringer blir ikke annet enn spekulasjoner. Det kan tenkes at stadig færre hadde en negativ oppfatning av kvinners natur, i alle fall en oppfatning av at kvinners underlegne natur skulle være determinerende for samfunnsstrukturen. All den tid flere og flere stemte for allmenn kvinnestemmerett, må det være tilfellet. Siden enstemmighet først ble oppnådd i 1913 er forklaringen imidlertid ikke tilstrekkelig. Det kan tenkes at motstandere av taktiske årsaker tenkte de var bedre tjent med å bruke andre argumenttyper. Det vil i så fall være i tråd med at representantenes kvinne- og menneskesyn *gjennomstyrte* den øvrige argumentasjon, se punkt 8.2.3.

Argumentene om erfaring fra utlandet var mest fremtredende tidlig i debattperioden, se punkt 7.1.1. Samfunns- og individorienterte argumenter preget i større grad hele debattperioden, mens forsiktighetsargumentene var mest fremtredende i de siste debattene, se punkt 7.2.

Jeg har avgrenset mot et skarpt skille mellom argumentasjonen *angående kommunal- og statsborgerlig stemmerett*, jf. punkt 1.2. Av hensyn til oversikten vil jeg likevel berøre dette skillet kort avslutningsvis. Det synes som at representantene anså kommunal stemmerett å være av mer praktisk karakter enn statsborgerlig stemmerett, jf. punkt 4.3, 6.1.1 og 7.1.2. Å stemme og å være valgbar ved Stortinget – landets øverste politiske organ - var beheftet med større ansvar. Kanskje spilte det også en rolle at Norge var i en sterk og viktig nasjonal utvikling. Stortingets beslutninger i relasjon til unionen med Sverige kunne få dyptgripende konsekvenser. Representantene kan ha vurdert kvinners deltakelse i beslutningsprosessene i Stortinget som 'mer risikabelt'. Slike 'risikobetraktninger' kan imidlertid også ha fungert som en hvilepute. Jurist Qvams (V) uttalelse «Vi er et lidet Folk, vi har ikke Raad til at gjøre os mindre, end vi er», viser at han tvert imot vurderte kvinners deltakelse selvstendighetskampen som viktig, jf. punkt 6.2.3.

Når det gjelder «tonen» i debattene er det ikke alltid enkelt å vurdere hva som er pragmatikk, taktikk og tilpasninger til den politiske situasjon. Inntrykket mitt er at det tidvis var høy temperatur i stortingsalen, og at representantene ikke sjelden sparket fra seg, også på bekostning av meddebattanter. Dette gjaldt representanter fra alle partier. Jurist Rynning (H) mente for eksempel at det 'går rundt' for skolebestyrer Ullmann (V) i 1893:

«Han er ikke anlagt for det faktiske, absolutt ikke... det eksisterer kun i Hr. Ullmanns Hjerne. Han er, som sagt, ikke anlagt for det faktiske, det går rundt for ham; han arbeider med sine egne Fantasier... Nei, den Kjærlighed til de Smaa i Samfundet, som man fører i Munden ved alle Leiligheder, giver jeg ikke stort for».⁴³⁴

Ullmann var selv tydelig i sine betraktninger, blant annet overfor teolog Heuch (H):

«De [kvinnene] bryr sig ikke længer om Sukkergodt, og naar Hr. Biskop Heuch staar og uddeler Sukkertøi i Bundevis, vil de ikke have det; thi de har faaet formeget af det. Det de bryr sig om, er kraftig Husmandskost, saa de kan faa Kraft til at deltage i Arbeidet».⁴³⁵

Et siste eksempel er teolog Malm (H) som i 1906/07 kritiserte jurist Castbergs (AD) taleferdigheter:

«Han er saa grusommelig kjedelig at høre paa, at det næsten ikke er til at holde ud! Det er en opspikning af sagen – i det ene øieblik siger han det ene, og i det andet øieblik er det det modsatte, som fremføres. I virkeligheden hænger det ikke sammen – undtagen den tendens, som gaar gjennem det hele: jeg maa sørge for her at tale for, at arbeiderkvinderne kan faa stemmeret».⁴³⁶

Selv om innleggene med dagens blikk tidvis kan gi inntrykk av å være usakelige, gir talemåte, argumentasjonsform og temperatur samtidig et inntrykk av et enormt engasjement.

8.2.3 Kjønnsperspektiv

Som vist i del III, gir argumentasjonen i debattene et klart inntrykk av at både motstandere og tilhengere brukte *forskjellsargumentasjon* i mye større grad enn

⁴³⁴ Stortingsforhandlinger(1893) s.1658

⁴³⁵ Stortingsforhandlinger(1890) s.1286

⁴³⁶ Stortingsforhandlinger(1906/07) s.3540

likhetsargumentasjon. I del III så vi også at alle representantene forholdt seg til et *dualistisk* bilde av mennesket og at de aller fleste snakket om kjønnsforskjellene som *naturskapte*, jf. punkt 2.1.

Som nevnt i forrige punkt forstår jeg argumentasjonen slik at representantenes kvinne- og menneskesyn preget deres øverige argumentasjon i sterk grad. Dette er på grunnlag av følgende observasjoner:

Det var ingen representanter som ga uttrykk for et negativt kvinnesyn, som samtidig argumenterte for kvinnestemmerett på grunnlag av menneskerettighets- eller rettferdighetsargumentasjon. Det var heller ingen som ga uttrykk for et negativt kvinnesyn, og likevel argumenterte for kvinnestemmerett på grunnlag av positiv norsk eller utenlandsk erfaring. Fra motsatt synsvinkel var det ingen som ga uttrykk for et negativt kvinnesyn, som likevel mente at det ville være samfunnsnyttig å legge til rette for offentlig deltakelse på tross av foreløpig manglende erfaring med dette. Det var heller ingen tilhengere som argumenterte med samfunnsorienterte argumenter, positiv erfaring fra utlandet eller individorienterte argumenter, og samtidig ga uttrykk for et negativt kvinnesyn. Det siste må imidlertid presiseres. Enkelte ga uttrykk for at kvinner ikke nådde menns intellektuelle nivå, men at kvinner i alle fall hadde tilstrekkelige evner til politisk deltakelse.

Disse observasjoner gir grunn til å hevde at argumentasjonen i stor grad preges av representantenes syn på kvinner. Med dette mener jeg ikke at andre argumenter ikke preger debatten. Etter mitt syn bar imidlertid motstandernes argumentasjon generelt preg av at de lot sitt syn på kvinner som underlegne dominere sitt syn på samfunnsorganiseringen. Også tilhengers argumentasjon var preget av sitt syn på kvinner. De trakk imidlertid i større grad frem *andre* momenter, så som betydningen av at alle borgere gis medbestemmelsesrett og i den forstand inkluderes som *medborgere*, uavhengig av kjønn.

Til de overnevnte refleksjonene hører også representantenes *frykt for å miste makt*, jf. punkt 5.2.4. Jeg har ofte sett at motstandernes argumentasjon i relasjon til sitt kvinne-

og menneskesyn blir avbrutt eller går i sirkler. Uten å imøtegå tilhengers samfunns- og individorienterte argumenter, ble det gjerne raskt konkludert med at kvinner fra naturens side ikke egnet seg for det offentlige liv og at kvinnestemmerett derfor ville medføre alvorlige samfunnskonsekvenser. Uten at representantene redegjør for hvilke kvalifikasjoner som kreves for å ha stemmerett, legges det til grunn at menn har det som behøves. Mannen fremstår som et ideal. Når kvinnen er forskjellig fra mannen, eigner hun seg dermed ikke for det som til da har vært hans oppgaver. Vi må ta høyde for at vi i dag har et mer utviklet syn på kjønn. Likevel ble også slik negativ sirkelargumentasjon omkring kjønn den gang tidvis latterliggjort av tilhengerne. Som vist i punkt 5.2.4 ble representantenes motstand mot kvinnestemmerett eksplisitt knyttet til deres frykt for å miste makt, også av motstanderne selv. Det er på dette grunnlag jeg har kommet til at representantenes negative kvinnesyn i alle fall delvis må sees i sammenheng med deres generelle frykt for å miste makt.

8.2.4 Medborgerskapsperspektiv

Det synes klart at det rådet et annet syn på *medborgerskap* i samtiden enn hvordan vi forstår begrepet i dag, jf. punkt 1.1, del II og punkt 4.2. Forskjellene kommer til uttrykk på to måter. For det første har vi i dag en annen oppfatning av det å *være en medborger* sammenlignet med samtidens syn. Som nevnt i punkt 1.1 forstår vi i dag det å være medborger som noe mer enn det å være statsborger. Medborgerskap innebærer deltakelse i samfunnet – politisk, sosialt og kulturelt. Ved at statsborgerlig stemmerett er en av de viktigste rettigheter som følger med statusen som statsborger, er også stemmeretten et av de viktigste elementer i medborgerskapet.⁴³⁷

I samtiden kunne borgerne være medlemmer av staten uten å ha politiske rettigheter. Dette innebærer at medborgerskap ikke i like stor grad som i dag handlet om politisk deltakelse. I tråd med utviklingen av stemmerettsreglene og at betingelsene for å få stemmerett har blitt snevrere samtidig som mulighetene for å miste stemmeretten har blitt færre, har borgerbegrepet i stadig større grad blitt sammenfallende med det å være

⁴³⁷ Ot.prp.nr.4(2004-2005) pkt.3.3 og avhandlingens pkt.1.1 og 3.1.1.

stemmeberettiget.⁴³⁸ Slik ser vi at allmenn stemmerett har utviklet seg til å bli en sentral del av det å være fullverdig borger av staten.

For det andre, og i forlengelsen av det første, hadde man i samtiden en annen oppfatning av *hvem som kunne delta i medborgerskapet*. Spørsmålet om hvem som skal anses fullverdige medborgere er selvsagt nært tilknyttet hva det vil si å være en medborger. Etter dagens forståelse av medborgerskap er borgerne likestilte overfor staten, jf. punkt 1.1. I samtiden krevdes særskilte egenskaper for å kunne ta del i demokratiet, for eksempel det å være en mann. I dag anerkjenner vi at medbestemmelsesrett er en grunnleggende rettighet som tilkommer ethvert menneske, jf. punkt 3.1.1. En forutsetning for dagens tankegang er nettopp en allmenn stemmerett både for kvinner og menn.

På denne bakgrunn kan vi i dag si at det var først da kvinner fikk allmenn stemmerett at dagens forståelse av medborgerskap kunne bli en realitet, jf. punkt 1.1. Innføringen av allmenn stemmerett for kvinner er dermed en sentral hendelse i utviklingen av vår forfatning i tråd med det likhetsprinsipp som uttrykkes gjennom Grunnlovens folkesuverenitetsidé.

8.2.5 I kjølvannet av kvinnestemmeretten og stemmerettsdebatten i dag

Målet med denne avhandlingen har vært å belyse historien om og argumentasjonen for hvordan kvinner oppnådde politiske rettigheter på linje med menn, og hvordan dette har vært en viktig del av utviklingen av vår forståelse av hva det innebærer å være en medborger. I det følgende vil jeg trekke frem noen refleksjoner om tiden etter innføringen av allmenn kvinnestemmerett og om stemmerettsdebatten i dag.

Kvinner handlet politisk også før allmenn stemmerett ble innført i 1913.⁴³⁹ Deres ulike rettsstatus, borgerstatus og manglende innflytelsesmuligheter på samfunnet fikk

⁴³⁸ Fullstendig sammenfallende vil begrepene aldri bli så lenge det settes aldersbetingelse for stemmerett.

imidlertid konsekvenser for hvordan politikken kunne komme til uttrykk. Det var menn som definerte politikken, samfunnsoppgavene og de grunnleggende «sfærer»: familien, samfunnet og staten, jf. 1.2. Forholdet mellom disse var ikke dualistisk eller komplementær, men hierarkisk. Menn la rammebetingelsene og bestemte kvinner og menns roller. Den politiske, administrative og akademiske offentligheten var mannsdominert.⁴⁴⁰

Argumentasjonen som ledet til innføringen av kvinners formelle sivile, - sosiale, - økonomiske, - og *politiske rettigheter* bidro til at menns monopol i statsapparatet ble brutt ned og at andre enn de formelle ulikheter kom på dagsorden. Allmenn stemmerett for kvinner markerer derfor en milepæl i Norges likestillingshistorie, jf. punkt 1.1. Fra et kvinneperspektiv medførte endringen likevel ikke en umiddelbar omveltning av maktforholdene. Samtidens kvinne- og menneskesyn var institusjonelt befestet og radikale endringer i samfunnets maktsfære hører det sene 1900-tallet til.⁴⁴¹ Dagens velferdsstat har av denne grunn beholdt mange patriarkalske trekk. Det er mye som tyder på at fortidens kvinnesyn fornyes og reproduseres på en ureflektert måte også i moderne institusjoner og dermed nedfelles i vår kollektive bevissthet. Det er det komplementære, - i stedet for det likestilte kvinnebildet som har blitt fremhevet både i feministiske krav på 1890-tallet og i den sosialpolitiske utviklingen. Hernes skriver i denne forbindelse at de norske kvinnesaksorganisasjonene gikk fra en opprinnelig klar politisk likhetsprofil til sterkere å fremheve kvinners komplementære rolle og deres ansvar for alle former for omsorg parallellt med hvordan menn fokuserte på kvinners særegenheter.⁴⁴² Dette har bidratt til tvetydige forventninger og rollekonflikter. Selv om synet på kvinner som «det annet kjønn» avtok, forble det tilstedeværende: «likheter og ulikheter mellom kvinner og menn beveger seg langs mange dimensjoner og på mange nivåer».⁴⁴³ Dette røkker likevel ikke ved at innføringen av allmenn stemmerett

⁴³⁹ Kvinner har lang tradisjon med å delta i ukonvensjonelle og ikke-institusjonaliserte politiske handlingsformer(Hernes(1982) s.149).

⁴⁴⁰ Michalsen(2011) s.336

⁴⁴¹ Michalsen(2011) s.336

⁴⁴² Hernes(1982) s.121

⁴⁴³ Hernes(1982) s.141

prinsipielt var helt essensielt for utviklingen av dagens forståelse av medborgerskapet og kvinners rolle i dette, jf. punkt 8.2.4.

Som nevnt i punkt 1.1 er *stemmerettsalderen* en pågående diskusjon i Norge i dag. Det er interessant å sammenligne debatten om kvinnestemmeretten med dagens debatt om stemmerett for 16-åringer.⁴⁴⁴ Jeg har funnet påfallende mange likheter.

Tilhengerne av stemmerett for 16-åringer peker særlig på *demokrati som argument for stemmerett* og at «flest mulig bør ha stemmerett i et samfunn som har et demokratisk styresett som mål».⁴⁴⁵ Også *nasjonale hensyn* blir nevnt: «Demokratiet trenger flere deltakere».⁴⁴⁶ Selv om ikke ordet *rettferdighet* blir brukt, peker tilhengerne like fullt på rettferdighet når de vurderer sammenhengen mellom plikter og rettigheter. De ser dette fra to ulike innfallsvinkler:

«Den ene er å ta utgangspunkt i de ulike plikter og rettigheter og ta stilling til hvilke plikter som naturlig hører sammen med stemmeretten. Den andre er å forsøke å finne ut hvor tidlig borgerne ønsker å ha denne retten».⁴⁴⁷

Til det første vises særlig til den kriminelle lavalder. Tilhengerne mener at det er et paradoks at ikke alle som plikter å følge landets lover har samme rett til å påvirke lovgivningsprosesser og beslutningsprosesser gjennom valgdeltakelse. Plikten til å betale skatt blir også trukket frem.⁴⁴⁸ Til det andre påpekes at selv om det er vanskelig å vurdere borgernes interesse for politikk, vil samfunnets holdning til hvem som kan og bør stemme påvirke interessen og stimulere til høyere valgdeltakelse.⁴⁴⁹ Som det uttales fra en SV-representant: «Eg trur det ville skapt ei større interesse for demokratiet og

⁴⁴⁴ Forslaget fra SV og V om å senke stemmerettsalderen til 16 år ble med 128 mot 13 stemmer ikke bifalt (Stortingsforhandlinger 27.mai 2010 nr.2).

⁴⁴⁵ Innst.253 S.(2009-2010) s.3

⁴⁴⁶ Langeland(SV), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3470

⁴⁴⁷ Dokument nr.12:6(2007-2008) s.1

⁴⁴⁸ Grande(V), Stortingsforhandlinger(2009-2019) s.3472

⁴⁴⁹ Dokument nr.12:6(2007-2008) s.1

folkestyret og ei større bevisstheit om kva folkestyret betyr for folk». ⁴⁵⁰ Her ser vi uttrykk for både *samfunnsnyttehensyn* og *demokratihensyn*.

Tilhengerne viser til den store interessen for de kommunale prøveprosjektene om stemmerett for 16-åringer og mener det vitner om et *krav om stemmerett fra folket*. ⁴⁵¹ *Om det å være medborger*, blir blant annet nevnt at stemmerett for 16-åringer handler om «å gi en stemme til dem som ikke har en stemme», at ungdom skal bli hørt og at barn skal bli tatt på alvor. ⁴⁵² En stadig eldre befolkning medfører en endring av det politiske fokus. Dette kan avhjelpest ved å inkludere 16-åringer. Det sammenlignes i denne forbindelse med kvinner: «Stortinget hadde ikke diskutert mange saker som hadde vedrørt kvinner, hvis ikke kvinnene hadde hatt stemmerett». ⁴⁵³

Motstanderne sier at de er enige i viktigheten av bevaring av demokratiet. De mener likevel at dette ikke innebærer å sette ned stemmerettsalderen:

«Langt viktigere enn å lære fra land som Cuba og Iran er det å stå på skuldrene til våre egne kjemper [Thomas Konow og Johan Sverdrup] og være tydelige på grunnmuren i det norske, konstitusjonelle demokratiet. Vi skal bidra til en sann forståelse av Grunnloven, hegne om våre friheter og sikre forsiktig utvikling og endring av det norske folkestyret, i tråd med tiden». ⁴⁵⁴

Motstanderne mener det er viktig å beholde samsvaret mellom myndighetsalder, valgbarhetsalder og stemmerettsalder. ⁴⁵⁵ Ettersom aldersgrensen for valgbarhet vil forbli 18 år, kan stemmerett for 16-åringer lede til at vi får et «A- og B-medlemskap i det norske demokratiet – de fleste med fulle rettigheter, noen får med sterkt reduserte». ⁴⁵⁶ Vi ser sammenhengen til 1800-tallets *medborgerdiskusjon*.

⁴⁵⁰ Langeland(SV), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3469

⁴⁵¹ Grande(V), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3472

⁴⁵² Grande(V), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3471-3472

⁴⁵³ Egeland(SV), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3473

⁴⁵⁴ Borten Moe(SP), Stortingsforhandlinger (2009-2010) s.3471. Cuba og Iran har innført stemmerett for 16-åringer. Vi gjenkjenner Høyres holdning til Grunnloven som vist i pkt.8.1.

⁴⁵⁵ Borten Moe(SP), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3469

⁴⁵⁶ Borten Moe(SP), Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3471

Motstanderne var ikke fremmed for at det en gang kom til å bli nødvendig å sette ned stemmerettsalderen, men dette måtte skje *skrittvis*, basert på *erfaring*. Som en høyrerepresentant sa:

«Jeg har selv vært med på i Stortinget å senke stemmerettsalderen fra 20 til 18 år. Jeg tror slik ting må skje med en viss avstand. Jeg utelukker ikke at det en gang kan bli nødvendig å revurdere også dette standpunkt, men jeg tror det bør gå en viss tid».⁴⁵⁷

På samme måte som motstanderne gjorde i kvinnestemmerettsdebatten, jf. punkt 4.1.2, påpeker motstanderne manglende prinsippfasthet hos tilhengere. Fra Fremskrittspartiet hevdes at dersom poenget er å gjøre de som er rettslig ansvarlig for sine handlinger til politisk deltakende, «er vel 16 år egentlig for høyt. Da burde man jo gått enda lavere og gitt stemmeretten til enda yngre innbyggere».⁴⁵⁸

Som i kvinnestemmerettsdebattene, viser begge parter til *erfaring fra utlandet* som støtte for sitt syn.

En viktig forskjell fra kvinnestemmerettsdebattene er at motstanderne ikke stiller spørsmål ved om 16-åringene er modne nok til å ha stemmerett.⁴⁵⁹ Interessant er også at stemmeretten omtales som en *borgerrettighet*. Ved å henvise til FNs konvensjon om barnets rettigheter av 1989 (Barnekonvensjonen), som gir barn rett til deltakelse og innflytelse, fremgår at representantene forholder seg til stemmerett som en menneskerettighet.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Foss(H) i Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3471

⁴⁵⁸ Anundsen(FrP) i Stortingsforhandlinger(2009-2010) s.3473

⁴⁵⁹ Dette til forskjell fra kvinnestemmerettens motstandere som mente at kvinner ikke egnet seg for politisk deltakelse, jf. kap.5.

⁴⁶⁰ Langeland(SV) i Stortingsforhandlinger(2009-2019) s.3470. FNs Barnekonvensjon går ved motstrid foran norsk lov jf. Menneskerettsloven §3 jf.§2 nr.4. Se for øvrig Barnekonvensjonen art.12.

9 Litteraturliste

Stortingsdokumenter og forarbeider⁴⁶¹

Dokument nr. 12 (2007–2008) Grunnlovsforslag fremsatt på det 152. storting samt Norges grunnlov.

Dokument nr.16 (2011-2012) Rapport til Stortingets presidentskap fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven, avgitt 19. desember 2011.

Forhandlinger i Lagtinget 15. mai 1900/01. Sag nr. 1 Lov om forandring i formandskabslovene.

Forhandlinger i Lagtinget Efterm. 27. mai. 1910. Sak nr. 2 Forandr. i formandskapsloven (kvindestemmeretten).

Forhandlinger i Odelstinget 15. mai 1896 Sag No. 2 ang. kommunal Stemmeret.

Forhandlinger i Odelstinget 8. mai 1900/01. Sag nr. 10 Ang. lov om forandring i formandskabslovene.

Forhandlinger i Odelstinget Efterm. 19. mai 1903/04. Sag nr. 12 Lov om forandr. I formandskabslovene.

Forhandlinger i Odelstinget Efterm. 13. mai. 1910. Sak nr. 1 Forandr. I formandskapslovene (kvindestemmeretten).

⁴⁶¹ Samtlige stortingsforhandlinger er hentet fra de samlede utgavene av *Kongeriget Norges Stortings Forhandlinger* og sidetall i fotnotene henvises dit. For enkelhets skyld brukes den moderne stavemåten i fotnotene.

Forhandlinger i Stortinget Efterm. 5. juni 1890. Sag Nr. 5 Stemmeret for Kvinder.

Forhandlinger i Stortinget 27. juni 1893. Sag Nr. 3 ang. Forandr. i Gr.lovens Betingelser for Stemmeret.

Forhandlinger i Stortinget 18. mai 1895. Sag Nr. 19 ang. Stemmeretten.

Forhandlinger i Stortinget 21. april 1898. Sag. Nr. 1 ang. Stemmeretten.

Forhandlinger i Stortinget 14. juni 1906/07. Sag nr. 1 Gr.lovforslag om statsborgerlig stemmeret for kvinder.

Forhandlinger i Stortinget Efterm. 10. august 1911. Sak nr. 2 Ang. forslag til forandring i grunlovens § 50.

Forhandlinger i Stortinget Efterm. 11. juni 1913. Sak nr. 3.

Stortingsforhandlinger 27. mai 2010. Sak nr. 2. Innføring av stemmerettsalder 16 år ved stortingsvalg.

Indst. S.VI (1881) Indstilling fra Konstitutionskomiteen angaaende de paa Storthinget i 1877 fremsatte Forslag til Forandringer i Grundlovens Betingelser for Stemmeret.

Indst. S. XIV (1890) Indstilling fra Konstitutionskomiteen angaaende: I. Forslag fra Ullmann, Thomesen m.fl. til Forandring i Grundlovens §§ 50 og 52 og II. Forslag fra Ullmann, Thomesen m.fl. til Forandring i Grundloven § 50.

Indst. S. XXII (1895) Indstilling fra Konstitutionskomiteen angaaende forskjellige paa Storthinget i 1892 fremsatte Forslag til Forandringer i Grundlovens Betingelser for Stemmeret.

Indst. S. XXIV (1898) Indstilling fra Konstitusjonskomiteen angående de paa Storthinget i 1895 fremsatte Forslag til Forandringer i Grundlovens Betingelser for Stemmeret.

Innst. 253 S. (2009–2010) Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om grunnlovsforslag fra Heikki Holmås, Åsa Elvik, Inga Marte Thorkildsen og Odd Einar

Dørum om endringer i Grunnloven §§ 12, 50 og 61 (innføring av stemmerettsalder 16 år ved stortingsvalg).

NOU 2001: 3 Velgere, valgordning, valgte.

NOU 2000:32 Lov om erverv og tap av norsk statsborgerskap (Statsborgerloven).

Ot. prp. nr. 41(2004-2005) Om lov om norsk statsborgerskap (statsborgerloven).

Ot. prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff (straffeloven).

Lover og internasjonale konvensjoner

1814 Kongeriget Norges Grundlov (Grunnloven) av 17. mai 1814

1837 Lov om formandskaber (Formandskabslovene) av 14. januar 1837

1888 Lov om Erhvervelse og tab af Statsborgerret m. m. 21 April 1888

1902 Almindelig borgerlig Straffelov (Straffeloven) av 22. mai 1902

1902 Militær Straffelov av 22. mai 1902

1925 Lov om kommunestyrevalg (Kommunevalgloven) av 10. juli 1925

1985 Lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre (Valgloven) av 1. mars 1985

1999 Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (Menneskerettsloven) av 21. mai 1999

1948 FNs verdenserklæring om menneskerettigheter av 10. desember 1948

1950 Den europeiske menneskerettserklæringen av 4. november 1950

1978 FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter av 16. desember 1978

- 1979 FNs konvensjon om å avskaffe alle former for diskriminering mot kvinner av 18. desember 1979
- 1989 FNs konvensjon om barnets rettigheter (Barnekonvensjonen) av 20. november 1989
- 1997 Europarådets konvensjon om statsborgerskap av 6. november 1997
- 2002 Lov om valg til storting, fylkesting og kommunestyre (Valgloven) av 28. juni 2002
- 2005 Lov om norsk statsborgerskap (Statsborgerskapsloven) av 6. oktober 2005
- 2005 Lov om straff (Straffeloven) av 20. mai 2005

Dommer

Gitonas and others v. Greece	The European Court of Human Rights, Strasbourg, 1. juli 1997
Mathieu-Mohn and Clerfayt v. Belgium	The European Court of Human Rights, Strasbourg, 2. juli 1987
Hirst v. The United Kingdom	The European Court of Human Rights, Strasbourg, 6. oktober 2005
Frodl v. Austria	The European Court of Human Rights, Strasbourg, 8. april 2010

Statsforfatningslitteratur

Andenæs, Johs. og Fliflet, Arne *Statsforfatningen i Norge*. 10. utgave. Oslo, 2006.

Aschehoug, Torkel Halvorsen *Norges og Danmarks Statsforfatning indtil 1814*. Christiania, 1866.

Aschehoug, Torkel Halvorsen *Norges nuværende Statsforfatning*. Christiania, 1875.

Aschehoug, Torkel Halvorsen *Norges nuværende Statsforfatning*, 2. gjennenseede of forøgede udg. Christiania, 1891.

Aschehoug, Torkel Halvorsen *Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814*. Christiania, 1866.

Benzon-Buchwald, Julius *Kongeriget Danmarks Statsret. Første Del. Statsforfatningsret*. Kjøbenhavn, 1846.

Castberg, Frede *Norges Statsforfatning*. Oslo, 1935.

Deuntzer, Johan Henrik *Om Statsborger- og Undersaatsforholdet især dets Stiftelse og Ophør*. Kjøbenhavn, 1881.

Dunker, Bernhard *Om den Norske Constitution. Bemærkninger, foranledigede ved P.K. Gaarders «Fortolkning over Grundloven»*. Christiania, 1845.

Falsen, Christian Magnus *Norges Grundlov, gjennemgaaet i Spørsgsmaal og Svar*. Bergen, 1816.

Gaarder, Peder Krabbe *Fortolkning over Grundloven og de øvrige Love, som danne Norges riges offentlige ret*. Kristiania, 1845.

Gaarder, Peder Krabbe *Om den norske konstitution. Modbemærkninger til B. Dunkers Skrift om samme Gjenstand*. Kristiania, 1846.

Goos, Carl *Forelæsninger over den almindelige Retsslære. Første Del*. Kjøbenhavn, 1889.

Goos, Carl *Forelæsninger over den almindelige Retsslære. Anden Del*. Kjøbenhavn, 1901.

Holck, Carl Georg *Den danske Statsforfatningsret, første del*. Utgitt ved C. Goos og J. Nellesmann. Kjøbenhavn, 1869.

Holck, Carl Georg *Den danske Statsforfatningsret, anden del*. Utgitt ved C. Goos og J. Nellesmann. Kjøbenhavn, 1869.

- Larsen, Johannes Ephraim *Statsretlige Foredrag og Afhandlinger før 1848*, bind 2. Kjøbenhavn, 1857.
- Larsen, Johannes Ephraim *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag*, bind 1. Kjøbenhavn, 1861.
- Lerche, Fredrik Georg *Kongeriget Norges offentlige Ret*. Kristiania, 1830.
- Lerche, Fredrik Georg *Systematisk Oversigt over constitutionel Forfatnings Væsen og dens Indflydelse paa Lovgivning og borgerlige Forholde, belyst ved en udførlig Fremstilling af 1851 Aars Storthings Virksomhed*. Trondhjem, 1853.
- Nyholm, Carthon Kristoffer Valdemar *Grundtræk af Danmarks Statsforfatning og Statsforvaltning*. Kjøbenhavn, 1880.
- Matzen, Henning *Den danske Statsforfatningsret. Første Del*. Kjøbenhavn, 1888.
- Matzen, Henning *Den danske Statsforfatningsret. Anden Del*. Kjøbenhavn, 1881.
- Matzen, Henning *Den danske Statsforfatningsret. Tredje Del*. Kjøbenhavn, 1899.
- Morgenstjerne, Bredo *Lærebog i den norske Statsforfatningsret*. Kristiania, 1900
- Morgenstjerne, Bredo *Lærebog i den norske Statsforfatningsret*. 2. omarb. Udg. Kristiania, 1909.
- Morgenstjerne, Bredo *Lærebog i den norske Statsforfatningsret*. 3. omarb. Udg. Oslo, 1926.
- Morgenstjerne, Bredo *Bemærkninger om den saakaldte «Indfødsret» efter Grunloven af 1814*. Kristiania, 1891.
- Munch-Ræder, Ole *Den norske Statsforfatnings Historie og Væsen*. Kjøbenhavn, 1841.
- Schlegel, Karl Wilhelm Friedrich *Danmarks og Hertugdømmenes Statsret med stadigt Hensyn til deres ældre*. Kjøbenhavn, 1927.

Smith, Eivind *Konstitusjonelt demokrati*. Bergen, 2008.

Steenbuch, Henrik *Anmærkninger ved Constitutionsforslagene af 1815 og 1816*. Christiania, 1817.

Steenbuch, Henrik *Bemærkninger over Norges Grundlov af 4de November 1814*. Trondhjem, 1815.

Stang, Fredrik *Systematisk fremstilling av Kongeriget Norges constitutuionelle eller grundlovsbestemte Ret*. Christiania, 1833.

Øvrig litteratur

Agerholt, Anna Caspari *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo, 1973.

Andenæs, Mads og Bjørge, Eirik *Menneskerettene og oss*. Oslo, 2012.

Beauvior, Simone *Det annet kjønn*. Oslo, 2000.

Bergsgård, Arne *Formannskapslovene: opphav og utvikling*. Oslo, 1937.

Bernitz, Hedvig Lokrantz *Medborgarskapet i Sverige och Europa. Räckidd och rättigheter*. Uppsala, 2004.

Björk, Gunnela *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer Örebro 1900-1950*. Lund, 1999.

Björne, Lars *Brytningstiden. Den nordiska rättvetenskapens historie. Del II. 1815-1870*. Lund, 1998.

Björne, Lars *Den konstruktiva riktningen. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del III. 1871-1910*. Lund, 2002.

Brochmann, Grete og Kjeldstadli, Knut *A History of Immigration – The Case of Norway 900-2000*. Oslo, 2008.

Brooks, William Keith *The Law of Heredity. A Study of the Cause of Variation and the Origin of Living Organisms*. 2. utgave. Baltimore og New York, 1883.

Cappelens kvinnehistorie: Renaissance, reformasjon, revolusjon fra ca. 1500 til i dag. Redigert av Ida Blom. Bind 2. Oslo, 1992.

Collett, Peder Jonas *Forelæsninger over Personretten efter den norske Lovgivning. Første Deel*. Christiania, 1865.

Dansk identitetshistorie: Fædreland og modersmål 1536-1789. Bind 1. Redigert av Ole Feldbæk. København, 1991.

Demokratisk demokrati og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750-1850. Redigert av Hilde Sandvik. Oslo, 2010.

Delanty, Gerard *Medborgarskap i globaliseringens tid*. Lund, 2002.

Det norske Storting gjennom 150 år. Bind 2. Redigert av Rolf Danielsen. Oslo, 1964.

Dons, Erik *Norsk statsborgerrett*. Oslo, 1947.

Deuntzer, Johan Henrik *Om Statsborger- og Undersaatsforholdet*. Kjøbenhavn, 1881.

Eckhoff, Torstein og Helgesen, Jan E. *Rettskildelære*. 5. utgave. Oslo, 2001.

Feminismens klassikere. Redigert av Anne Holden Rønning og Toril Hanssen. Oslo, 1994.

Fliflet, Arne *Grunnloven – Kommentartutgave*. Oslo, 2004.

Forfatningsteori møter 1814. Redigert av Dag Michalsen. Oslo, 2008.

Fuglum, Per *Norges historie: Norge i støpeskjeen 1884-192*. Redigert av Knut Mykland. Oslo, 1978.

Fure, Eli *Eidsvoll 1814 – Hvordan Grunnloven ble til*. Oslo, 1989.

- Grunnloven vår – 1814 til 2001*. Redigert av Andenæs, Mads T. 14. utgave. Oslo, 2001.
- Geddes, Patrick og Thomson, Arthur *The Evolution of Sex*. 2. utgave. London, 1901.
- Haffner, Vilhelm *Det nye Storting: 1895-1897 (1894), 1900-1903(1900), 1903-1906 (1903), 1906-1909 (1906), 1913-1915 (1913)*. Alb. Cammermeyers forlag. Kristiania.
- Hagemann, Gro *Aschehougs Norges historie: 1870-1905 Det moderne gjennombrudd*. 2. utgave. Oslo, 2005.
- Hagemann, Gro *Feminisme og historieskriving. Innrykk fra en reise*. Oslo, 2003.
- Heidar, Knut *Norske politiske fakta 1884 – 1982*. Oslo, 1983.
- Hernes, Helga Maria *Staten – kvinner ingen adgang?* Oslo, 1982.
- Hessen, Dag. O og Lie, Thore. *Mennesket i et nytt lys*. Oslo, 2002.
- Holmøyvik, Eirik *Maktfordeling og 1814*. Bergen, 2012.
- Holst, Cathrine *Hva er feminisme*. Oslo, 2009.
- Holter, Harriet *Hun og han – Kjønn i forskning og politikk*. Oslo, 1996.
- Hughes, Christina *Feminist Theory and Research*. London, 2002.
- Hunt, Lynn *Inventing Human Rights*. New York/London, 2007.
- Høstmælingen, Njål *Hva er menneskerettigheter*. Oslo, 2005.
- Høstmælingen, Njål *Internasjonale menneskerettigheter*. Oslo, 2003.
- Kaartvedt, Alf *Drømmen om borgerlig samling. 1884-1918*. Oslo, 1984.
- Kesby, Alison *The Right to Have Rights. Citizenship, Humanity, and International Law*. Oxford, 2012.
- Kjønn og politikk*. Redigert av Nina C. Raaum. Oslo, 1995.

- Kjønn og velferdsstat*. Redigert av Anne-Hilde Nagel. Bergen, 1998.
- Kjønnforskning – en grunnbok*. Redigert av Jørgen Lorentzen og Wencke Mühleisen. Oslo, 2006.
- Kjønnsperspektiver i filosofihistorien*. Redigert av Linda M. Rustad og Hilde Bondevik-Oslo, 1999.
- Kjønnsteori*. Mortensen, Ellen...[et al.] Oslo, 2008.
- Kvinner selv. Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Redigert av Ida Blom og Gro Hagemann. Oslo, 1977.
- Lloyd, Genevieve *Mannlig og kvinnelig i vestens filosofi*. Oversatt av Kjell Olaf Jensen og Eivind Tjønneland. Halden, 1995.
- Laqueur, Thomas *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*. Harvard, 1990.
- Lister, Ruth *Citizenship. Feminist Perspectives*. New York, 1997.
- Malnes, Raino og Midgaard, Knut *Politisk tenkning*. 3. utgave. Oslo, 2009.
- Marshall, T.H, *Medborgerskap og sosial klasse*. København, 2003.
- Michalsen, Dag *Rett – en internasjonal historie*. Oslo, 2011.
- Medborgerskap. Demokrati og politisk deltakelse*. Johannes Andersen [et al]. Hæring, 1993.
- Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Redigert av Ida Blom og Sølvi Sogner. 2. utgave. Oslo, 2005.
- Mill, John Stuart *Kvinneundertrykkelsen*. Oversatt av Kai Swensen. Oslo, 2006.
- Mjeldheim, Leiv *Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880åra til 1905*. Bergen, 1984.

Moi, Toril *Hva er en kvinne?* Oslo, 1998.

Moksnes, Aslaug *Kvinner på barrikadene: 8 essays om kvinnenes kamp under Den franske revolusjon.* Oslo, 1974.

Moksnes, Aslaug *Likestilling eller særstilling? Norsk kvinnesaksforening 1884-1913* Oslo, 1984.

Møse, Erik *Menneskerettigheter.* Oslo, 2002.

Nordisk lovoversikt: Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980. Redigert av Ida Blom og Anna Tranberg. Oslo, 1985.

Norsk innvandringshistorie. Bind 2. I nasjonalstatens tid 1814-1940. Redigert av Knut Kjeldstadli. Oslo, 2003.

Norske kvinder. Utgitt av Marie Høegh, redigert av Fredrikke Mørch. Kristiania, 1925.

Okin, Susan Moller *Women in Western Political Thought.* Princeton, 1979.

Opsahl, Torkel *Internasjonale menneskerettigheter.* Institutt for menneskerettigheter, Oslo, 1991.

Pettersen, Tove *Filosofiens annet kjønn.* Oslo, 2011.

Pryser, Tore *Norsk historie 1814-1860.* Oslo, 1999.

Ringvej, Mona *Makten og ordene: Demokrati og ytringsfrihet fra Athen til Eidsvoll.* Oslo, 2011.

Rousseau, Jean-Jacques *Emile – eller om oppdragelse* (Oversatt av Kirsten Marianne Bessesen). Oslo, 2010 (første gang utgitt i 1762).

Riksforsamlingens forhandlinger 1ste del *Protokoller med bilag og tilæg.* Utgitt ved Arnet Olavsén. Kristiania, 1916.

Riksforsamlingens forhandlinger 3^{die} del *Grunnlovskast.*. Utgitt ved Tycho C. Jæger. Kristiania, 1916.

Sars, Johan Ernst Welhaven *Historisk Indledning til Grundloven.* Kristiania, 1882.

Sars, Johan Ernst Welhaven *Norges politiske historie 1815-1885.* Kristiania, 1904.

Seip, Jens Arup *Utsikt over Norges historie: tidsrommet 1814 – ca. 1860, tidsrommet ca. 1850 – 1884.* Oslo, 1997.

Skjeie, Hege og Teigen, Mari *Menn imellom, Mannsdominans og likestillingspolitikk.* Oslo, 2003.

Skjøsberg, Kari *Mannsamfunnet midt imot: Norsk kvinnesaksdebatt gjennom tre «mannsaldre».* Oslo, 1974.

Skribekk, Gunnar og Gilje, Nils *Filosofihistorie I.* Oslo, 1992.

Steen, Sverre *1814.* Oslo, 1951.

Svare, Bjarne *Frederik Stang. Andre bolken 1856-1884.* Oslo, 1950.

Treschow, Niels *Om Norges Grundlov.* Christiania, 1834.

Utsnitt av lovforslag, komité-innstillinger og debatter i Stortinget om stemmerett for kvinner, 1814-1913. Redigert av Eva Kolstad. Oslo, 1963.

Verdensborgerskapets idéhistorie. Den vestlige tradisjon. Redigert av Kjetil Jakobsen. Oslo, 2010.

Vogt, Sidsel *Kvinnenes sosialhistorie: kvinnesyn og kvinneliv i England, Frankrike og USA ca. 1650-1920.* Oslo, 1991.

Wollstonecraft, Mary *A vindication of the Rights of Woman.* 3rd ed. Ed. by Deidre Shauna Lunch. New York, 2009.

Worm-Müller, Javob S., Bergsgård, Arne og Nissen, Bernt A. *Venstre i Norge.* Oslo, 1933.

Aall, Jørgen *Rettsstat og menneskerettigheter*. Bergen, 2007.

Artikler og avhandlinger

Andenæs, Johs. *Menneskerettighetserklæringene i det 18. Århundre og den norske grunnlov*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap. Årg. 1942, s. 474-496.

Berget, Bjørg Ida «[D]et første skridt paa offentlighedens bane»: *Innføring av alminnelig stemmerett i brennevinsloven av 1894*. Masteroppgave i historie. Oslo, 2011.

Blom, Ida *En nasjon – to kjønn: Norge fra 1880-årene til 1913*. I: Historisk tidsskrift. Årg. 4 (1993) s. 420-439.

Blom, Ida *Nation – Class – Gender*. I: Scandinavian Journal of History. Årg. 21:1 (1996) s. 1-16.

Blom, Ida *The struggle for women's suffrage in Norway 1885-1913*. I: Scandinavian Journal of History. Årg. 5 (1980) s. 3-22.

Blom, Ida *Women's politics and women in politics in Norway since the end of the nineteenth century* I: Scandinavian Journal of History. Årg. 12:1-2 (1987) s. 17-33.

Eide, Asbjørn *Menneskerettigheter i det norske rettssystem frå 1814 til ca. 1970*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap. Årg. 1990, s. 39-58.

Gamme, Anne «*Mandstemmer har vi saa evigt nok af fra før*» *Perspektiver på stemmerettsdebatt for kvinner i Norge i perioden 1898 – 1913*. Hovedfagsoppgave i historie. Oslo, 2001.

Graff, Irene *Empowerment, Accountability and Equality*. Oslo, 2005. Institutt for offentlig retts skriftsserie; nr. 2/2005.

Graff, Irene *Invisible Women, Invisible Rights*. Oslo, 2003. Institutt for offentlig retts skriftsserie; nr. 6/2003.

Hagemann, Gro *To become a political subject: Enfranchisement of women in Norway*. I: *Suffrage, Gender and Citizenship: International Perspectives on Parliamentary Reforms*. Cambridge, 2009, s. 120-143.

Halvorsen, Marit *På vei mot rettslig likestilling i Norge: Kvinners rettslige stilling 1850-1915*. I: *Kvinnernes kulturhistorie*. Red. av Vogt, Lie, Gundersen og Bjørgum. Oslo, 1985.

Halvorsen, Marit *Streiftog i naturretten*. I: *Jussens Venner*. Årg. 5 (2008) s. 276-311.

Halvorsen, Marit *1905: legitimitet, demokrati og den alminnelige rettsoppfatning*. I: *Rett, nasjon, union: Den svensk-norske unionenes rettslige historie 1814-1905*. Oslo, 2005, 276-309.

Koht, Halvdan *Det store i 1814* (1914). I: *Studier i norsk historie omkring 1814 – ein nasjon stig fram*. Redigert av Steinar Suppehellen. Oslo, 1983, s. 266-277.

Koht, Halvdan *Grundspørsmålet i 1814* (1914). I: *Studier i norsk historie omkring 1814 – ein nasjon stig fram*. Redigert av Steinar Suppehellen. Oslo, 1983, s.125-142.

Koht, Halvdan *Trongnen til demokrati i 1814* (1947). I: *Studier i norsk historie omkring 1814 – ein nasjon stig fram*. Redigert av Steinar Suppehellen. Oslo, 1983, s-143-154.

Köhler-Olsen Julia *Mainstreaming women's human right to political participation*. Oslo, 2004. Institutt for offentlig retts skriftsserie; nr. 1/2006.

Lauten, Maren Dahle «*Borgeraand utvikler sig kun almindeligt der, hvor hver Enkelt har Leilighed til politisk Virksomhed*». *Fremveksten av eit moderne demokratiomgrep under debatten av formannskapslova av 1837*. Masteroppgave i historie. Oslo, 2010.

Nordhaug, Steinar *Tilknytning og privilegier – en studie i fremveksten av norsk statsborgerrett*. Hovedfagsoppgave i historie. Trondheim, 2000.

Owesen, Ingeborg *Om å kanonisere det som har unndratt seg kanonisering: feminsme og filosofihistorie* (2010) I: *Norsk filosofisk tidsskrift*. Årg. 45 nr. 4, 2010, s. 223-236.

Owesen, Ingeborg *Ludvig Holberg – en tidligmoderne feminist* (2010) I: Norsk filosofisk tidsskrift. Årg. 45 nr. 1, 2010, s. 40-54.

Owesen, Ingeborg *Feminsmens moderne filosofiske historie og likestillings formoder, Marie le Jars de Gournay* (2010) I: Tidsskrift for kjønnsforskning. Årg. 2, 2010, s.146-159.

Sandvik, Hilde. *Gender and Politics Before and After the Norwegian Constitution of 1814*. I Scandinavia in the age of Revolution. Cornwall, 2011, s. 329-341.

Thue, Inger-Johanne *Kvinnestemmerettsdebattene i Stortinget 1890-1913*. Hovedoppgave i historie. Oslo, 1972.

Thune, Henrik *Frykten for de andres frihet*. I: Samtiden Årg. 1 2012. s. 60-69.

Internettressurser

Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste: www.nsd.no

10 Lister over tabeller og figurer m v

- 1 Tabell over stortingsrepresentantene som er sitert i avhandlingen
- 2 Tabell over partisammensetningen på Stortinget fra 1890 til 1913
- 3 Oversikt over samtlige stortingsdokumenter i forbindelse med kvinnestemmerett. Oversikten er hentet fra *Utsnitt av lovforslag, komitéinnstillinger og debatter i Stortinget om stemmerett for kvinner, 1814-1913*. Redigert av Eva Kolstad. Oslo, 1963.

Vedlegg 1

Oversikt over stortingsrepresentantene som blir sitert i avhandlingen*

Etternavn	Fornavn	Parti	Yrke/utdanning/tittel	Valgkrets
Abrahamsen	Lars Kristian	Venstre	Jurist, overrettsagfører	Larvik og Sandefjord Amt
Andersen	Martin Adolf	Venstre	Gaardbruger	Kristians Amt
Arctander	Sofus	Venstre	Jurist, fhv. statsraad	Nordlands Amt
Arnesen	Karl Julius	Høyre	Sogneprest	Sarpsborg
Bakke	David Olsen	Venstre	Gårdbruker	Nordre Bergenshus Amt
Berner	Carl Christian	Venstre	Cand.phil, skoledirektør	Bergen Amt
Bergan	Anders Olsen	Venstre	Gaardbruger, lærer	Søndre Trondhjems Amt
Blehr	Otto Albert	Venstre	Jurist, fhv. statsminister	Nordlands Amt
Bryggesaa	Aasuld Olsen	Venstre	Gårdbruker	Lister og Mandal Amt
Buen	Anders Olsen	Det norske arbeiderparti	Redaktør	4de kreds, Lademoen
Castberg	Johan	Arbeiderdemokratene	Jurist, overrettsagfører	Kristians Amt
Eiesland	Peder Tobias	Det Moderate Venstre	Sogneprest	Lister og Mandal Amt
Engelhart	Thomas von Westen	Venstre	Jurist, statsadvokat	Hedemarkens Amt
Egede-Nissen	Adam Hjalmar	Venstre	Postmester	Hammerfest, Vardø, Vadsø
Eriksen	Alfred	Det norske arbeiderparti	Sogneprest	Tromsø Amt
Foss	Thore Torkildsen	Venstre	Gaardbruger	Lister og Mandal Amt
Fretheim	Thorleif Thorstensen	Manglende parti	Sogneprest	Søndre Bergenshus Amt
Frøstrup	Johan Henrik Kintzell	Høyre	Jurist, overrettsagfører	Arendal og Grimstad
Hagerup	Francis	Høyre	Jurist, professor	Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger Amt
Hagerup Bull	Edvard	Høyre	Jurist, ekstraordinær assessor	Akershus Amt
Hansen	August	Høyre	Borgermester	Fredrikshald Amt
Hertzberg	Nils Christian Egede	Høyre	Teolog	Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger Amt
Heuch	Johan Christian	Høyre	Sogneprest	Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger Amt
Hval	Andreas Henriksen	Høyre	Fængselsprest	Tronhjem og Levanger Amt

Hægstad	Kristoffer Marius	Venstre	Folkehøiskolebestyrer	Nordre Trondhjem Amt
Høstmark	Ole Beyer	Venstre	Kaptein	3. Romsdal
Jacobsen	Halvor	Venstre	Gaardbruger	Kristians Amt
Konow	Wollert (H)	Venstre	Gaardbruger, cand.jur	Hedemarkens Amt
Knudsen	Gunnar	Venstre	Ingeniør, skibsreder	Bratsberg Amt
Knudsen	Christian Holtermann	Det norske arbeiderparti	Bogtrykker	Oslo: 2den kreds, Grunerløkken
Kristensen	Bjørn	Frisinnede Venstre	Redaktør og boktrykker	Moss og Drøbak
Krohn	Johan Cordt Harmens	Venstre	Optikus	Bergen Amt
Lange	Jacob Otto	Venstre	Overførster	Kongsberg
Larsen	Martin Olaus	Venstre	Lendsmand	Smaalenes Amt
Lavik	Andreas Johannessen	Det Moderate Venstre	Redaktør, lekmannspredikant	Søndre Bergenhus Amt
Liljedahl	Edvard Apolloniussen	Venstre	Lærer, postmester	Aalesund og Molde
Lima	Nikolai Larsen	Det Moderate Venstre	Lendsmand	Stavanger Amt
Lindboe	Jacob Albert	Venstre	Jurist	Tronhjem og Levanger Amt
Lund	John Theodor	Venstre	Kjøbmand	Bergen Amt
Malm	Ole Olsen Malm	Samlingspartiet	Dr.med	Kristiania: 4. kreds, Hammersborg
Mathiesen	Christian Pierre	Høyre	Godseier	Akershus amt
Michelsen	Christian Hersleb Kjerschow	Venstre/Samlingspartiet	Jursist, overrettsagfører, skibsreder	Bergen/Øvre Bergenhus amt
Prahl	Ferdinand Christian	Venstre	Brigadeauditør, ekstraord. assessor	Bergen Amt
Qvam	Ole Anton	Venstre	Jurist, amtmann	Nordre Trondhjem Amt
Rinde	Peder	Venstre	Skibsreder	Bratsberg Amt
Rynning	Ole Roald	Høyre	Jurist, overrettsagfører	Drammen
Schanche	Eilert Gerhard	Samlingspartiet	Gårdbruker	Stavanger Amt
Schøning	Jakob Magnus	Venstre	Postmester	Bergen Amt
Schweigaard	Christian Homan	Høyre	Jurist, høiesteretsadvokat	Holmestrand Amt
Skilbred	Nils Gregoriussen	Venstre	Bygningsnekker	Bratsberg Amt
Solberg	Peter Collett	Høyre	Jurist	Fredrikstad
Suhrke	Wilhelm Christian	Høyre	Vicekonsul, arkitekt	Fredrikshald Amt
Sveinsson	Olaf	Venstre	Gaardbruger, kirkesanger	Bratsberg Amt
Sverdrup	Jakob Liv Rosted	Det Moderate Venstre	Sogneprest	Nordre Bergenshus Amt
Sverdrup	Johan	Venstre/Det Moderate Venstre	Jurist, overrettsagfører	Akershus Amt/Stavanger amt
Stang	Emil	Høyre	Jurist, høiesteretsadvokat	Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger Amt
Stousland	Theodor Nilsen	Venstre	Statsrevisor, lendsmand	Lister og Mandal Amt

Thallaug	Axel Andreas	Høyre	Jurist, overrettsagfører	Hamar, Kongsvinger, Lillehammer, Gjøvik
Ullmann	Joh. Kristian Viggo	Venstre	Folkehøiskolebestyrer	Bratsberg Amt
Utheim	John	Venstre	Teolog	Jarlsberg og Larviks Amt
Vogt	Svend Borchmand Hersleb	Høyre	Jurist, statsadvokat	Kristiania, Hønefoss og Kongsvinger Amt
Wexelsen	Vilhelm Andreas	Venstre	Sogneprest	Nordre Tronhjem Amt
Wright	Alfred Pettersen	Høyre	Konsul	Porsgrund
Ødegaard	Ole Knutsen	Venstre	Gaardbruger, skolelærer, lensmann	Kristians Amt

* Informasjonen er basert på Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste og Wilhelm Haffner periodiske oversikter i *Det nye Storting (1895 - 1915)*.

Vedlegg 2

Oversikt over sammensetningen av Stortinget i årene for debatt om stemmerett for kvinner mellom 1890 - 1913*

Debattår	V	H	DMV	Centrum	AD	DNA	SP	Fris. Venstre	Parti ukjent	Antall repr.
1890	37	49	24						4	114
1893	63	35	15						1	114
1895	57	33	12	2					10	114
1896	57	33	12	2					10	114
1898	79	22	8						5	114
1900/01	74	30	5		2				3	114
1903/04	48	47	10		2	5	5			117
1906/07	72				4	10	37			123
1910	45	41				11		23		123
1911	45	41			3	11		23		123
1913	68	20			11	23		4		123

* Informasjonen er hentet fra www.nsd.no. Det gjøres oppmerksom på at informasjonen ikke stemmer overens med Heidar(1983).

1814	Grunnlovens § 50	
1818	Grunnlovens § 50	
1821	Grunnlovens § 50	
1884	Grunnlovens § 50	
1886	Dok. 116	a
1889	Dok. 114	b
1890	Indst. S. XIV (Dok. 116) ...	a
1890	Forh. S. (Indst. S. XIV) ...	a
1892	Dok. 124	c
1893	Indst. S. 181 (Dok. 114) ...	b
1893	Forh. S. (Indst. S. 181) ...	b
1894	Dok. 58	d
1894	Indst. O. 134 (Dok. 58)	d
1895	Dok. 2	d
1895	Indst. S. XXII (Dok. 124) ...	c
1895	Dok. 159	e
1895	Forh. S. (Indst. S. XXII) ...	c
1896	Indst. O. III (Dok. 58 og 2) ...	d
1896	Forh. O. (Indst. O. III)	d
1897	Dok. 93	f
1897	Indst. O. 100 (Dok. 93)	f
1897	Forh. O. (Indst. O. 100) ...	f
1898	Indst. S. XXIV (Dok. 159) ...	e
1898	Forh. S. (Indst. S. XXIV) ...	e
1898	Grunnlovens § 50	
1898	Dok. 110	g
1898/99	Dok. 10	h
1898/99	Indst. O. V (Dok. 10)	h
1898/99	Forh. O. (Indst. O. V)	h
1900/01	Dok. 35	i
1900/01	Indst. O. VIII (Dok. 35) ...	i
1900/01	Forh. O. (Indst. O. VIII) ...	i
1900/01	Forh. L. (Indst. O. VIII) ...	i
1900/01	Forh. O. (Indst. O. VIII) ...	i
1900/01	Forh. L. (Indst. O. VIII) ...	i
1900/01	Dok. 80	j
1901/02	Indst. S. 71 (Dok. 110)	g
1901/02	Forh. S. (Indst. S. 71)	g
1902/03	Forh. S. (henv.)	
1901/02	Henv. ill.	
1903/04	Dok. 6	k
1903/04	Indst. S. 61 (Dok. 80)	j
1903/04	Forh. S. (Indst. S. 61)	j
1903/04	Indst. O. X (Dok. 6)	k
1903/04	Forh. O. (Indst. O. X)	k
1903/04	Forh. L. (Indst. O. X)	k
1903/04	Forh. S. (henv.)	
1903/04	Dok. 72	l
1905/06	Henv. ill.	
1905/06	Henv. ill.	
1905/06	Forh. S. (henv.)	
1905/06	Forh. S. (henv.)	
1905/06	Forh. S. (henv.)	
1905/06	Dok. 77	l
1906/07	Dok. 62	l
1906/07	Indst. S. XXXXVIII (Dok. 72, 77, 62)	l
1906/07	Forh. S. (Indst. S. XXXXVIII)	l
1908	Dok. 81	m
1910	Dok. 22	n
1910	Indst. O. VI (Dok. 22)	n
1910	Forh. O. (Indst. O. VI)	n
1910	Forh. L. (Indst. O. VI)	n
1910	Indst. S. XXXXV (Dok. 81) ...	m
1911	Forh. S. (Anna Rogstad) ...	
1911	Forh. S. (Indst. S. XXXXV) ...	m
1911	Dok. 72	o
1913	Indst. S. XXXXIII (Dok. 72) ...	o
1913	Forh. S. (Indst. S. XXXXIII) ...	o
1913	Grunnlovens § 50	